

319.508

21 / 2012

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

Ethnologic Horizons

Határon túli magyarok:
nyugati migráció

2012
4. szám

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

A Györffy István Néprajzi Egyesület folyóirata
XXI. évf. 2012. 4. szám

A folyóirat alapítói
BALASSA IVÁN és UJVÁRY ZOLTÁN (1992)

Alapítószerkesztő
VIGA GYULA (1992–2001)

Szerkesztő
KEMÉNYFI RÓBERT és LAJOS VERONIKA

A szerkesztőbizottság elnöke
UJVÁRY ZOLTÁN

A szerkesztőbizottság tagjai
BÁRTH DÁNIEL, FATA MÁRTA (Tübingen), KESZEG VILMOS (Kolozsvár), KÉSZ MARGIT
(Salánk/Beregszász), LÁBADI KÁROLY, LISZKA JÓZSEF (Komárom), VIGA GYULA

Olvasószerkesztő
GÖNCZY MONIKA, KOVÁCS LÁSZLÓ ERIK

Fordító
LAJOS VERONIKA

Technikai munkatárs
BIHARI NAGY ÉVA

A borítótér
DALLOS CSABA

A kötet megjelenését támogatta
Emberi Erőforrások Minisztériuma Múzeumi Osztály
Debrecen Város Önkormányzata
MTA DE Néprajzi Kutatócsoport
Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke

Felelős kiadó
BARTHA ELEK, a Györffy István Néprajzi Egyesület elnöke

ISSN 1215-8097

Nyomdai munkálatok
Kapitális Kft., Debrecen
www.neprajzilathatar.hu

nka
Nemzeti Kulturális Alap

490990

319.508

319.508
(21:4)

Tartalom

XXI. ÉVF. 2012. 4. SZÁM

VÁNDORLÁS ÉS SZEMÉLYES NARRATÍVÁK

- Bakó Béla: „Mindenki olyan szomorú volt, és ez annyira hasonlított a való életre.” Gyerekek élettörténete az '56-os forradalmat követő emigrációból..... 5
- Marinka Melinda: Vándorlásformák és kulturális hatásuk egy romániai sváb lokális társadalomban..... 25

GAZDASÁGI MIGRÁCIÓ

- Hunyadi Márton: Migrációs stratégiák a tengeren innen és túl 47

MÚZEUMI TALÁLKOZÁSOK: A VÁNDORLÁS MINT TÉMA

- Balogh Balázs – Cseri Miklós – Fülemile Ágnes – Kemecsi Lajos: Esettanulmány az amerikai magyar migráció szabadtéri néprajzi múzeumi bemutatásához 73

ÚJ MÓDSZEREK ÉS ELMÉLETI PERSPEKTÍVÁK –

GYAKORLATI ÉRTÉKŰ TÁRSADALOMTUDOMÁNY

- Marietta L. Baba – Carole C. Hill: Mi áll az „alkalmazott antropológia” elnevezése mögött? Találkozás a globális gyakorlattal (fordította Gyökér Róbert) 97

Contents

Volume 21 Number 4 (2012)

MIGRATION AND PERSONAL NARRATIVES

- Béla Bakó: "Everybody Was So Sad, and It Was So Much Like Real Life."
Children's Life Stories from the Emigration from the 1956 Revolution 5
- Melinda Marinka: Forms of Migration and Its Cultural Influence within a
Local Society in Romania 25

ECONOMIC MIGRATION

- Márton Hunyadi: Migration Strategies Here and Overseas 47

MUSEUM ENCOUNTERS: THE TOPIC OF MIGRATION

- Balázs Balogh – Miklós Cseri – Ágnes Fülemile – Lajos Kemecsi: Case Study on
Presenting the Hungarian Immigration to America in the Hungarian
Open Air Museum 73

NEW METHODS AND THEORETICAL PERSPECTIVES –

SOCIAL SCIENCES WITH A PRACTICAL UTILITY

- Marietta L. Baba – Carole C. Hill: What's in the Name „Applied Anthropology”?
An Encounter with Global Practice 97

Vándorlás és személyes narratívák

Bakó Béla

Marinka Melinda

„Mindenki olyan szomorú volt, és ez annyira hasonlított a való élet- re.” Gyerekek élettörténete az '56-os forradalmat követő emigrációból.

BAKÓ BÉLA

Prológus

„Az emlékezőtörténeti műfajoknak közismert sajátosságai vannak. Az ön-életírás legfontosabb jellemzője az író, elbeszélő és főszereplő azonossága és a keletkezett szöveg visszatekintő jellege” – írja Kövér György *Írott orális történelem* című tanulmánya bevezetőjében.¹ Ez a megközelítésmód szakít azzal a hagyománnyal, amelyben a történész – mintegy fordítóként – megszólaltatja a forrásokat. Az általa létrehozott szöveg – ahogy Horváth Sándor fogalmaz – „társszerzőssé” válik, vagyis maguk az interjúalanyok is interjúpartnerré válnak, elvileg beszélőnek a történet elbeszélésének módjába.² Egy szemléletes metaforával élve, a múlt feltárásán buzgólkodó történész Sherlock Holmes szerepében hangot ad Watsonnak, aki immár nem csupán beszél, de gondolkodik is.³

A különféle társadalmi és kulturális jelenségek szövegeken keresztül történő tanulmányozása többnyire abból a feltételezésből indul ki, hogy e szövegek tartalmának megértése, keletkezésük és sorsuk nyomon követése elvezeti a kutatót a számára fontos történelmi, társadalmi és kulturális összefüggések felismeréséhez. Ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy milyen összefüggésekre világítanak rá az élettörténeti szövegek, milyen valóság ismerhető meg ebből a perspektívából. Megismerhető-e az élettörténetekből a történelem igazsága? Friedrich Nietzsche

¹ Kövér 2011: 176.

² Horváth 2011.

³ A tudományos módszerek és nyomozás által létrejövő „tudás” közötti összefüggésekről: Ginzburg, Carlo – Davin, Anna: Morelli, Freud and Sherlock Holmes: *Clues and Scientific Method*. History Workshop 1980/tavaszi, 5–36. Idézi Horváth 2011.

nyújt egy lehetséges támpontot, mikor arról ír, hogy az igazság „vándorló metaforák serege [...], amelyek, miután hosszú ideig használták őket, az emberek számára rögzítettnek, kanonikusnak és kötelező érvényűnek tűnnek. Az igazságok olyan illúziók, amelyekről már elfelejtettük, hogy illúziók”.⁴

Tanulmányomban kísérletet teszek a vándorlástörténetek és a hozzájuk tartozó biográfiák elemzésére abból a szempontból, hogy miként teremt a vándorlás és a hozzá kötődő – azt megelőző időszak és a vándorlás utáni világ – narratív identitásokat és melyek ezeknek a fő típusai, elbeszélésmódjai; mert – ahogy Paul Thomson fogalmaz – „[a]z oral history, miközben saját szavaik felhasználásával visszaadja az embereknek a történelmet, egyúttal segíti is őket egy önmaguk által formált jövő kialakításában.”⁵

Ezek a narratív identitások a nyelv által megteremtett valóság sajátos struktúrái, belső logikája, szerveződési szabályszerűségei, stratégiai funkciója és szimbolikus ereje folytán a maga empirikus valójában jelentik a kutatás tárgyát, mégpedig *hermeneutikus*, azaz a rejtett értelem megfektetésére törekvő módszertani elveket követve.⁶ E rejtett értelem egyfelől a nyelvet használó egyén önkéntelen és tudattalan pszichés működésének, másfelől társas jellegű törekvéseinek, társadalmi szintű stratégiáinak eredményeként jön létre. Az emigráció élettörténeteinek valóságát – Baudrillard elgondolását alapul véve – ugyanakkor tükörnek is kell tekintenünk, amelyben minden szimulált tárgy, minden szimulált identitás mögött egy megvert ellenség rejtőzik, aki csak arra vár, hogy kitörjön onnan és lerombolja a szimulált valóságot.⁷

A bemutatásra kerülő biográfiák sajátosságát – s ezzel együtt az esszé újdonságát – az elbeszélők személye jelenti, lévén az interjúalanyok fiatalok, sok esetben még gyerekek. Ez részben összefügg az *oral history* módszertanának egyik alapvetésével, hogy lehetőséget teremtsen arra, hogy feltárja a történelem *underdog*jainak társadalomtörténetét (klasszikusan az indiánokét, a kisebbségeket, a munkásokét, vagyis azokat a társadalmi csoportokét, melyek addig nem képezték a történeti elbeszélések tárgyát, vagy amelyekről a tudósok kevés történeti forrással rendelkeztek).⁸ Ugyanakkor emellett – túlmutatva a hétköznapi megjelenítésén – egyéni perspektívából ábrázolja a forradalom és az emigráció élettörténetét, mintegy, a *kirakós egy újabb darabjával* bővítve ki a megismerést.

⁴ Nietzsche 1979: 84.

⁵ Thompson 1988: 265.

⁶ Szabó 1998: 282.

⁷ Horrock 2003: 67.

⁸ Kovács 2011.

Forrásom megtalálásában nagy segítségemre volt, hogy az '56-os forradalom 50. évfordulójára az OSA⁹ Levéltára digitálisan elérhetővé tette a Columbia Research Project Hungary (CURPH) során 1957 és 1958 között készült, magyar emigránsokkal készült interjúk teljes gyűjteményét. Ezen interjúkat olvasgatva bukkantam rá a 620G jelzetű interjúra,¹⁰ mely némiképp különbözik a szigorúan strukturált emigráns interjúktól, s melynek bemutatására és – szándékom szerint – elemzésére vállalkozom a következőkben. A szöveg struktúrája egyfajta *utazás a múltba*, melyben az interjú végigkíséri az interjúzót az emigráns gyermekeket elszállásoló *menedékházban*, miközben kibontakozik a fiatal szemmel megélt eseménytörténet, mely sajátos perspektívából mutatja be a forradalom előtti, alatti és – a vándorláshoz kötődő – utáni időszakot.

Módszertani megjegyzések

Írásom elemzési módszerül, az interjú egyes narratíva részeinek elkülönítésére Kovács Éva és Melegh Attila eljárását vettem alapul.¹¹ A struktúra keretbe foglalásán túl azonban elemzésemben arra törekedtem, hogy az értelmezés logikáját ne saját előzetes ismereteim – prekonceptióim –, hanem az empirikus anyag irányítsa, hogy ne a tudomány vagy a politika uralkodó diskurzusai alá rendeljem az interjúalanyok – és ezzel együtt az interjút készítő – szövegeit, hanem lehetőséget teremtsék az élet- és vándorlástörténetük *szabad folyásának*. Tettem ezt abból a megfontolásból, hogy megpróbáljam megőrizni az eleven élettörténetekből a leglényegesebbet: az eleven életet. Meggyőződésem – elfogadva Kovács Éva és Melegh Attila állítását –, hogy az így létrejött narratíva felel meg leginkább azoknak a tudományos elvárásoknak, amelyeket az önbemutatóval, a narratív identitással kapcsolatban lehet támasztani.¹²

Az írás elemzésének fő vonalát a fent említett vándorlástörténet-elemzési módszertan alkotja, ugyanakkor a téma – illetve még inkább az interjúalanyok –

⁹ Open Society Archives (Nyílt Társadalom Levéltár). A digitális gyűjtemény megtalálható: <http://www.osaarchivum.org/digitalarchive/index.html> (Letöltés ideje: 2012. május 10.)

¹⁰ Az interjú fiatal – 13-16 éves – gyermekekkel készült, fiúkkal, lányokkal vegyesen. Az interjú elsőszámú alanya 14 éves, munkásosztálybeli származású, római katolikus, budapesti diáklány, Erzsébet, aki 1956 novemberében hagyta el Magyarországot. Az interjú teljes szövege megtalálható: http://www.osaarchivum.org/files/holdings/other/blinden/pdf/O620_a.pdf (Letöltés ideje: 2012. május 10.)

¹¹ A szerzőpáros Erdély, Magyarország és Ausztria háromszögének vándorlástörténeteit elemezte biografikus interjúkon keresztül, arra keresve a választ, hogy miként teremt a vándorlás narratív identitásokat. Lásd Kovács–Melegh 2000: 93–154.

¹² Kovács–Melegh 2000: 93.

magukban hordozzák az elemzés ennél szélesebb spektrumú, több tudományterület eredményeit felhasználó elemzését. Ennek függvényében a téma komplex feldolgozásához a történettudomány eredményein túl felhasználok a szociológia, a pszichológia és a szociálpszichológia releváns – a narratív biográfiákhoz kötődő – módszereit.

Az általam választott forrás egy komplex – 54 oldal terjedelmű – interjú, mely egyrészt a primer interjúalanyok élettörténeteit tartalmazza, másrészt az interjút készítő személyes perspektíváját is megjeleníti.¹³ Az írás a hagyományos kérdés-felelet típusú interjútechnika mellett tartalmazza az interjúzó benyomásait, képzeteit, a környezetet, mely – mintegy terepkutatói perspektíván keresztül – további adalékot ad a megismeréshez. Az interjú helyszíne Adelboden, Svájc, az I.R.C.¹⁴ Gyermekotthon, a szöveg keletkezésének ideje 1957. augusztus.

Esszémben az interjú részleteinek magyar fordítását közlöm, melyeket – az összevethetőség szempontjait alapul véve – lábjegyzetben kiegészíték az angol eredetivel. A fordítások során igyekeztem maximális szöveghűsége törekedni, a változtatásoknál csak a magyar helyesírás szabályait és az esetleges stílári megfontolásokat tartottam szem előtt. Az idézett szövegek egyrésztől primer módon az interjúalanyok elbeszéléseiből állnak, melyek – ahol az eredeti szöveg is ezt a leírást követte – kiegészülnek az interjút készítő összefoglalóival.

Az élepszakaszváltás migránsnarratívái

Az interjúk olvasásakor legelőször is magának a vándorlásnak a ténye, illetve az ehhez kötődő narratívák érdekesekek. Az interjúk alapjellemezője a passzív migráció, nevezetesen hogy az egyén elszenvedti közvetlen környezetének vándorlását – *kényszer migráns* –, azaz másokat (általában, szülőket, idősebb testvért) követ. Ez gyakorta összekapcsolódik azzal a mesélési móddal is, hogy az ily módon „kikényszerített” vándorlás egyben egy élepszakasz lezárását jelenti, e mozgás révén valaki felnőtté válik, azaz életciklusának egy újabb szakaszát kezdi meg.¹⁵ Általánosságban elmondható, hogy éles cezúra van a gyermeki vándorlástörténetek életciklus-változásának tényében. Ez a választóvonal az interjúalanyok nemének

¹³ Bár az a tény, hogy az interjúzó is megjelenik, további nézőponttal egészíti ki a szöveget, nehezítve ezzel a forrás hitelességének alátámaszthatóságát, magát a szöveget alkalmasnak tartom egy oral history elemzéshez.

¹⁴ International Rescue Committee. Az I.R.C. 1942-ben alakult meg az IRA (International Relief Association) és az ERC (Emergency Rescue Committee) összeolvadásából. A szervezet 1956-tól segélyakciókat és letelepedési programokat szervezett a szovjet intervenció elől menekülő magyar emigránsok számára.

¹⁵ Kovács–Melegh 2000: 98.

megkülönböztetése mentén érzékelhető. A felnőtté válás – úgy tűnik – a gyermeklányok esetében kapcsolódik össze a vándorlás tényével, a fiatal fiúk kiszakadása az otthoni közegből kevésbé jelent törést az életszakaszban. Ahogy az egyik 16 éves lány fogalmaz: „amíg [a fiúk] úszhatnak egész nap, és teletömhetik a hasukat, addig tökéletesen elégedettek.”¹⁶ Ezzel szemben a lányok esetében jól érzékelhető az életszakasz lezárása, és egy új, egy *felnőttebb identitás*¹⁷ megjelenése. Ezt a felnőtté válást jelzi az interjú készítőjének azon összefoglalója, amikor arról ír, hogy „ő, és a többi lány azon mesterkedett, hogy minden hónapban száz forintot tudjon – levélben – hazaküldeni, ez a legnagyobb örömük.”¹⁸

Az életminőségváltás-szövegeken belül érdemes különböző alegységeket kiemelni, melyek fűrtökként tapadnak az alapjellemzőként meghatározható passzív vándorláshoz. Ezeknek a narratíváknak kiemelt altípusát alkotják – az interjúalanyok életkori sajátosságaiból fakadóan – az olyan *kényszeremigráns-narratívák*, amelyek a gyerekként a szüleiket, vagy idősebb hozzátartozójukat (általában az idősebb testvért) követő vándorlóktól származnak. Ilyenkor az élményeket felidéző interjúalany általában a vándorlást elindító – szülei, idősebb testvérei – cselekedetei alapján meséli el a vándorlást és a kapcsolódó élettörténetét, és csak ritkán tesz kísérletet saját történet előállítására.¹⁹ Jól illusztrálja az ilyen típusú narratívát a 14 éves Erzsébet elbeszélése:

Édesapám most börtönben ül. Megpróbált átcsempészni minket (a családot – édesanyámat, két lányát és a fiát) a határon. A bátyámat és engem biztonságban átjuttatott, de mikor visszament Szombathelyre, ahol édesanyám és a húgom várta, elkapták és öt és fél év börtönre ítélték.²⁰

A vándorlóként való önbemutató másik altípusa, hogy valaki a migrációt olyan életstratégiaként mutatja be, amely megold számára valamilyen anyagi, személyes, szakmai vagy politikai problémát.²¹ A gyermeki élettörténetekben a *szakmai probléma* vándorlással történő megoldása elsősorban a tanuláshoz, a to-

¹⁶ „[...] if they swim all day, and eat to their stomach's content, they are perfectly satisfied.” (Fiatallány, 16 éves.)

¹⁷ Nem véletlen az árnyaltabb fogalmazásmód. A felnőtt léthez kötődő attitűdök megjelenése elsősorban tevékenységek, hozzáállások formájában öltenek testet, amelyből a felnőtt identitás inkább csak felsejlik, de nem azonosítható be egyértelműen.

¹⁸ „[...] she, and the other girls, manage to send home a hundred forints per month – in letters – this is their biggest joy.” (Az interjú készítőjének feljegyzése.)

¹⁹ Kovács–Melegh 2000: 99.

²⁰ „My father sits in jail, now. He tried to smuggle us (the family – my mother, two daughters and a son) over the border. He succeeded in taking me and my brother safely over, but when he got back to Szombathely, where my mother and other sister were waiting, he was caught and condemned to five and a half years of prison.” (Erzsébet, 14 éves.)

²¹ Kovács–Melegh 2000: 98.

vábbtanulási lehetőségekhez kötődik, mint ahogy az egyik 13 éves fiú elbeszéléséből is kiderül, amikor arról mesél, hogy „[c]satlakozott a bátyjaihoz, mikor azok elhagyták a hazájukat, mert úgy érezte, hogy otthon a továbbtanulási lehetőségei csekélyek.”²²

A politikai okból történő migrációt ugyanakkor már sokkal kevésbé jellemzi a gyermeki perspektívát, ahogy az egyik, 13 éves fiú, amikor a vándorlás okait mondja el, arról beszél, hogy „Magyarország egy börtön volt. Elhagyta, de szeretne visszatérni abban az esetben, ha nem érzi magát többé bebörtönözve, abban az esetben, ha a kommunisták elmennek.”²³ Ezt az állítást azonban érdemes egy gondolattal tovább árnyalni, mely az interjúalany tapasztalati terét kérdőjelezi meg. Egy 13 éves fiú szájából nehezen értelmezhető életeseményként a fenti állítás, ugyanakkor az emlékezet terébe illesztve – ahogy Gyáni Gábor fogalmaz – „az emlékezés maga is rendszerező és megjelenítő aktus, úgy emlékezünk tehát, hogy emlékeinket egy összefüggő történet keretében rendszerezzük.”²⁴ Ez a keret már a kollektív emlékezethez kötődik, mely – Jan Assmann idézve – a szocializáció során tapad az emberhez, s hozza létre a az egyéni identitást.²⁵ Az egyén alapvető identitása – az, amely egyedi személyiséget, vagy jelleget kölcsönöz neki – az emlékezetnek abban a részében gyökeredzik, amelynek feladata kijelölni mindazon jegyeket, amelyek tartósnak bizonyulnak, s hosszú távon fennmaradhatnak. Ily módon az emlékezet hajlamos összekeveredni mindazzal, ami állandó, hagyományos, illetve azzal, ami örökölt.²⁶ Ez az örökölt identitás minta hordozza magában a fenti bemutatott vándorlási narratívát, mely összekeveredve az egyéni megéléssel formálja az interjúalany narratív identitását.

A magánéleti keretek között előadott történetekben megfigyelhető sodródás azokra a szövegekre is jellemző, amelyek a vándorlási és élettörténetet jóléti törekvésekkel, illetve karrierépítéssel is magyarázzák.²⁷ Az ilyen típusú vándorlási történet is helyet kap a gyermeki elbeszélésben, ugyanakkor ez is a passzív, sodródó típusú kényszermigrációt támasztja alá. Ilyen jóléti törekvés jelenik meg a 14 éves Laci vándorlási történetében:

²² „She joined her brothers in leaving their homeland, because she felt that her opportunities at home to study further were slim.” (Az interjú készítőjének összefoglalója az egyik fiatal, 14 éves lány vándorlásának okáról.)

²³ „Hungary was a prison. He left it, but he would love to go back, in case he would not feel imprisoned anymore, in case the Communists would leave.” (Az interjú készítőjének összefoglalója az egyik, 13 éves, fiú elbeszéléséről.)

²⁴ Gyáni 2007: 159.

²⁵ Assmann 1999: 36.

²⁶ Torres 2006: 117.

²⁷ Kovács–Melegh 2000: 100.

A bátyja egy bányában dolgozott, és mikor a népvándorlás (Volkervanderung) megkezdődött, azt mondta: Laci, próbáljunk szerencsét, talán kapunk munkát a felszínen. Jobban szeretem a friss levegőt annál, mint amit a föld belsejében kellett belélegeznem. Mindig hallgatott az bátyjára, ezért itt vannak – egymástól elkülönítve. Eredetileg mindketten Amerikába akartak menni. Háromszor kapták elő őket a határon, de negyedszerre sikerült nekik.²⁸

A legkevesebb lelki teherrel járó mintát a pajtáskodó, illetve góbéskodó szupernarratíva adja, bár csak kevesen képesek használni. Különösen igaz ez a gyermeki migráció történetekre, ugyanakkor ez sem példa nélkül való. Ennek legfőbb szerkezeti rugója vidám vagy gunyoros történetek egymásba fűzése, rendszerint sok párbeszéddel és sűrített történettel. Maga a vándorlás is egyfajta óriás sűrített történet, amely arra hivatott, hogy „fabulaként” állítsa be – és paradox módon el is távolítsa valamelyest – az egykori élményeket.²⁹ David Lowenthal fogalmazta meg az emlékezés és felejtés dinamikájával kapcsolatban, az eseményekhez történő viszonyulás egy lehetséges útjaként, hogy a mai szemmel nézve szégyellnivaló, illetve ártalmas emlékeinket nevetség tárgyává tesszük, vagy a feledés homályába száműzzük.³⁰ Ez a *bagatelizáló* attitűd, ez a pajtáskodó elbeszélésmód jelenik meg annak a 16 éves fiúnak az elbeszélésében, aki a határátlépést úgy meséli el, hogy „[a]z ingoványon át jöttek, Szombathelyen keresztül – nagyszerű szórakozás volt, pont olyan, mint a filmekben.”³¹

Az integrációhoz, az asszimilációhoz és a multikulturalitáshoz kötődő narratívák

A migrációs szakirodalom egyik klasszikus problémája évtizedek óta a bevándorlók beilleszkedése a befogadó ország társadalmába, a migrációnak az etnikai identitásra gyakorolt hatása.³² Esetünkben a befogadó nemzethez, társadalomhoz képest érzékelt etnikai másság narratívái az összes interjúalany esetében – már ahol előkerültek – nagyjából hasonló súllyal jelennek meg. Ezek – lényegé-

²⁸ „His brother worked in a mine, and when the migration of people (Volkerwanderung) started, said: Laci, let's try our luck, maybe we'll get work on the surface of the earth. I prefer the fresh air to the air I am obliged to inhale in the intestines of the earth. He had always listened to his older brother, so here they are – separated. Originally they both wanted to go to America. They were three times caught trying to cross the border, but made it the fourth time.” (Az interjú készítőjének összefoglalója Laci, a 14 éves fiú elbeszéléséről.)

²⁹ Kovács–Melegh 2000: 116.

³⁰ Lowenthal 2004: 463.

³¹ „He came through the swamps, crossed Szombathely – it was great fun, just like in the movies.” (Az interjú készítőjének összefoglalója az egyik, 16 éves fiú elbeszéléséről.)

³² Kovács–Melegh 2000: 101.

ben kivétel nélkül – az *etnocentrikus* (kisebbségi, illetve érzelmi magyar) attitűdök formájában mutathatók ki.³³ Ez érezhető annak a 16 éves lánynak a válaszából, aki az emigráció megélését – nosztalgikus-melankolikus felhanggal vetítve – úgy fogalmazza meg, hogy „[...] csak a magyarok képesek megérteni a magyarokat, ami szomorú, mert nem fogunk magyarok közt élni.”³⁴

Ennek az attitűdnek a jelentősége az egyéni emlékezet – s ezzel együtt a narratív identitás – fókuszában válik kiemelten fontossá. „A különféle társadalmi csoportokba való beleszövődés az – a családtól a vallási és nemzeti közösségig –, ami az egyéni emlékezet kiépülését működteti”³⁵ – írja Jan Assmann, s az interjúk szövegét olvasva úgy tűnik, hogy az identitás kiépülése elsősorban a családhoz, majd rögtön ezután az elhagyott hazához köthető. Ugyanakkor az otthonhoz kötődés kevésbé a realitásokon alapul, sokkal inkább egy vágyott otthon képe jelenik meg. Jól illusztrálja ezt a 14 éves Erzsébet elbeszélése:

Inkább Magyarországon lennél? – Inkább azt szeretném, hogy édesapám ne legyen börtönben és az egész család együtt lehessen. – Hol? – Magyarországon. – Ahol minden második ember ÁVO-s? – Nem – Melyik Magyarországon? – Egy olyan Magyarországon, ahol minden tízedik ember ÁVO-s.³⁶

A legtöbb esetben ezek a narratívák – az anyaország és a befogadó ország különbsége – erős bináris oppozícióként jelenik meg, mely kivétel nélkül a befogadó országgal szemben viseltetett negatív előítéletek formájában jelenik meg. Az asszimilációs és integrációs stratégiák lehetetlenségét a legtöbb esetben a befogadó ország felől érkező negatív visszajelzések hordozzák magukban, ahogy a 14 éves Erzsébet fogalmazza meg az ezzel kapcsolatos érzéseit: „Nézd, én nem utálok a nemzetem, én csak látom a hibáit, de a svájciak gyűlölik a magyarokat.”³⁷

Ezen bináris oppozíciók erősen kötődnek az önzonosság kérdéséhez, melyek az élettörténetekben a vándorlás előtti időszakhoz kötődnek. Ennek magyarázata – Jonas Frykman idézve –, hogy „mindenki számára a saját szülőföldje körvonalazza a kollektív és egyéni identitását”.³⁸ Ennek megjelenése általában valamilyen – az otthonhoz kötődő – konkrét ponton válik érzékelhetővé, melynek meghatározása az *otthoni* és az *idegen* etnocentrikus oppozíciójaként jelenik meg.

³³ Kovács–Melegh 2000: 103.

³⁴ „...only Hungarians can understand Hungarians, which is sad, because we won't live among Hungarians.” (Fiatal lány, 16 éves.)

³⁵ Assmann 1999: 37.

³⁶ „Would you rather be in Hungary? – I would rather my father be not in jail and the whole family be together. – Where? – In Hungary. – Where every second man is an AVO? – No – In which Hungary? – In a Hungary where every tenth man is an AVO.” (Erzsébet, 14 éves.)

³⁷ „See, I don't dislike my own nation, I see it's faults, but the Swiss hate the Hungarians.” (Erzsébet, 14 éves.)

³⁸ Frykman 2004: 207–208. —

Ez az élettörténeti mozaik különösen érdekes szimbolikával jelenik meg a gyermeklányok elbeszélésében:

Az öltözködés azt jelenti, hogy tudjuk mikor és mit kell felvenni – és a svájci nőknek semmiféle elképzelésük nincs erről. Az ember nem vesz fel egy délutáni ruhát reggel, és mindegy mennyire gyönyörű az a ruha, mert ha nem alkalomhoz illően viselik, elveszíti a szépségét [...] A budapesti nők tudják, hogyan öltözködjének – nem számít mennyire szegények, mindegyiküknek van egy fekete kosztümje, ami rá van szabva.³⁹

Ez az azonos közösséghez tartozás, a közös trauma és a közös *szenvedéstörténet* válik azzá az összekötő kapocssá, mely segít választ adni a *Kik vagyunk mi?* kérdésre. Ez a stabil összekötő kapocs jelenik meg például az egyik, 16 éves lány elbeszélésében, mikor arról beszél, „[t]ény, hogy az élet nagyon kemény volt Magyarországon, és nagyon nehéz itt is; mégis van egy különbség – Magyarországon, az ÁVO kivételével, többé-kevésbé mindenki szenvedett – itt a magyarok egyedül szenvednek.”⁴⁰

Az elbeszéléseket olvasva megállapítható, hogy ismert etnocentrikus toposzok köszönnek vissza a gyermeki élettörténetekből: a magyar hatalom azonosítása az ÁVO-val, a „jó magyar”, a „mi magyarunk” sztereotípiái és ennek számtalan változata, és ennek oppozíciói, melynek alapjellemezője, hogy a jó fogalmához a magyarság, míg a rossz ellentétpárhoz elsősorban az oroszok és az őket kiszolgáló (kar)hatalmi erők párosulnak. Ez az oppozíció azonosítható az egyik, 14 éves lány elbeszélésében, mikor arról beszél, hogy „[a]z egész magyar állami költségvetést arra használták fel, hogy belülről védjék az államot. Megvédjék az igazi hazafiaktól”.⁴¹

Ezekben az esetekben felvethető az a hipotézis, hogy a bináris oppozíció általában jellemző az európainak nevezett gondolkodásmódra, amely olyan egyszerű ellentétpárokból próbálja megérteni a világot, mint a jó és a rossz, és nehezen tudja kezelni a bonyolultabb struktúrákat.⁴²

³⁹ „Dressing means knowing what to put on when and the Swiss women have absolutely no idea of this. One just does not put on an afternoon dress in the morning, because no matter how beautiful the dress would be, when not worn at the right occasion, it loses its beauty [...] The women in Budapest knew how to dress – no matter how poor, each had a black suit, which was tailored to fit her.” (Fiatal lány, 15 éves.)

⁴⁰ „Fact is that life was very hard in Hungary, and it is very hard here; there is a difference though – in Hungary, with the exception of the ÁVO, everybody suffered more or less – here the Hungarians suffer alone.” (Fiatal lány, 16 éves.)

⁴¹ „The whole budget of the Hungarian state was used to defend it from the inside. Defend it from the real patriots.” (Fiatal lány, 14 éves.)

⁴² Kovács–Melegh 2000: 148.

Érdemes kiemelni, hogy az idegenség érzése, a valahová tartozás dilemmája – hasonlóan az életszakasz váltás kérdéséhez – itt is jól elkülöníthető az interjúalanyok neme szerint. Jól illusztrálja ezt a különbséget az egyik 16 éves lány elbeszélése: „Mindig idegenek között fogunk élni, egészen addig míg Magyarországon kívül vagyunk? Ez az a kérdés, ami gyakran beszédtema köztünk – köztünk, lányok között; a fiúk hülyék, nekik nincsenek ilyen problémáik.”⁴³

Érdemes kiemelni azt is, hogy az *integrációs* és *asszimilációs* önbemutatók csak átmeneti jelleggel, mint egy tranzitként és nem önazonosságként jelennek meg.⁴⁴ Az a legmeglepőbb, hogy mekkora teret kapnak a helyhez kapcsolódó, megkülönböztető jegyek, valamint az anyagi kultúra, s hogy mindez a társadalmi összefüggések rovására megy. Az eredmény nem annyira egy vágyott közösség, mint inkább egy lehetséges, képzeletbeli világ, amelyhez kapcsolódni szeretnénk.⁴⁵ Ez a képzeletbeli világ, a tranzit a gyermeki élettörténetekben az örökbe-fogadás kérdésében ölt testet, ahogy az egyik, 16 éves lány fogalmazza meg ezzel kapcsolatos vágyait:

Csodálatos lenne, ha elmehetnénk, ámbár, ha egy magyar család örökbe fogadna – úgy értem olyan magyarok, mint amilyen Te is vagy, akik már régen elhagyták a hazájukat, és nem csinálni mást, csak tanulni. Aztán mikor készen állunk rá, visszatérnénk az igazi családukhoz, az igazi országunkba és ténylegesen elkezdhetnénk az életünket.⁴⁶

Összességében úgy tűnik, hogy az elbeszélésekben nem jelenik meg törésként a vándorlás, mert a migrációt az elbeszélők ritkán mutatják be asszimilációs, illetve integrációs kihívásként. A befogadó ország kultúrája nem oldja fel narratív etnikai identitásukat, másságérzetüket, az otthonhoz való kötődések általában erősebbnek bizonyulnak.

⁴³ „Are we always going to live among foreigners, as long as we are going to be outside of Hungary? This is a question we often discuss among ourselves – we girls; the boys are stupid, they have no problems of this type.” (Fiatal lány, 16 éves.)

⁴⁴ Kovács–Melegh 2000: 103.

⁴⁵ Frykman 2004: 206.

⁴⁶ „Would be wonderful to leave, though, be adopted by a Hungarian family – I mean Hungarians who have left their homeland long ago, like you, and not do anything else but study. And then when we are ready, go back to our real families, to our real country and really start living.” (Fiatal lány, 16 éves.)

1956 mint szupernarratíva

Az interjúk elemzésekor – abból fakadóan, hogy az elbeszélők kivétel nélkül '56-os emigránsok – megállapítható, hogy a történetek szigorúan kötődtek a kollektív emlékezet által őrzött történethez, irodalmi formához vagy egy tárgyhoz. Ezeknek a szövegrészeknek a meghatározásához – Kovács Éva és Melegh Attila fogalomhasználatát átvéve – szupernarratívának nevezem, mert, ahogy a fenti két szerző fogalmaz,

az általános tudáskészlet részének tekinthetők, és ezáltal bárki hozzájuk férhet, alkalmazásuknak nincs önmagukból fakadó korlátja, csak az adott személy megélt élettörténetétől függ, hogy használja-e őket az önbemutatáshoz, narratív identitása megformálásához, vagy sem. A szupernarratívák – formai jegyeik alapján mitológikáknak is nevezhetnénk őket – általában kész identitásokat kínálnak, és pontosan kijelölik a szereplők helyét a „történetben”. Gyakran tartalmaznak gazdag szimbolikus eszköztárat, amely által emblematikus történetként mondható el az egész élet: egy-egy szó, fordulat, stílusi jegy sűrítve képes ábrázolni a vándorlással kapcsolatos alapélményeket, illetve az azokra való jelenbeli reflexiókat.⁴⁷

Az '56-os narratíva azáltal válik szupernarratívává, hogy felülírja a vándorláshoz kötődő élményeket.⁴⁸ Ezekben az esetekben – szintén érdekesség, hogy ez lényegében kivétel nélkül csak a fiúk elbeszélésében jelenik meg – az egyedi élettörténet erősen kötődik a forradalomhoz. Ugyanakkor a gyermeki perspektíva egészen más jellegzetességeket emel ki, magára a forradalomra fókuszálva, ezen belül is a *mit tettem én a forradalom alatt* gondolatok mentén határozza meg a főbb motívumokat, az '56-osság mibenlétét. Jól illusztrálja ezt az egyik, 9 éves fiú elbeszélése, amikor arról mesél, hogy

A forradalom alatt. Benzines üvegeket dobáltam, [...] nézd, a nagyobb fiúk engem használtak, mert én elég kicsi voltam. El tudtam bújni egy kicsi fa mögé, az oroszok azt hitték, hogy az utca kihalt, így amikor elég közel értek, puff eldobtam az üveget és futottam. – Miért csináltad ezt? – Már mondtam, [...] mert elég kicsi voltam.⁴⁹

Ugyanakkor az események elbeszélése nem állandó narratívaként jelenik meg. Ez ellentétben áll a Kovács Éva – Melegh Attila szerzőpáros idézett tanul-

⁴⁷ Kovács–Melegh 2000: 107.

⁴⁸ Kovács–Melegh 2000: 113.

⁴⁹ „During the Revolution. I threw bottles of gasoline, [...] see, the big boys used me, because I was so small. I could hide behind a small tree, the Russians thought the street was deserted, so when they came real close puff I threw my bottles and ran.” – Why did you do it? – I told you, [...] because I was so small.” (Fiatal fiú, 9 éves.)

mányában megfogalmazottakkal, melyben arról írnak, hogy az '56-os szupernarratívát általában jellemzi, hogy „az '56-osok a történeteiket egymás között többször elmondták már, közösen alakítva ki a vezérfonalat és a főbb motívumokat, az '56-osság mibenlétét”.⁵⁰ A gyermeki elbeszélésekben a történetek folyamatos változásban vannak, maga a forradalom megéléstörténete nem formálódik egységes '56-ossággá. Ennek legnyilvánvalóbb magyarázata az interjúalanyok életkori sajátossága, ugyanakkor a történetek folyamatos alakításának kérdésére Jean Starobinski ad egy lehetséges, általános választ, mikor arról ír, hogy az

ész beszéde, melyet magával ragadott az akarat szenvedélye, keresi a befogadására alkalmas helyet, az illeszkedési pontot, ahol megvetheti lábát a világban. A forradalom nagy pillanatait e megtestesülés állomásai: az ész beszédét ezentúl nem lehet elválasztani a cselekvő emberek akarati feszültségétől és az előző világ véletlenszerű ellenállásától. Tény, hogy ez a valóságban megfeneklett ész hamarosan eltávolodik tervétől, ám egyúttal a jelkép rangjára emelkedett anyagiságot testesít meg.⁵¹

A gyermeki elbeszélésekben ezek az identitáskereső történetmesélések különös hangsúllyal jelennek meg, melyet tovább erősít az emigrációhoz kötődő bizonytalan identitás. Ezt az egyik, 16 éves lány is kiemeli, amikor arról beszél, hogy: „Tudod miről beszélgetnek egész nap [a fiúk]? A forradalomról – hogy hogy harcoltak, hogy a barátaik hogy harcoltak, és abból a szempontból buták, hogy simán elfelejtük a hazugságaikat – a történeteik napról napra változnak.”⁵²

Összességében – figyelembe véve az '56-os narratívák dinamikus változását – elmondható, hogy az 1956-os szövegek az eltérő kontextustól függetlenül újra és újra ugyanazt a szüntelenül ismétlődő képet tárják elénk: a Kossuth téren összegyűlt tömeg Nagy Imrét követeli, a Budapest utcáit elárasztó tankok képe, s a velük a harcot felvevő forradalmárok mítosza stb. E mitikus kivetítés érezhetően eltávolodik a történelmi esemény szigorú értelemben vett igazságától. Ezek a képek hozzák létre a forradalom mítoszáat, melyek megjelenése az élettörténetekben azon kollektív reprezentációk, melyek általánosságuknak és pontatlanságuknak köszönhetően igen gyorsan és igen széles körben terjedtek el.⁵³

⁵⁰ Kovács–Melegh 2000: 113.

⁵¹ Starobinski 2006: 50.

⁵² „Do you know what they talk about all day? The Revolution – about how they fought, how their buddies fought – and they are stupid to the point that they even forget their own lies – their stories change day by day.” (Fiatal lány, 16 éves.)

⁵³ Starobinski 2006: 41–42.

Narratív „részigentitások”

A pszichológia és a pszichiátria azt vallja, hogy az események időnkénti, megnövekedett fókuszokban történő találkozása (a krízis) a személyiség történetének egyik sajátossága.⁵⁴ Ezek a krízisek jól beazonosítható töréspontokként jelennek meg, melyek azonosítása hozzájárul a migrációt megelőző fiatal életutak narratív igentitásának megértéséhez. Az interjúalanyok elbeszéléseit olvasva úgy tűnik, a megélt események nyomán kiépült személyes viszonyulások a vándorlást követően is megmaradnak, de kivétel nélkül a vándorlást megelőző időszakra helyezik a hangsúlyt. Ugyanakkor érdemes megvizsgálni ezeket a viszonyulásokat a gyermeki önazonosság aspektusából, feltéve azt a kérdést, hogy milyen narratív igentitások alakulnak ki a megélt eseményeket követően. Ezek megismerése különféle – az elbeszélések alapján megfogalmazott, vagy ki nem mondott – töréspontok mentén válik érzékelhetővé.

Ez első töréspont a vándorlást megelőző időszakhoz kötődés tárgyiasult formájának azonosítása, mert – ahogy Keszei András fogalmaz – az ember és az őt körülvevő társadalmi-kulturális valóság állandó kölcsönhatásaként születnek gondolatok és emlékek a fejünkben, amelyek egyszerre kötődnek az agyhoz és a külvilághoz (olyan kulturális produktumok, mint a helyek, a tárgyak vagy az elbeszélések).⁵⁵ Ezek kétféle nyomot hagynak az emlékezetben: „emléknyomok” formájában az emberek fejében és szellemében; materiális tények formájában pedig a világban. Ezeknek a nyomoknak több azonos vonásuk is van. Először is a múlt eseményeinek csak egy kis részét alkotják, minthogy a többi elveszett. Azután ennek a kis maradék résznek a kiválasztása általában nem szándékos döntés eredménye, hanem a véletlené vagy az egyén öntudatlan készítéséé.⁵⁶ Ilyen nyom a 14 éves Erzsébet esetében egy baba, mely kétféle érzelmi viszonyulást hordoz magában. „A párnája alól egy baba bukkant elő. Nem ez volt a világ legszebb babája, ebben ő is egyet értett, de régóta megvolt neki. A probléma az volt, hogy félt tőle, hogy egy nap a többi lány megtalálja és kinevetik érte”⁵⁷ – írja az interjú készítője, jól illusztrálva azt a kétféle viszonyulást, mely egyrészt a múlttal való kötődést, másrészt a gyermeklét megőrzése és a felnőtt életszakasz opozíciója felett érzett szegénnyel szembeállításában nyilvánul meg.

⁵⁴ Veres–Kapás 2007: 74.

⁵⁵ Keszei 2010: 5.

⁵⁶ Todorov 2005: 115.

⁵⁷ „From underneath her pillow, a doll appeared. It's not the most beautiful doll in the world, she apologized, but she had it for so long. The problem is: she's afraid, one of these days, the other girls will discover it and make fun of her.” (Az interjú készítőjének összefoglalója Erzsébet, a 14 éves lány elbeszéléséről.)

A második töréspontot az önazonosság emocionális vetülete jelenti, melyekben ugyanúgy fellelhetőek materiális elemek, ugyanakkor ebből a szempontból a tárgyiasult elemekhez való érzelmi viszonyulás emelendő ki. Ez az interjúban kétféle viszony formájában érzékelhető, melyből az egyik a vándorlást megelőző időszakból *örökölt* viszony a valósághoz, míg a másik az emlékezés és felejtés dinamikájához kötődik.

Az első viszonyulás, a valóság melankolikus megélése, a valóság örökölt elfogadása az esztétikai érzék, a *szept* meghatározásában válik érzékelhetővé. Ez látszik a 15 éves Irén valóságról alkotott képéből is, ahogy az interjú készítője összefoglalja:

Az amerikai követség egy filmvetítőt adományozott az Otthonnak, és minden héten egy új filmet vetítenek le – eddig sok Chaplin filmet láttak – a Nagyvárosi fények tette rá a legnagyobb hatást – tetszett neki, hogy mindenki olyan szomorú volt benne – ez annyira hasonlított a való élethez.⁵⁸

A másik megküzdési stratégia a traumatikus élmények feldolgozásához egy olyan emlékezet, mely bizonyos emlékek előtérbe helyezésével, mások elhallgatásával olyan múltat alkot, amellyel könnyebben lehet azonosulni. Ez derül ki abból az elbeszélésből, mikor az egyik, 16 éves lány elmeséli, mit látott az egyik lerombolt épületben: „[...] és egy felirat volt az összetört ajtón, a következő szöveggel: Kényelmes, harmadik emeleti lakásom kiadó, megtekinthető a földszinten.”⁵⁹ Ebben a történetben a lerombolt város képe csak mint keret jelenik meg, az elbeszélő nem azonosul vele. A történetmesélés csak arra a pontra fókuszál, mely a traumatikus megélés lehetőségét a feledés homályába száműzi.

A harmadik töréspontot a vándorlást megelőző időszak egyértelmű kijelölése, a viszonyok pontos definiálása jelenti. Az emlékezők érzéseiket, viszonyukat '56 kapcsán „a forradalom után 45-50 évvel csak úgy tudták kifejezni, ha éles határvonalat húztak a »jók« és a »gonoszok« között”⁶⁰ – írja Bögre Zsuzsanna, s a korabeli interjúk élettörténeteit olvasva úgy tűnik, hogy ez az állítás igaznak bizonyul a forradalmat követő emigránsok elbeszéléseit olvasva. Ugyanakkor érdemes kiemelni az élettörténetek *bizalmatlansági* vetületét, azt a viszonyt, az egyértelmű értékítélet hiányában mindenkit a „rosszak” kategóriájába száműz, mely jellemzően átítatja a gyermeki elbeszéléseket. Ez a bizalmatlanság köthető a vándorlás

⁵⁸ „The American legation gave the Home a movie projector, every week they have a showing of a new film – up to now they have seen many Chaplin films – CITY LIGHTS impressed her most – she liked it that everybody was so sad there – that was so true to life.” (Az interjú készítőjének összefoglalója Kiss Irén, a 15 éves, munkás származású lány elbeszéléséről.)

⁵⁹ „[...] and there was an inscription on the demolished door which said: My comfortable third floor apartment is for rent, can be seen on the ground floor [...]” (Fiatal lány, 16 éves.)

⁶⁰ Bögre 2010: 113.

élettörténeti szakadásához, melyről Kovács Éva és Melegh Attila azt írja idézett tanulmányában, hogy a „korlátozó, nemzetállami kulturális erőterben az élettörténeti szakadás és a kulturális váltás azt is jelenti, hogy elveszítjük otthoni státusunkat, s ezzel magunkat is kiüresítjük – rápot adva a későbbi szorongásnak, félelemnek.”⁶¹ A gyermeki élettörténetek általánosan – a másik, a csoporton kívülről érkező emberhez való viszony – gyanakvással és bizalmatlansággal vannak átitatva. Ez a bizalmatlanság jól érzékelhető a 14 éves Erzsébettel történő első kapcsolatfelvételnél:

Mi a neved? – Erzsébet. – Nincs családneved? – Ez nem tartozik Rád! – Gyanítom, hogy nem, én mégis elmondom az enyémet. – Hazudhatsz is. – Miért tenném? – Miért ne tennéd? – Majd meglátod, hogy általában az emberek nem hazudnak. – Nos, ha meglátom, akkor elmondom, hogy hívnak.⁶²

A bizalmatlanság okainak kijelölése ugyanakkor sokkal konkrétabban megjelenik, mely a vándorlást megelőző időszak megéléséhez kötődik, s melynek továbbbélése a migrációt követően is szilárdan megmarad:

Megtennél nekem egy szívességet? – Miért? – Mert ez teszi élhetővé az életet, az emberek, hacsak nincs más választásuk, nem sértik meg egymást [...] – Az emberek – hol? – Tisztességes emberek, szerte a világban. – Az emberek nem tisztességesek. – Találkoztál az egész világgal? – Találkoztam magyarokkal, és tudtad, hogy Magyarországon minden második ember ÁVO-s volt?⁶³

Ez a bizalmatlanság egyértelműen kötődik az *otthoni* viszonyokhoz, melyben a rosszak kijelölése egyértelműen az oroszok és az őket kiszolgáló politikához kapcsolódik. Az oroszokkal szembeni ellenérzések, illetve a világ megismerhetőségének bizonytalansága – a gyermekek *otthoni* társadalmi struktúrában elfoglalt helyéből fakadóan – a legtöbb esetben az iskolai élményekhez kötődik. Az elbeszélésekben sajátosan keveredik a stabilnak tűnődő hazához kötődés érzése, és a saját világkép bizonytalansága. Ez a kettősség jól érzékelhető a 14 éves Erzsébet elbeszélésében: „Melyik országot tartod a legérdekesebbnek? – Az enyémet. –

⁶¹ Kovács–Melegh 2000: 152.

⁶² „What is your name? – Erzsébet. – You have no last name? – This is none of your business! – I suppose not, I gave you mine, though. – You could have lied. – Why should I? – Why shouldn't you? – You'll find out that, as a general rule, people don't lie. – When I'll find out, I'll give you my name.” (Erzsébet, 14 éves.)

⁶³ „Would you do me a favour? – Why? – Because that's what makes life liveable, people, unless they absolutely have to, don't hurt each other [...] – People – where? – Decent people all over the world. – People are not decent. – Did you meet the whole world? – I have met Hungarians, and do you know that every second person in Hungary was an AVO?” (Erzsébet, 14 éves.)

Sokat tudsz róla? – Nem, nem jól tanították meg – a tanároknak hazudniuk kellett az irodalomról, a történelemről...⁶⁴

Itt is egyértelműen előtűnik a „rosszak” elkülönítése, mely egyértelműen az oroszokhoz köthető, s mely az elbeszélések egy részében egyfajta *cinikossággént* jelenik meg, a nevetségesség köntösébe burkolva az ellenérzéseket. Jól illusztrálja ezt az oroszokról kialakult képet, ahogy az egyik, 16 éves lány fogalmazza meg: „Ahogy a tanár leírta a neandervölgyi ember jellemzőit, az tökéletesen illett az orosz emberre – mindenki látta a kapcsolatot, és mindenki csendben élvezte.”⁶⁵

Ezt az ellenérzést illusztrálja az egyik, 15 éves fiú elbeszélése is, aki arról beszél, hogy „[f]elháborító, hogy mindent az oroszok találtak ki – még Aladdin lámpását is”.⁶⁶

Ugyanakkor az ellenérzés nemcsak a *hazafiak* és a *megszállók* oppozíciójaként jelenik meg. Az elbeszélésekben sok helyen egyértelműen a rendszer manipulációjaként azonosítja az oktatást – s vele a világ megismerhetőségének lehetetlenségét. Ahogy az egyik, 16 éves lány fogalmaz: „A történelemoktatás tiszta politika volt – Magyarország története gyakorlatilag a vörös hadsereg «felszabadításával» kezdődött.”⁶⁷

Még élesebben jelenik meg ez az ellenérzés az egyik, 15 éves fiú elbeszélésében: „Gyűlölte az iskolát, ahova járt, mert az igazgató kommunista volt – mit lehet tanulni egy ilyen embertől? Talpnyalást.”⁶⁸

A negyedik töréspont konkrétan a megélt krízis és ennek személyiségre gyakorolt hatása mentén értelmezhető. A pszichológia megkülönbözteti a biológiai, lelki (emocionális) és a szellemi krízis fogalmát. Az elsőhöz a traumák, szerencsétlenségek, szomatikus diszfunkciók, vagy hormonális involúció miatt bekövetkező életvezetési törés tartozik. A másodikhoz a személyes élettér interperszonális erőterében végbemenő átrendeződést sorolja. A szellemi krízis a morális, társadalmi értékek és eszmények leértékelődésével, új eszmények, mítoszok születésével kapcsolatos. E három krízisfajta ugyanakkor nem válik szét élesen egymástól, hiszen egy új szinten létrejövő egyensúlyi állapotért való megküzdés bio-

⁶⁴ „Which country are you most interested in? – My own. – Do you know much about it? – No, we were not taught the right way – the teachers had to lie about literature, about history...” (Erzsébet, 14 éves.)

⁶⁵ „The way the teacher described the Neanderthal Man fitted the Russian man perfectly – everybody saw the connection, and everybody enjoyed it in silence.” (Fiatlány, 16 éves.)

⁶⁶ „It was revolting that everything was invented by the Russians – including Aladdin’s lamp.” (15 éves fiú véleménye az oktatás torzulásairól.)

⁶⁷ „History teaching was sheer politics – the history of Hungary practically started with the „liberation” by the Red Army.” (Fiatlány, 16 éves.)

⁶⁸ „He hated the school he was going to, because the principal was a Communist – what can one learn from a man like that? Sole licking.” (Az interjú készítőjének összefoglalója az egyik, 15 éves fiú elbeszéléséről.)

lógiai, emocionális és morális konzekvenciákkal is jár.⁶⁹ E krízisfajták személyiségre gyakorolt hatása az egyik, 9 éves fiú elbeszélésében jól mutatja a fikció és valóság keveredését, melyben a fiktív történetek – esetünkben az indiánregények világa – összekeveredik a megélt eseményekkel – a forradalom alatti időszakkal – sajátos torzulást hozva létre ezzel:

Miért akarsz Amerikába menni? [...] – Hogy indiánokat öljek! – Miért akarsz indiánokat ölni, ők sosem bántottak téged. – Az oroszok sem.⁷⁰ – [...] De az amerikaiak, úgy értem a fehér emberek többé már nem gyilkolják az indiánokat. – Elfelejtették hogyan kell harcolni? Megtanítom nekik. Csak fogod a benzines üvegeket és puff...⁷¹

Ezzel együtt az is világosan kiderül, hogy az elbeszélés – a gyermeki meggyőződés – nem ideológiái alapú, nem válik világnézetté, csak a konkrét cselekvésre redukálódik:

Gyűlölöd az oroszokat? – Nem gyűlölök senkit. Édesanyám azt tanította, hogy ne gyűlöljünk senkit. Gyakran mondogatta édesapámnak, hogy a kommunisták is emberek, és nem kellene annyira gyűlölnie őket. – Akkor miért ölted meg őket? [...] – Mert a bátyám barátja azt mondta, hogy én vagyok a legkisebb és elég gyorsan tudok futni, ezért lettem én kiválasztva hogy dobáljam az üvegeket. – De senki nem mondta neked, hogy öljél indiánokat, te mégis meg akarod ölni őket. Miért? – Mert szeretek benzines üvegeket dobálni, néha nagy robbanás követi és nekem futnom kell, csak futnom...⁷²

Összességében elmondható, hogy az életrajzok a vándorlást megelőző időszakról szóló elbeszéléseiben a hangsúly az *otthoni közeg élnetlenségére* kerül. A töréspontok célja a migráció tényének igazolása, a múlt feldolgozása, maga az emigráns-lét inkább mint tény, és sok esetben csak mint *váróterem* jelenik meg. Úgy tűnik, mintha a jelen perspektívájából a „hogyan léptem vándorútra” kérdését kellene megválaszolni, nem pedig azt, hogy „miként élek mint bevándorolt”. Ez azt mutatja – Kovács Éva és Melegh Átila idézett írását adaptálva –, hogy az

⁶⁹ Veres–Kapás 2007: 74.

⁷⁰ „Why do you want to go to America? [...] – To kill Indians. – Why would you kill Indians, they never hurt you. – Russians didn't either.” (Fiatl fiú, 9 éves.)

⁷¹ „But the Americans, I mean the white people, don't kill the Indians anymore. – Did they forget how to fight? I'll teach them. You just take the gasoline bottles and puff...” (Fiatl fiú, 9 éves.)

⁷² „Did you hate the Russians? – I don't hate anybody. My mother has taught us not to hate anybody. She often told my father that even the Communists were human and he shouldn't hate them so much. – Then why did you kill them? [...] – Because the friend of my brother decided that I was the smallest and yet could run pretty fast, so I was chosen to throw the bottles. – But nobody decided for you to kill the Indians and yet you want to kill them. Why? – Because I like to throw gasoline bottles, sometimes a big detonation follows and I have to run, just run...” (Fiatl fiú, 9 éves.)

adott interjú szituációban az jelenti a kihívást, hogy a vándorló meggyőzően, hitelesen és egész élettörténetével „felelve” egykori döntéséért megválaszolja: miért hagyta el hazáját.⁷³

Primer forrás

CURPH Oral History gyűjtemény az OSA digitális adatbázisában. *Az interjú terjedelme:* 54 oldal. http://www.osaarchivum.org/files/holdings/other/blinken/pdf/O620_a.pdf (Letöltés ideje: 2012. május 10.)

Felhasznált irodalom

ASSMANN, Jan

1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Budapest: Atlantisz

BÖGRE Zsuzsanna

2010 „Az én korosztályom az egy ilyen mosolytalan korosztály...” Trauma és emlékezet az élettörténetben. *Korall*, 41. 113–137.

FRYKMAN, Jonas

2004 Hely, valami másnak. Egy kulturális képzetrendszer elemzése. In Erdősi Péter – Sonkoly Gábor (szerk.): *A kulturális örökség.* 181–210. Budapest: L'Harmattan–Atelier

GYÁNI Gábor

2007 Emlékezés és oral history. In Bögre Zsuzsanna (szerk.) *Élettörténet a társadalomtudományokban.* 155–167. Budapest–Piliscsaba: Pázmány Társadalomtudomány 6.

HORROCK, Christopher

2003 *Baudrillard és a millenium.* Budapest: Alexandra

HORVÁTH Sándor

2011 Muszáj interjúzni? Az oral history, mint nyilvános és /vagy szakszerű történelem. *Forrás*, 43. 7–8. 21–38.

KESZEI András

2010 Az emlékezet rétegei. *Korall*, 41. 5–34.

KOVÁCS Éva

2011 A narratív módszertanok politikája. *Forrás*, 43. 7–8. 3–20.

KOVÁCS Éva – MELEGH Attila

2000 “Lehetett volna rosszabb is, mehettünk volna Amerikába is”. Vándorlástörténetek Erdély, Magyarország, Ausztria háromszögében. In Sik Endre – Tóth Judit (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról.* 93–154. Budapest: MTA Politikatudományi Intézete

⁷³ Kovács–Melegh 2000: 143.

KÖVÉR György

2011 Írott orális történelem. *Forrás*, 43. 7–8. 176–191.

LOWENTHAL, David

2004 Az örökség megteremtése. In Erdősi Péter – Sonkoly Gábor (szerk.): *A kulturális örökség*. 463–492. Budapest: L'Harmattan–Atelier

NIETZSCHE, Friedrich

1979 „On Truth and Lies in a Nonmoral Sense”. *Philosophy and Truth*. Sussex: Harvester Press

RUIZ TORRES, Pedro

2006 A történelem politikai felhasználásai Spanyolországban. Formák, korlátok és ellentmondások. In Hartog, François – Revel, Jacques (szerk.): *A múlt politikai felhasználásai*. Budapest: Atelier füzetek – L'Harmattan

STAROBINSKI, Jean

2006 *1789. Az értelem jelképei*. Budapest: Európa

SZABÓ Márton

1998 A politikai szemantika lehetőségei. A társadalomtudományok nyelvi-konstrukciós fordulata és a politológia. In Szabó Márton: *Diszkurzív térben. Tanulmányok a politika nyelvéről és a politikai tudásról*. 280–309. Budapest: Scientia Humana

THOMPSON, Paul

1988 *The Voice of the Past: Oral History*. Oxford

TODOROV, Tzvetan

2005 *A rossz emlékezete, a jó kísértése. Mérlegen a XX. század*. Budapest: Napvilág

VERES Sándor – KAPÁS István

2007 Az identitás válsága és a „lélek nyugalma”. In Bögre Zsuzsanna (szerk.): *Élettörténet a társadalomtudományokban*. 67–104. Budapest–Piliscsaba: Pázmány Társadalomtudomány 6.

Béla Bakó

“EVERYBODY WAS SO SAD, AND IT WAS SO MUCH LIKE REAL LIFE.”
CHILDREN'S LIFE STORIES FROM THE EMIGRATION
FROM THE 1956 REVOLUTION

In my paper, I attempt to analyse the migration narratives and the related biographical stories of Hungarians emigrated from the country after the revolution in 1956. The main goal of my research is to investigate the ways in which experience of migration creates narrative identities, and the main types, modes of narration.

The source used in the paper is a collection of interviews made by the Columbia Research Project Hungary (CURPH's) with Hungarian immigrants between 1957 and 1958. The paper focuses on the structured and unstructured interviews of 9-14 years old children. This means 29 interviews (17 with boys, 12 with girls).

As a basic research method, I followed that of Éva Kovács and Attila Melegh. Furthermore, I let the empirical material, and not prior knowledge or any

preconceptions, to drive the course of interpretation, and I tried not to subordinate the conversations of the interviewer and the interviewees to the discourses of sciences or politics, but attempted to preserve the real life context. I am convinced that the emerging narrative is the most suitable form of analyzing narrative identity according to academic requirements.

Vándorlásformák és kulturális hatásuk egy romániai sváb lokális társadalomban

MARINKA MELINDA

A történeti Szatmár megyébe betelepült svábok és utódaik életére számos vándorlási forma gyakorolt hatást a 18. századtól napjainkig. Az elmúlt 300 év alatt ugyanis a szatmári svábok körében többféle helyváltoztatás valósult meg, amely lehetett kismértékű vagy nagy távolságot átfogó, belföldi vagy nemzetközi (intern vagy extern), időszakos vagy állandó, egyszeri és rövid ideig tartó, de láthatunk egy életre szóló térváltoztatást is. Ennek következtében a legkülönbözőbb vándorlástípusokat lehetett náluk felismerni, így találkozhattunk az önkéntes, de irányított migrációval, kényszer-, szabad-, illetve vándorlás nélküli migrációval, valamint vallási és etnikai migrációval is.¹ Mivel egy-egy népcsoport kultúrája a migráció orientációs rendszerét is meghatározhatja,² ezért az adott csoport vándorlásának vizsgálata segít könnyebben megismerni kulturális sajátosságait. E tekintetben pedig a szatmári svábok igen gazdag migrációs formáinak, valamint migrációs burkának elemzése által kerülhetünk közelebb az etnikai identitás módosulásának, átalakulásának kulturális hátteréhez. A jelenkori mozgási folyamatok értelmezésével ugyanakkor körvonalazhatjuk azt a társadalmi, szociokulturális átrendeződést is, amely a 20. század folyamán esetükben több szakaszban ment végbe, és amely jelentős mértékben meghatározta jelenkori identifikációs magatartásformáikat is.

Mivel a szatmári sváb települések összességére vonatkozó adatok ismertetése meghaladná jelen munka terjedelmi kereteit, így a problémakör mélyebb érzékeltetése érdekében csak egy település, Mezőpetri³ (románul Petrești, németül

¹ A migráció terminust minden vándorlásforma szinonimájaként használom, ugyanakkor magát a fogalmat alapvető jelentésében értelmezem, amely Tóth Pál Péter megfogalmazásában a következőképpen szól: „...megy, egyik helyről a másikra vonul, gyalogol, más tájakra is eljut...stb.” Tóth 2001: 20.

² Lintfert 1998: 20.

³ A település történetéről lásd Merli 1999.

Petrifeld, Románia) vonatkozásában mutatom be a fent említett vándorlási formákat. A tanulmány szinkrón és diakrón kutatómunkára alapozva egyrészt a Mezőpetriben élő svábok narratíváiból tevődik össze,⁴ másrészt megfelelő forráskritikával döntő hangsúlyt fektet azokra az elsősorban történeti és helytörténeti vonatkozású, és csak másodsorban néprajzi igényű leírásokra, mint primer forrásanyagokra, amelyeket sváb származású alkotók készítettek.⁵ Célom, néprajzi és történelmi szempontból is egy árnyaltabb kép felvázolása azokról a lokális társadalmon belüli eseményekről és következményeiről, mint például Mezőpetri benépesítése sváb telepésekkel, majd a huzamosabb ideig tartó helyben maradás fenntartása, vagy a 20. század eleji névváltoztatások, illetve a II. világháborút követő deportálások, amelyek kulturális és társadalmi változások egész sorát vonták maguk után. A csoporton belüli átstrukturálódások értelmezés során pedig megismerhetjük azokat az okozati tényezőket, amelyek egyértelmű befolyásolói voltak a sváb identitásstruktúra módosulásának, illetve a csoportkohézió meglazulásának.

Betelepítés mint irányított nemzetközi szabadmigráció

A szatmári svábok betelepítése 1712-től indul meg gróf Károlyi Sándor szorgalmazása által, aki a Nagykároly környéki, elnéptelenedett birtokait szerette volna római katolikus felekezetű, jó munkabírású sváb paraszttal benépesíteni. A nagy létszámmal bíró telepesturnusok költöztetését Károlyi saját költségén, szervezeten bonyolította le. A munkálatokban segítséget nyújtott felesége, gróf Barkóczi Krisztina,⁶ valamint birtokainak intézői és a külön erre a célra felbérelt telepestoborzó tisztek. A telepesek, a jobb megélhetés reményében, gyakorlatilag önként vállalták a költözéssel járó viszontagságokat a túlnépesedett, és háborús körülmények között lévő dél-németországi területekről, az úgynevezett „*Oberschwaben*”-ből.

⁴ A tanulmány egy már korábban megjelent munka (Marinka 2008: 447–461.) átdolgozott, jelenre aktualizált változata. A szerző kutatásait támogatta az MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport, a freiburgi Johannes-Künzig-Intézet és az OTKA K 78207 számú pályázata.

⁵ A teljesség igénye nélkül itt kell megemlíteni azokat a szatmári sváb származású képzett vagy laikus írókat és műveiket, amelyek egy része, az úgynevezett Heimatbuch írói kategóriába sorolható: Vonház 1931; Koch 1984; Schmied 1962, 1970, 1972, é. n. [1972], 1976, 1978; Hauler 1987; Merli 1999, 2007. Erről lásd bővebben: Marinka 2012: 136–137. Ugyanakkor jelentős primer forrásanyaggal szolgált az elszármazott svábok folyóiratában, a *Sathmarer Heimatbrief*-ben megjelent adatközlések is.

⁶ Károlyi Sándor feleségéhez intézett levelezéséből számos adatot megismerhetünk az 1712-ben útnak induló svábokról és akkori életkörülményeiről. Mindebből megtudhatjuk azt is, hogy Károlyi felesége is feladatot vállalt a svábok letelepítésének munkálatai során. Kovács 1994: 166.

Az áttelepülések egyik jelentős motiválója volt a földesúr által felajánlott tehermentesség.⁷ Gróf Károlyi Sándor biztosította a telepesek költözésekor fennálló útiköltséget, a szabad határátkelést, vámmentességet, majd a letelepedést követően mentességi levelet adott ki a közterhek viselése alól, a katonaság részére történő szállásadás kötelezettsége alól, a kötelező fuvarozás és a fogat előállításának terhe alól. A földesúr biztosította még az egzisztenciális háttérrel első lakóépületeik felépítéséig, így terményt és élelmet kaptak, amelynek feltétele volt a Szatmár megyei térség elhagyásának tilalma. Károlyi a telepeseket helybennmaradási eskü letételével tántorította el a távolabbi területekre történő elvándorlástól. Csak azok kaphattak menlevelet, akik a korábbi költségeket megfizették, vagy napszámos munkával ledolgozták.⁸

Az 1712-es első betelepítést követő években folyamatosan érkeztek kisebb csoportok a mai Németország nyugati, délnyugati részéről. Az időben következő nagyobb telepes hullám az 1720-as évek elejére tehető, amely elsősorban nem a nagy telepeslétszám miatt vált ismertté, hanem a telepítés körülményeinek dokumentálása miatt, hiszen ebből az időből két telepestoborzó tiszt leírása is fennmaradt.⁹ Ezekből megtudhatjuk, hogy a vándorlással járó procedura, így a különféle engedélyek beszerzése, majd maga az utazás igen megerőltető és hosszadalmas volt. Az időintervallum, amely alatt a telepesek átköltöztek, körülbelül két hónapot ölelt fel, ebből a tényleges utazással töltött idő közel egy hónap lehetett. A leírások szerint a svábok Ulmból Pestre a Dunán hajózva érkeztek, majd szerekre szállva indultak el Nagykároly felé.¹⁰

További beköltözések történtek a térségbe 1721, 1722, 1723-ban, 1726–1731 között, 1733-ban, 1735-ben, végül 1736 és 1738 között. Az ezt követő közel 10 évben inkább a települések közötti átköltözések voltak jellemzőek. Ennek következtében az 1740–50-es évektől újabb sváb községek jöttek létre.

A telepítések gróf Károlyi Sándor utódainak koordinálásával több hullámban egészen a 19. század első harmadáig tartottak.¹¹ Ez a vándorlásforma tehát, mint nemzetközi szabadmigráció irányítottan, megszervezve zajlott, amelyben a betelepülők saját akartból indultak útnak. A lokális, kistérségi szintű szabadmig-

⁷ Lásd Kovács 1994: 163.

⁸ Vohnácz 1931: 36.

⁹ Koch 1987: 22.

¹⁰ Koch 1987: 23.

¹¹ A sváb telepesfalvak megalapításának kronológiája a következő: 1712 Csanálos; 1720 Mezőfény; 1720 Nagykároly; 1722 Nagymajtény; 1730 Krasznabétek; 1735 Kaplony; 1736 Erdőd; 1742 Mezőpetri; 1743 Királydaróc; 1745 Túrterebes; 1747 Vállaj; 1751 Szakas; 1750-57 Tasnád; 1752 Kálmánd; 1767 Krasznasándorfalu; 1772 Mérk; 1777 Krasznaterebes; 1779 Nagyszokond; 1779 Szinfalu; 1781 Alsóhomoród; 1784 Barlafalu; 1786 Szaniszló; 1790 Zajta; 1794 Józsefháza; 1795 Nántú; 1795 Csomaköz; 1800 Kisdengeleg (Csárda); 1801 Nagymadarás; 1810 Mezőterem; 1815 Tasnádszántó. Lásd Schmied 1962: 22.

ráció lehetőségét a letelepedési eskü után megtarthatták, így áttelepülhettek más sváb falvakba, de a Károlyi birtokon kívül eső területekre a gróf szankcionálta a szabad térváltoztatást. Ez érthetővé teszi a szatmári svábok hosszú ideig fennálló egy tömbben maradását és a sváb etnikus tudat megerősödését a 19. század végéig. Az áttelepülő „német parasztok első generációja a szülőföldön megtanult és internalizálódott identitásmintákat hozta magával. Lakhelyet változtattak ugyan, de nyelvet, életmódot nem.”¹² Az egy tömbben maradás, a mozgástilalom és az egymás közötti transzmigráció következtében ezek az identitáselemek évtizedekig nem módosultak.

Mikrorégiós szabadmigráció

A példaként kiválasztott település, Mezőpetri is azon szatmári sváb falvak egyike, amelynek első sváb lakosai 1740-ben jelentek meg, de maga a település ténylegesen csak 1742-re népesült be olyan sváb származású lakosokkal, akik nem közvetlenül külföldről érkeztek, hanem a szomszédos falvakból települtek át.¹³ A belső migráció megindulásának nem tudni a pontos okát, hiszen a környező falvakban is közel hasonló életkörülmények között éltek a telepesek, ugyanakkor feltételezhető, hogy a helyi őslakossággal való etnikai összetűzések miatt váltak lakhelyváltókatókká.¹⁴ A feltételezést megalapozzák Károlyi Sándor egy a feleségéhez címzett levelének sorai is, amelyet röviddel az első telepes turnusok megjelenése után írt:

A magyarok pedig ne féljenek, csak kimaró kutyák ne legyenek, hiszen ha éhel elvesz az sváb, mit jövendölnek magukrul. Leszen nékem abban módom, hogy elfér egyik az másikkal, lakhatik házában, Istennek is könyörögget, ha mind törökül hányja is a keresztet.¹⁵

Az összeférhetetlenséget egyébként feltételezhetjük még azon tény alapján, miszerint egy terület elfoglalása mindenkor valamilyen erőszakos cselekedetet foglal magában, amelynek nyomán kiéleződnek a társadalmi és kulturális konfliktusok.¹⁶

¹² Bindorffer 2005: 166.

¹³ Mezőpetri történetét a svábok betelepülése előtti időszakból lásd Merli 1999.

¹⁴ Az áttelepülések körülményeiről és a Mezőpetribe betelepülő személyekről lásd bővebben Merli 1999: 55–69.

¹⁵ Kovács 1994: 197.

¹⁶ Kürti 2008: 514.

A Mezőpetribe áttelepülő svábok lakóhely változtatásával mikrorégiós szabadmigráció jött létre. Korábbi lakóhelyük feltételezhetően Mezőfény, Csanáros, Nagymajtény, Erdőd, Kaplony és Krasznabéltek volt.¹⁷ A mezőpetriek életében a későbbiekben sem lehet statikusságról beszélni, hiszen 1747-ig folyamatos ki- és bevándorlás figyelhető meg mikrorégiós szinten, illetve újból 1744-től találkozunk nemzetközi betelepüléssel is, hiszen az újabb németországi telepeshullám tagjaiból is költöztek ide.¹⁸ Mezőpetriben gyakorlatilag állandó lakosságcserre zajlik 1774-ig, amely során nagyobb lélekszámban találkozhatunk nemzetközi migránsokkal, illetve az első betelepülőkhöz hasonlóan átköltöző szabadmigránsokkal is. Ezt követően viszont 1936-ig nem indul meg említésre méltó nagyobb mozgás.¹⁹ Ez nem jelentette azt, hogy kisebb mértékben ne fordult volna elő, hiszen egy-egy család vagy családtag valamilyen oknál fogva, legyen az házassági vagy munkamigráció, időnként betelepült a faluba vagy elhagyta azt. Kistérségi, mikrorégiós és rövid ideig tartó migráció pedig a nagyobb településekre, mint Nagykároly, Szatmárnémeti és Debrecen elsősorban vásáraik miatt volt jellemző.²⁰

Az etnikus tudat formálódásában az első világháborút követő időszak hozott jelentős változást, amely vándorlás nélküli migrációt eredményezett. A két világháború közötti időszakban inkább belföldi munka- és iskolamigrációt figyelhettünk meg. Így például az 1920-as évek végén, a népiségi mozgalmak megjelenése idején számos szatmári sváb fiatal tanult Temesváron, Nagyszebenben, Brassóban, többen pedig Bukarestben vállaltak munkát. Nemzetközi vonalon csekély létszámú mozgásról beszélhetünk, amely elsősorban Dél-Amerika felé irányult.²¹

Vándorlás nélküli migráció és hatásai

A vándorlás nélküli migráció létező terminológia annak ellenére, hogy paradoxonnak tűnik. Tóth Pál Péter értelmezésében a nemzetközi vándormozgalom sajátos formájának tekinthető, amely az I. világháborút követően jelent meg több állam határán. A nagyhatalmak területi átrendezésével, új államhatárok meghúzásával az addig csak a virtuális szférában létrejött migráció valósult meg. A határzónákban élők több alkalommal végeztek el saját akaratukon kívüli nemzetközi

¹⁷ Koch 1987: 103.

¹⁸ Merli Rudolf Mezőpetri történetéről szóló kötetében ezekre a betelepítésekre is kitér, valamint összesíti azoknak a névsorát, akikről biztosan tudjuk a németországi elszármazásuk idejét és helyét. Lásd Merli 1999: 68.

¹⁹ Schmied é. n. [1972]: 6.

²⁰ Dankó 1984: 11.

²¹ Baumgartner 2010: 130, 131, 144.

„virtuális migrációt” anélkül, hogy szülőfalujukat elhagyták volna.²² Egyszerre egy másik állam polgárai lettek, sokszor számukra ismeretlen, új nemzeti nyelvhasználattal és új személyes okmányokkal.

Mivel a vizsgált térség a magyar és román határregió részét képezi, többnemzetiségű lakosai a két világháború közötti időszakban mozgás nélküli migránssá váltak.²³ A mezőpetriek igyekezett alkalmazkodni az új élethelyzethez.²⁴ Többségüknél erősebb volt a meglévő etnikus tudat és a lokális kötődés, mint a magyar nemzeti azonosság kifejezésének igénye, így inkább a helyben maradást választották, mintsem egy újabb áttelepülés kezdeményezését Magyarország felé. Próbáltak új életet teremteni, amelyet külön színesített a „*Szatmári Német – Sváb Népközösség*”²⁵ létrehozása 1926-ban. A román állam hozzájárulásával német nyelvű miséket tartottak, saját kultúrházakat hoztak létre és német iskolát alapítottak. Az akkori államhatalom részéről ennek elsődleges célja az elmagyarosodott svábok visszanevetesítése volt.²⁶

Az 1940-es bécsi döntés következtében a szatmári svábok újra a magyar állam kötelei közé kerültek és ismét felmerült a magyar nemzeti hovatartozás konfrontációja a meglévő sváb etnikus mitudattal szemben. Ez egyrészt jelentette az ország által szorgalmazott nemzeti lojalitás kinyilvánítását (iskoláztatások, nyelvhasználat, katonaság), másrészt pedig egy önként vállalt magyar érzelműség manifesztálódott a névmagyarosítások kapcsán. Az állítólagos állami és egyházi magyarosítás, mint folyamat lokális szinten nem maradt meg a kommunikatív emlékezetben olyan mély negatív élményként, mint a szabadon vállalt magyar nemzeti lojalitás érzékeltetése és a magyar identitás nyílt reprezentálása. Ennek következtében a település nemzetiségi értelemben kettészakadt. Az egyéni tudati szférában a sváb eredettudat megmaradt, de a nemzeti kötődés magyar vagy német/sváb minták követésére ösztönözte őket. A nemzeti hovatartozás képéhez pedig Magyarország és Németország is egyaránt hozzátartozott, szemben Romániával, amely nem képezte a haza fogalmának részét. Ettől csak még erőteljesebbé vált a lokális kötődés, amely a szülőfaluhoz vagy a kistérséghez kapcsolódó számos manifesztációban napjainkig érzékelhető.²⁷

²² Tóth é. n.: 7.

²³ A Nagykároly környéki határmenti települések helyzetéről lásd bővebben Szilágyi 2009: 330–333.

²⁴ Eddigi kutatásaim során nem találtam adatot Mezőpetriből az első világháború utáni időszakban élesen Magyarországra koncentrálódó mozgásra, de ez nem jelenti azt, hogy teljes mértékben kizárható a kényszmigráció, amely az új élethelyzet következtében alakult ki, és amely egyébként jellemezte az új országhatár mentén élő magyarság egy részét.

²⁵ Deutsch – Schwäbische Volksgemeinschaft Sathmar. Schmied 1976: 19.

²⁶ Minderről lásd bővebben Baumgartner 2010: 111–163.

²⁷ Marinka 2011: 147–159.

Mezőpetri jelenlegi lakosainak köztudatában a mozgás nélküli migráció okozta bonyodalom következményei, amely a csoport részleges asszimilálódásának kérdéskörével függött össze,²⁸ a falu kettészakadásának történetében él. A narratívák szerint a sváb érzelmi közösség számára sokáig megbocsáthatatlan bűn volt a névmagyarosítás és a magyar etnikus tudat kinyilvánítása.

Névváltoztatás mint a szabadmigráció gátja

A szatmári sváb települések számos történelmi és néprajzi leírásában olvashatunk a sváb származású lakosok névváltoztatási problematikájáról.²⁹ A változtatás okai közé sorolják a már fent említett magyar nemzeti lojalitás kifejezésére való törekvést, a 19. század végi és 20. század eleji asszimilálódást és az ezzel összefüggésben álló magyarosítási megmozdulásokat,³⁰ a német hadsereghez történő kényszerű besorozást és az oroszországi deportálások újbóli bekövetkezésétől való félelmet.

A Mezőpetriben élők narratívái szerint a nemzeti identitás perszonális kifejezésének igénye indított nagyobb fokú névmagyarosítási hullámot. A névváltoztatások azonban nem minden esetben jelentették azt a biztos megélhetést, biztonságot vagy nyugalmat, amelyre számítottak. Gyakran a változtatók leszármazottainak távlati terveik elérésében, szabad mozgásukban is gátat szabtak. A névmódosítások, mint a migrációs lehetőségek egyik meghatározó tényezői, a vándorlási vagy helybennmaradási relációs folyamatok módosítóivá váltak. Több interjúalany elmondása is arra utalt, hogy milyen erőteljes negatív hatást gyakorolt a névváltoztatás a lokális társadalomra. Az emlékezet szerint nem kényszerből történtek elsősorban a névmagyarosítások, hanem szabad akaratból, a magyar nemzeti hovatartozás kifejezése érdekében ment végbe, vállalva ezzel a periférikus léthelyzet kialakulását a közösségen belül.

A fent említett szituációt egy rövid esettanulmány leírásával példázom. A történet főszereplője az a Mezőpetriben élő, sváb származású, de elmondása szerint magyar érzelmű, az interjú készítés idején 70 év feletti nő, akit *Klein M.* fiktív

²⁸ Ezt a problémakört taglalja Baumgartner Bernadett doktori disszertációjában. Lásd Baumgartner 2010.

²⁹ Pfeiffer 1940; Schmied 1978; Hauler 2003; Boros 2005.

³⁰ Egyes történészek és számos saját etnikus közegből származó író ma is fenntartja azt a nézetet, miszerint a szatmári svábok körében erőszakos asszimiláció ment végbe, amely kivitelezésében nagy szerepet kapott a szatmári római katolikus papság. Mindez azonban nem nevezhető egyértelmű erőszakos megmozdulásnak, annak ellenére, hogy tényként könyvelhetjük az egyházi iskolák jelentős szerepét a folyamatban. Lásd erről Sárándi é. n.

néven említék a továbbiakban.³¹ *Klein M.* alapvető társadalmi problémája abból eredt, hogy lakóhelyének köztudatában két vezetéknevvel rendelkezik. Hivatalosan, a román állam által kibocsátott anyakönyv szerint, *Klein* néven szerepel, de az említett település lakosai *Kiss*nek ismerik. A kétféle névváltozat nem csak viselője, hanem elődei és utódai életében is különféle bonyodalmakat okozott. Interjúalanyom nagyapja, nevezett *Klein J.* az 1940-es évek elején hivatalos kérvényt nyújtott be a saját és 5 testvére vezetéknevének magyarosítása érdekében. *Klein J.* 5 testvérének a névváltoztatási eljárása *Kleim*ől *Kiss*re rövid időn belül lezajlott. A névváltoztatási folyamat elindításához szükséges űrlapon viszont *Klein J.* édesanyja nevét tévesen töltötték ki, ennek következtében az ügyet intéző hivatal a kérvényt visszaküldte. *Klein J.*, mondván „ő a leginkább magyar érzelmű a családban, és pont neki nem sikerül a magyarosítás”³², ismételten kérvényt nyújtott be a névmódosításra. A második kérelem beadásának ideje alatt a névváltoztatások engedélyezését az állam beszüntette és így maradt *Klein J.* vezeték neve az eredeti, míg testvérei a *Kiss* nevet viselték. *Klein J.* kérelmének elutasításáról Mezőpetri lakosai nem tudtak, így mivel az egész család magyar érzelműnek vallotta magát és magyarosította is a nevét, senkiben sem merült fel, hogy *Klein J.* vezeték neve Klein maradt a hivatalos okmányok szerint.

Klein J. fiát (*Klein M.* apja) szintén *Kiss*mek ismerték a lokális társadalmon belül, de a személyi igazolványban és egyéb okiratokban megmaradt az ő esetében is a *Klein* vezetéknev, így ennek következtében – mint német származású személyt – elhurcolták Oroszországba a második világháborút követő deportálások során. Interjúalanyom, *Klein M.* az apja deportálása alatti éveiben egyedüli gyermekként édesanyját kísérve dolgozni kényszerült, jeles tanulmányait a munka okozta iskolai kimaradások miatt nem tudta folytatni. Fontos megjegyezni, *Klein M.* családnéve az iskolai bizonyítvány fejlécében is évenként változik, így az egyik évben *Klein*, a másik évben *Kiss* vezetéknevvel írták be. Ez esetben a bizonyítvány téves bejegyzése is igazolja, hogy nem csak közösségi szinten, hanem a hivatalos ügyintézés során sem volt egyértelmű a család neve. A deportálás következtében kialakult helyzetből adódott, hogy *Klein M.* nem tudott elvégezni semmilyen magasabb iskolai osztályt. Elmondása szerint az ekkor megélt iskolai lemaradások és az otthoni rendszeres kemény munka oka lett jelenlegi anyagi és társadalmi helyzetének. A deportálás általi kényszerszermigráció ennek a családnak is átalakította a lokális társadalmi kapcsolatait és az addigi élethelyzetét. Jól láthat-

³¹ *Klein M.* névváltoztatási történetének közlése során a személyiségi jogok védelme érdekében a család eredeti német neve helyett *Klein*, míg a magyarosított neve helyett a *Kiss* vezetéknevet használok. A keresztnévek kezdőbetűinek megadása pedig a történetben szereplő személyek pontos beazonosítása érdekében történt. Az ide vonatkozó gyűjtött adatok a szerző saját archívumában találhatók.

³² Részlet az interjúból: K. M. idézi nagyapját, Mezőpetri, 2007.

tuk, hogy a kényszersz mozgás nem csak a vándorlásban lévő egyénekre volt kihatással, hanem a statikus személyeket is érintette.

A névváltoztatás a későbbi utódnemzedék szabad mozgását is meggátolta. A *Klein* család további leszármazottainak példáján ez szintén jól érzékelhető. A közösség és a hivatalos szervek bizonytalansága és a csoportközösség elutasítása ismét felmerült a *Klein* versus *Kiss* név kapcsán, amikor *Klein M.* férjhez ment. A házasságkötés előtt, a templomi hirdetéskor a *Kiss* helyett használt *Klein* név a faluközösség értetlenségét váltotta ki, hiszen mindenki *Kiss*nek ismerte a menyasszonyt. Az esküvő után *Klein M.* felvette férje nevét és a névváltoztatási probléma egy időre megszűnni látszott, majd újra felmerült *Klein M.* lánya és unokái életében az 1990-es rendszerváltást követő időszakban, amikor Mezőpetri lakosságának nagy része vándorolt ki Németországba. A kivándorlási folyamat feltétele volt a német eredet igazolása és egy a már kint élő mezőpetri származású ismerőstől meghívólevél kérése, amelyben az áttelepülni kívánczó család korábbi nemzeti lojalitását is taglalniuk kellett.

Az áttelepülések kapcsán újra kiéleződött a több évvel korábban felmerülő ellentétes magatartás a magyar és német érzelmű sváb leszármazottak között. A *Klein* család esetében a Németországban élő egykori falubeliek nem küldtek meghívólevelet, amellyel részben igazolhatták volna német származásukat. Az elutasítás indoka a rokonok részéről a következő volt: „Te addig is magyar érzelmű voltál, most meg hirtelen sváb lettél...”³³

Ez természetesen nem egyedi példa, hiszen ugyanez a szituáció több helybeli sváb származású, de magát magyar érzelműnek valló lakossal megtörtént. Az 1990-es években kivándorlók és az akkor már Németországban élők között is újragenerálódott az a nemzeti identitás kifejezéséből eredő feszültség, amely a névváltoztatásokat követő időszakban lépett fel először, és amely akkor Mezőpetri faluközösségét nemzetiiségi értelemben két részre osztotta.

A falu sváb kötődésű közössége tehát két periódusban, illetve két generációt is érintve erőteljesen negligálta a magyarosítókat, amelynek narratív megjelenítése az „ötpengős magyarok”³⁴ gúnynév használatában élt. A névmódosítók azonban nem elsősorban a pénzért vállalták a procedúrát, hanem a magyar öntudat érzékeltetése mellett a különféle előjogok reményében szálltak szemben a helyi társadalmi normákkal. Az etnikai identitásból eredő összetűzések nemcsak verbális síkon mozogtak. Az emlékezet szerint a falu főtere, a templom előtti tér rendszeres verekedéseknek és veszekedéseknek volt színhelye. Ennek következtében el-

³³ Részlet az interjúból: K. M., Mezőpetri, 2007.

³⁴ Néhány adatközlőm ugyanerre a névmagyarosításra a „kétpengős magyarok” elnevezést ismeri. A kommunikatív emlékezet narratív megnyilvánulásainak diverzitásában is érezhetjük tehát a névváltoztatások miatt felmerülő közösségi széthúzást, a kettészakadás és a nemzeti, etnikai el-
lentétek kialakulását az egy tőről eredő sváb származásúak között.

mondható, hogy a névváltoztatások nem csak egyszerűen a szabadmigráció gátját szabták, hanem a sváb lokális közösség kohézióját is megtörték. A névváltoztatásokból eredő szabadmigrációs probléma pedig mind a mai napig megnehezíti a falu lakóinak mozgását. Ennek ellenére a helyiek mindig találnak valamilyen megoldást rövid vagy hosszú távú nemzetközi migrációs céljaik elérésére. Ezt bizonyítják azok az üresen álló lakóépületek Mezőpetriben, amelyek tulajdonosai jelenleg Németországban élnek.

Kényszmigráció: menekülés és deportálás

1944 októberében nagy létszámú német csoport hagyta el Romániát, amelyhez kis lélekszámban szatmári svábok is csatlakoztak. A menekülések megszervezésével központilag Stephan Barth-ot bízták meg,³⁵ Barth pedig Mezőpetriben és még további három szatmári sváb településen Stefan Heim-ot jelölte ki a lakosság informálására és felkészítésére.³⁶ Heim visszaemlékezéseit erről az időszakról a *Sathmarer Heimatbrief* hasábjain olvashatjuk, amelyből kiderül, hogy a feladat koránt sem volt egyszerű, hiszen a mezőpetrieket különösen nehéz volt mobilitásra bírni. Mindösszesen 51 család 84 gyermekkel menekült el a településről.³⁷ Stefan Schmied leírása szerint a mezőpetriek közül 217 személyt érintett a félelemből eredő kényszmigráció, akik közül a többség saját járművével csatlakozott az erdélyi szász menekülő transzporthoz. Az elsődleges cél a kivándorlás során Thüringen elérése volt, ez azonban keveseknek sikerült.³⁸ Heim leírása szerint a menekültek közül 1946-ban 38 család visszatért Mezőpetribe, a fennmaradó családok pedig Ausztriában és Németországban építettek ki maguknak új egzisztenciát.

A menekülés az új hazába a szebb jövő reményét jelentette, ugyanakkor az ismeretlenbe vezető út negatív élményével társult.³⁹ Nemcsak a félelem, a honvágy érzetét említik az elbeszélők, hanem az új helyzet adta nehézségeket, így például a befogadó társadalomtól eredő „megaláztatást”. Mindemellert munkavállalási kilátástalanság és nincstelenség várta őket, amelynek következtében sokan visszatértek szülőföldjükre.⁴⁰ A visszatérőket azonban otthon sem fogadták mindig kitörő örömmel, hiszen az itthon maradottak attól féltek, hogy vissza kell adniuk az egykor ajándékba kapott földjeiket.⁴¹

³⁵ Lini 1994: 286.

³⁶ Heim 1994: 279.

³⁷ Heim 1994: 280.

³⁸ Schmied é. n. [1972]: 21.

³⁹ Lini 1994: 290.

⁴⁰ Fuchs 1994: 283.

⁴¹ Boros 2005: 131–132.

Mindettől sokkal súlyosabb törést okozott a mezőpetri svábok etnikus tudati szférájában az 1945-ben meginduló deportálás.⁴² Az akkori Szovjetunióba irányuló kényszmigráció számos mezőpetri lakost érintett, a tényleges létszámadatak az egyes forrásokban azonban igen különbözőek.⁴³ A kommunikatív emlékezet szerint Mezőpetriből nem csak sváb származású lakosokat szedtek össze, hanem sváb származású, de magyar névvel rendelkezőket, sőt még magyarokat is. A mai Oroszország területeire irányuló kényszmigráció negatív élménye és hatásai Mezőpetri sváb leszármazottaink életét mind a mai napig meghatározza. A deportálás ténye az identitás módosulásának vagy esetleg a rejtett etnikus tudat kialakulásának okozója lett.⁴⁴ Így előfordult, hogy amikor németnek volt kedvebb lenni, akkor annak vallották magukat, amikor magyarnak, akkor pedig annak, de az eredettudatban ez nem jelentett változást, így a sváb származást nem tagadták meg. A deportálás pedig időszakos hallgatásra ítélte őket, hiszen többen úgy hagyták el a szülőfalujukat, hogy csak svábul tudtak, úgy pedig nem mertek megszólalni a fogság alatt.⁴⁵

A történelmi múlt, a kényszmigráció, a deportálásoknak köszönhető szenvedések a falubelieket és a környékbeli sváb falvak lakosságát is sorsközösséggé formálta, amelynek számos narratív megjelenítési formája ismert.⁴⁶ Mindezek mellett az egykori negatív élményeket nyíltan reprezentálják még a deportáltak emlékére állított emlékművek. Az elmúlt években egyre több település vállalta fel ezen sorscsapásának, fájdalmának kifejezését, kialakítva ezzel egy újfajta szokáscelekményt. Az emlékezetmunka részét képezik az emlékmű-állítatás rituáléi, valamint az azt követő társas összejövetelek közös étkezései és beszélgetései. A térségben Mezőpetri 1995-ben elsőként rendezte meg emlékező ünnepségét, amelyre elhívta a környékbeli sváb települések deportáltjait is. Ennek eredménye-

⁴² A szatmári svábok, illetve mélyebben a Mezőpetri svábok deportálástörténeteiről és annak következményeiről lásd Szabó-Zsoldos 2010. Valamint számos egyéb forrást ismerünk a témával kapcsolatban, amelyek közül még kiemelném Boros Ernő munkásságát. Boros 2005. A tanulmány megírása során pedig forrásként szolgáltak a szatmári sváb települések deportáltjaitól származó azon adatközlések is, amelyek Hauler Ernst szerkesztése által két részletben jelentek meg a *Sathmarer Heimatbrief* folyóiratban: Hauler (szerk.) 1988a: 180–196, 1988b: 206–232.

⁴³ Stefan Schmied szerint 120 mezőpetri lakost deportáltak és közülük 29-en nem tértek haza. Lásd Schmied é. n. [1972]: 22. Más forrásokban ez a szám jóval több 200, valahol pedig alig több mint 100 személyt említenek és a hazatérők létszámát is különbözően adják meg. Lásd erről bővebben Szabó-Zsoldos 2010: 13, 15. Ugyanakkor feltételezhető, hogy az alacsonyabb számadatok csak részeredményeket jelentenek, hiszen egy 1988-as feldolgozás már egyértelműen több adat összeadásából dolgozik, amelynek eredményeképpen 244 deportáltat tartottak nyilván, és amelyből 38 személy nem tért vissza szülőfalujába. Hauler (szerk.) 1988b: 232.

⁴⁴ Rácz 1999: 386.

⁴⁵ Többek között erről is beszámol a mezőpetri származású Stefan Barth a *Sathmarer Heimatbrief* hasábjain megjelent adatközlésében. Hauler (szerk.) 1988a: 193–195.

⁴⁶ Erre hoz példát Propszt Eszter a magyarországi német irodalomban fellelhető diszkurzív pozíciók értelmezése által. Propszt 2005.

ként napjainkban olyan sajátos emlékezetkultúra alakult ki, amely lokális szinten is lehetővé teszi a múlt lezárását. Ezen felül egyfajta regionális szintű rendezvénye nőtte ki magát, amely mindig az adott évben központilag kijelölt ünnepszervező településen zajlik. A helyiek körében egy újabb lokális vagy kistérségi migráció létrejöttét láthatjuk ezáltal, hiszen sajátjuk mellett rendszeresen látogatják az évente más településen megrendezett ünnepségeket. Mivel az emlékművek az esetek többségében a települések templom- vagy temetőkertjében kapnak helyet, a vallási migrációs folyamatok egyik indikátoraivá is váltak.

Vallási migráció

A hitéletbeli migrációs folyamatok a vallási identitás permanens kifejezőeszközei.⁴⁷ A különféle zárandoklatok egyértelműen jelzik egy-egy népcsoport tagjainak vallási meggyőződését. Egy-egy ilyen térváltoztatásnál szintén beszélhetünk lokális, mikrorégiós és makroszintű migrációról, amelyek időszakosan, viszonylag rövid időintervallumot átfogva mennek végbe, és amelyek a búcsújárási hagyományban jól nyomon követhetők.⁴⁸ A szatmári svábok búcsújáró helye makrorégiós szinten a 18. század elejétől Máriapócs volt az első világháború végéig. A román fennhatóság ideje alatt a határátlépések miatt a zárandoklatok elmaradtak. A II. bécsi döntést követő határártrendezések következtében a hagyomány újbóli felerősödése volt tapasztalható, amely a második világháború lezárásának következményei miatt rövid ideig tartott. A szokás újbóli felerősödése az 1990-es rendszerváltást követően tapasztalható. A jelenben is élő nagyobb térbeli mobilitást igénylő zárandoklatok mellett újszerű szokásként jelenik meg a búcsújárás Nagyfaluba, amelyet csak néhány éve keresnek fel a mezőpetriek. Az itt lévő Szentháromság-hegyen rendszeresen látogatják a búcsús szentmiséket, és gyakran hálaadó misét is mondatnak családtagjaikért.

A búcsújárási szokásaik alakulásában kismértékű térbeli mobilitást jelentett a nagykárolyi Szentháromság-kápolna felkeresése, amely az első világháború utáni államhatár módosításával vált migrációs központtá. Gróf Károlyi Sándor a Szentháromság iránti mély tiszteletének adózva emeltette a kápolnát az úgynevezett Lyukashalmon, amelyet 1703-ban szenteltek fel.⁴⁹ A 19. század végére a kápolna megromlott állapota miatt megszűntek az ide indított mikrorégiós zárandoklatok. A kápolna renoválása után, a magyar fennhatóság alatti időszakban viszont Lyukashalom Máriapóccsal megegyező jelentőséggel bírt a vallási migráció-

⁴⁷ A vallási migrációról lásd Bartha 2008: 603–608.

⁴⁸ A vallás és identitás kérdésköréről, illetve a vallás térformáló erejéről lásd Bartha 2006.

⁴⁹ Marinka 2007: 409.

juk irányultságában. A Szentháromság-kápolna népszerűsége a 20. században többször fellendült, majd alábbhagyott. A legutóbbi, 2006-os renoválás után újra a kiemelkedő szakrális központok egyike lett a környékbeli búcsújárók körében, így többek között a sváb leszármazottaknak is.⁵⁰ Kisebb térbeli mobilitás tapasztalható még a kaplonyi kirbáj idején,⁵¹ ahova június 13-án, Szent Antal napján sokáig gyalogosan vagy szekereken, napjainkban már inkább autóval és autóbusszal, csoportosan jutnak el.⁵²

Mіндеzen felül Mezőpetri helyi kötődésű és kis távolságot magába foglaló térváltoztatási lehetőségeit a különféle szakrális kisemlékek adják. Ezek általában az út menti keresztek, kisebb kápolnák, amelyek funkcióváltásuk által hívták fel magukra a figyelmet. Ezt példázza a falu négy végében lévő út menti kereszt szerepének módosulása. Az említett kisemlékek egykoron az adott település egészére kiterjedő úrnapi körmenet négy szakrális pontját képezték, így a szertartást övező térváltoztatás kiemelkedő állomásai voltak. Jelentőségük a szocializmus ideje alatt kezdet hanyatlani, amikor a körmenet térbeli elhelyezését a templomkertben belüli területre korlátozták. Az utóbbi években azonban a szokásrevitalizáló magatartásnak köszönhetően újra éledt ez a lokális szintű térváltoztatás.

A helyiek szokásfelújító „akcióinak” köszönhetően a kigyei kápolnához vezető szeptember elsejei zarándoklat is a kistérségi hagyomány újrakonstruálódását mutatja.⁵³ A 18. századig létező Kigye település a Kidey nemesi család tulajdona volt, Károlyi Sándor pedig a Rákóczi-szabadságharc után kapta donációként. Ma Kigye egyet jelent a Mezőpetri és a Nagykároly között elterülő pusztával és egy dombbal, amelyen az egykori település temploma áll. A kápolnát Szent Egyed tiszteletére emelték,⁵⁴ ennek következtében kirbája szeptember 1-jén volt. A környékbeli svábok Egyed napján búcsús zarándoklattal és litániával emlékeztek meg az egykori település kirbájáról. A zarándoklat a szocializmus ideje alatt elmaradt, majd az ezredforduló után egy másik fogadott ünneppel újrakonstruálták. A mezőpetriek az 1834-es földrendést követően az év két másik napján is rendszeresen elzarándokoltak a kápolnához. Július 2-án, Sárlos Boldogasszony és október 15-én, Szent Teréz napján minden baj elhárítására fogadalmi ünnepet tartottak. A két fogadott ünnep közül az októberit már nem találtam meg a helyi gyakorlatban, ezzel szemben a Sárlos boldogasszony napi szokás egy revitalizált jelenséggé újra él Mezőpetriben. Az elmondás szerint a hagyomány a 70-es éve-

⁵⁰ A Szentháromság kápolnákról lásd Marinka 2007: 407–416.

⁵¹ A kirbáj a templombúcsú helyi elnevezése. A szatmári sváb templombúcsúk sajátosságairól lásd Marinka 2010: 91–94.

⁵² Flesch 1984: 10.

⁵³ A kigyei kápolna utolsó jegyeként őrzi az egykori Kigye település létezésének emlékét. A település Mezőpetritől 3 km távolságra terült el a Nagykárolyt Nagyváradal összekötő út mentén.

⁵⁴ Merli 2000: 289–295.

kig létezett, amely egy reggeli szentmisében és a kigyei processzióban öltött testet. A szokás elhagyására okként a kollektivizálás hatását vetették fel a helyiek, amely a társadalmi és gazdasági változásával ténylegesen felborította a szokást életető közeg ünnepi és munkarendjét.⁵⁵ A közösségnek alkalmazkodnia kellett a hatalmi rendszer diktálta követelményekhez, így a szokás kontinuitása a fent említett időszakban megszakadt. A jelenben is megtartott fogadalmi zárandoklat rehabilitációja pedig az Egyed napival együtt 2002-ben a helyi Nőszövetség kezdeményezésére történt, amikor a Sarlós boldogasszony napjához legközelebb eső vasárnapot jelölték ki az ünnep lebonyolítására.⁵⁶

A vallásos élethez köthető vándorlások egyik legmeghatározóbb formája a Szent-Vendel napi templombúcsúra indított zárandoklatok. Szent Vendelt az egyik legjelentősebb oltalmazójuknak tartják, így Kisdengeleg és Vállaj temploma – lévén, hogy titulását Szent Vendelről, az állatok védőszentjéről kapta – ezen a napon nem csak a helyi és a környékbeli rokonsággal telik meg, hanem a távolabbi sváb települések lakóival és a közelebbi román falvakból származókkal is. Ezzel a svábok gyakorlatilag egy német eredetű kultuszt honosítottak meg a betelepülés után röviddel,⁵⁷ amely hatást gyakorolt a környező, egyéb felekezethez és etnikumhoz tartozó lakosságra is, és amely napjainkig töretlen.⁵⁸

Jól láthattuk, hogy a konzerválódott vallásos szokáselemek mellett a szokásrevitalizáló magatartásnak köszönhetően több olyan zárandoklat felújítását kezdeményezték, amely segítségével tartósítják felekezeti differenciáltságukat a térség egyéb etnikumaival szemben. Ez esetben a vándorlásforma az etnikai identitást kifejező szimbolikus térfoglalást valósítja meg, amely vallásos keretbe ágyazottan reprezentálja létüket. A vallásos élethez kapcsolódó kistérségi mozgások mellett ugyanezt a funkciót szolgálja a különféle profán rendezvényeken stilizált sváb viseletbe öltözött hagyományőrző csoportok felvonulása is.

Migráció a 20. század második felében és jelenleg

A történelmi események következtében a 20. század második felére sajátos mobilitás alakult ki a magyar államhatár menti települések lakossága körében. A második világháború lezárásával Mezőpetri 27 másik szatmári sváb településsel együtt újra román államfennhatóság alá került. Határmenti térség településeként pedig új életstratégiák megalkotására kényszerültek. Röviddel a határrendezések

⁵⁵ Erről lásd bővebben Ujváry 1980: 66–67.

⁵⁶ Lásd Marinka 2009: 161–172.

⁵⁷ Bálint–Barna 1994: 114.

⁵⁸ Lásd bővebben Marinka 2010: 91–94.

után kialakult egy úgynevezett „kettős-birtokos forgalom”, amely 1949 novemberéig adott haladékot a gazdáknak a földjeiken zajló munkálatok befejezésére.⁵⁹ Az ezt követő időszakban a határátlépések szigorításával nem indult meg nagyobb létszámú mozgás, így azokat lehet csak megemlíteni, amelyeket kereskedelmi céllal indítottak Magyarország felé.⁶⁰ Természetesen olyan esettel is találkozhattunk, amikor az adott hatalmi rendszerben működő katonai szolgálat elől szöktek át a határon. A Magyarországra menekülő fiataloknak csak kis része maradt az országban, nagyobb hányaduk Németország felé orientálódott.

Mezőpetri svábjainak további a származástudathoz kapcsolódó vándorlási lehetőségei az 1990-es években nyíltak meg. Ezt a fajta nemzetközi vándorlást viszont jelentősen meghatározta az adott csoport migrációs burka. A falu lakosságának közel fele élve az alkalommal, illetve a meglévő kapcsolatháló adta lehetőségekkel Németországban próbált szerencsét. A letelepedés sikere pedig sokszor a már korábban elszármazott rokonság segítségnyújtásán múltott. Az elvándorlók közül napjainkra többen váltak olyan nyugdíjas ingázóvá, akik a telet Németországban, a nyarat pedig szülőfalujukban töltik. Ők az úgynevezett kétlakiak, akik leszármazottai viszont már Németországban születtek és általában a szülők meglátogatására, esetlegesen az augusztusi szabadságolások idején vagy kirbáj alkalmával keresik fel Mezőpetrit. Amíg a kétlakiaknál többes kötődés alakult ki, addig a leszármazottaiknál már egyáltalán nem dokumentálható lokális kötődés.

Az itthon maradtak sem mondhatók teljesen statikusnak. Többen vannak, akik munkamigrációban keresik bérüket és bejárnak Nagyváradra. De vannak olyanok is, akik a házassági migráció során más településre, vagy akár Magyarországra esetleg Németországba költöztek. Az ő esetükben a nemzetközi vándorlás következtében időről időre felmerül az eredet bizonyítása, amelyben kiemelkedő hangsúlyt kap az illető családnéve esetleges névváltoztatása. Szembetűnő még a helyi fiatalok erőteljes diffúziója a magyarországi oktatási intézményekbe, ezáltal szóróvályóközponttá téve Debrecen és Budapestet.

A nemzetközi mellett az országon belüli tanulmányi célú migráció és munkaerő vándorlás is helyet kap, hiszen Kolozsvár, Nagyvárad és Szatmárnémeti szintén a nagyobb vonzáskörzetek közé tartoznak.⁶¹ A fiatalkorúak részéről megfigyelhetünk egyfajta Németországba irányuló időszakos munkamigrációt, amely szintén a Mezőpetriből elszármazottak általi segítségnyújtás egy forrása. Általában nyári időnymunkákat vállalnak németországi ismerősök kertészetében, a középkorú mezőpetriek esetében pedig előfordul a rotációs, 3 hónapos turnusban cserélődő idősgondozás. Szórakozási lehetőségek keresése, illetve fürdőturizmus

⁵⁹ Magyar 2010: 3.

⁶⁰ Lásd erről bővebben Magyar 2010: 15–19.

⁶¹ A 18. századtól meghatározó „etnikumformáló migrációs folyamatoknak” lehetünk tanúi az említett településekre. Dankó 1984: 10–11.

jellemzi még a lakosság fiatalságát,⁶² akiknek célállomása magyar vonatkozásban Hajdúszoboszló, Debrecen, Nyíregyháza, Mátészalka, Nyírbátor. Kistérségi szinten pedig Szatmárnémeti, Nagykároly és Tasnád sorolható a vonzásközpontok közé.

Összegzés

Összességében elmondható, hogy a mezőpetri svábok betelepülésétől napjainkig a migráció számtalan formája jelent meg. A történeti múlt áttekintésében az identitásstruktúra változásának egyik befolyásoló tényezőjeként is lehet ezeket a vándorlási folyamatokat értelmezni, hiszen minden migrációtípus esetében új hatások érték a vándorló és a statikus közösséget is. Egy-egy kirajzás, eltávozás nem csak a mozgásba kerülőket érintette, hanem az adott szórvány kiszolgáltató közösségét is.

Az elvándorlás és a helyben maradás relációja önmagában még nem jelenti az adott csoport etnikai azonosságának módosulását, hiszen sokkal inkább a mozgást követő időben megélt környezeti hatások lehetnek befolyásoló tényezők, mint maga a vándorlás ténye. Erre nagyon jó példa a németek amerikai bevándorlása, amely után saját állam létrehozásának igénye merült fel.⁶³ Mindennek pedig történeti és politikai háttere is van, éppen ezért fordulhat elő, hogy időben sokkal hamarabb asszimilálódhat a helyben maradt csoport, mint a kisebb szórványban a világ egyéb pontjára elszármazottak.

Jól láthattuk, hogy 1945 után egy újabb korszak kezdődött a térség Romániához való visszacsatolásának következtében. Kiemelkedő változást azonban pont az a migrációtípus hozott, amelyhez nem fűződik mozgás. Ezt erősítette fel a kényszermigráció, amelynek hatására módosultak a német és a magyar nemzethez való kötődésminták. Az etnikai migráció problematikájára reflektált a névváltoztatási procedúra, amelyeknek következtében ma Mezőpetriben olyan sváb származású emberekkel találkozhatunk, akiknek egy része magyar, más részük pedig német nemzeti lojalitást táplál úgy, hogy mindannyian sváb származásúnak vallják magukat. A lokális társadalmon belül pedig egyértelműen látszik, hogy mindazok, akiknél lokális kötődésük erőteljesebb, azok nem vállalják a kivándorlást, hanem új életstratégiák megalkotásával igyekeznek csoportfenntartásuk érdekében cselekedni.

Minden jelenkori vándorlás esetében pedig nyilvánvalóan döntő szerepet kap az adott egyén sváb származástudatának, illetve lokális kötődésének intenzi-

⁶² Magyar 2010: 17.

⁶³ Kürti 2008: 521.

tása, amely nagymértékben befolyásolja mozgásuk orientációját. A 20–21. század fordulóján tapasztalható identitásőrzésre törekvő szokásrehabilitálás pedig egyértelműen régi-új vándorlásformák megjelenését eredményezi, amelynek következtében kirajzolódik egy újabb társadalmi módosulást sejtető jövőkép is.

Felhasznált irodalom

BÁLINT Sándor – BARNA Gábor

1994 *Búcsújáró magyarok*. Budapest: Szent István Társulat

BARTHA Elek

2006 *Vallási terek szellemi öröksége*. Debrecen

2008 Utak, útvonalak – a szakrális célú migráció néprajzához. In Novák László Ferenc (szerk.): *Tradicionális kereskedelem és migráció az Alföldön*. Az Arany János Múzeum Közleményei, XI. 603–608. Nagykőrös

BAUMGARTNER Bernadett

2010 *Kisebbség a kisebbségben. A Szatmár megyei németek a két világháború között 1918–1940*. Doktori értekezés.

BINDORFFER Györgyi

2005 Migráció, identitás, lojalitás. Az identitásstruktúrák változásai a magyarországi németeknél. In Kovács Nóra – Osváth Anna – Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. Az MTA Etnikai és Nemzeti Kisebbségkutató Intézet Évkönyve. 4. 163–181. Budapest

BOROS Ernő

2005 „Volt mi nekünk jó életünk, van most nekünk jaj.” 1945–1949: a szatmári svábok deportálástörténete. I–II. Csíkszereda: Státus Könyvkiadó

DANKÓ Imre

1984 A szatmári népelet kutatásáról. In Ujváry Zoltán (szerk.): *Tanulmányok Szatmár néprajzához*. Folklor és Etnográfia 16. 9–33. Debrecen

FLESCHE, Ferdinand

1984 Wallfahrten in der Vergangenheit. *Sathmarer Heimatbrief*. 23. Sept. Folge 3. 10–11.

FUCHS, Anna

1994 Mutter weigerte sich, das Haus zu verlassen. *Sathmarer Heimatbrief*. 33. Dez. Folge 6. 281–283.

HAULER, Ernst

1987 *Sathmar und seine Schwaben*. Wien: Österreichische Landsmannschaft

2003 *A szatmári svábok árnyéka*. Passau

HAULER, Ernst (szerk.)

1988a Die Deportation: Sathmarschwaben in der Sowjetunion. *Sathmarer Heimatbrief*. 27. Aug. Folge 4. 180–196.

1988b Fortsetzung aus der Augustausgabe 1988 des Sathmarer Heimatbriefes. Die Deportation: Sathmarschwaben in der Sowjetunion. *Sathmarer Heimatbrief*. 27. Okt. Folge 5. 206–232.

HEIM, Stefan

1994 „Ich ging, die Tür fiel zu...” *Sathmarer Heimatbrief*. 33. Dez. Folge 6. 279–281.

KOCH, Stefan

1984 *Die Sathmarer Schwaben. Oberschwaben im Südosten*. Laupheim: Selbstverlag

- KOCH, Stefan (szerk.)
1987 *Stefan Vonház: Die deutsche Ansiedlung im Kommitat Sathmar*. Laupheim
- KOVÁCS Ágnes
1994 *Károlyi Sándor levelei feleségéhez (1704–1724)*. Debrecen
- KÜRTI László
2008 Település, migráció, kivándorlás. In Novák László Ferenc (szerk.): *Tradicionális kereskedelem és migráció az Alföldön*. Az Arany János Múzeum Közleményei, XI. 513–533. Nagykőrös
- LINI, Hans
1994 *Fahrt ins Ungewisse. Sathmarer Heimatbrief*. 33. Dez. Folge 6. 283–291.
- LINTFERT, Marita
1998 *Migrantenbiographien: Kultur und Migration als Inhalte in der Deutsch als Fremdsprache-Ausbildung*. Frankfurt am Main
- MAGYAR Zsófia
2010 *Mezőpetri államhatár használata*. Debrecen (kézirat; DENIA 3969)
- MARINKA Melinda
2007 A Szentháromság tiszteletének kialakulása a szatmári sváboknál a táj szakralizációjának következtében. In Ujváry Zoltán (szerk.): *Az Alföld vonzásában. Tanulmányok a 60 esztendő Novák László tiszteletére*. Az Arany János Múzeum Közleményei, XII. 407–416. Nagykőrös–Debrecen
2008 Migrációs formák a mezőpetri sváboknál. In Novák László Ferenc (szerk.): *Tradicionális kereskedelem és migráció az Alföldön*. Az Arany János Múzeum Közleményei, XI. 447–461. Nagykőrös
2009 Konzerválódott és felújított, valamint újszerű szokások a szatmári sváboknál. In Nagy István – Kutnyánszkyne Bacska Eszter (szerk.): *Bonyhádi Evangélikus Füzetek. 2. Némettek a Kárpát-medencében konferencia anyaga*. 161–172. Bonyhád
2010 A szatmári svábok templombúcsújának sajátosságai. *Ethnica*. XII. 4. szám. 91–94.
2011 Connections Between the 'Area Bond', Symbolic Spaces of Memory and Self-Representation among the Swabians of the Szatmár/Satu Mare Region. In Agnieszka Barszczewska – Lehel Peti (eds.): *Integrating Minorities: Traditional Communities and Modernization*. 147–160. Cluj-Napoca
2012 Identitásörző tevékenység és felekezeti kötődés egy romániai sváb falu viszonylatában. In Kavecsánszki Máté – Szászfalvi Márta: *Tanulmányok Ujváry Zoltán 80. születésnapja alkalmából*. 131–140. Debrecen
- MERLI Rudolf
1999 *Mezőpetri története*. Mezőpetri–Bubesheim
2000 *Mezőfőny története*. Bubesheim
2007 *Donauschwäbische Ortschaften in Nordwest Siebenbürgen*. Bubesheim
- PFEIFFER, Sepp
1940 *Zur Geschichte der Madjarisierung des Sathmarer Deutschtums*. Hermannstadt
- PROPSZT Eszter
2005 Diszkurzív pozíciók a kortárs magyarországi német irodalomban. *Kisebbségkutatás*. 2005/3. http://www.hhrf.org/kisebbssegkutas/kk_2005_03/cikk.php?id=952 (Letöltés ideje: 2012. november 19.)
- RÁCZ Csilla B.
1994 Zweisprachigkeit und Sprachwandel bei den Sathmarer Schwaben am Beispiel von Petriefeld. (Kétnyelvűség és nyelvcsera a Szatmár megyei sváboknál Mezőpetri példáján.) In Gehl, Hans – Ciubotă, Viorel (Coor.): *Relații Interetnice în Zona de Contact Româno – Maghiaro – Ucraineană din Secolul al XVIII-lea Până în Prezent*. (A román, magyar és ukrán népcsoportok egymáshoz való viszonya a 18. századtól napjainkig.) 375–391. Satu Mare–Tübingen

SÁRÁNDI Tamás

- é. n. *Nem kérték. Kísérletek a szatmári svábok visszanevetetésére a két világháború között.*
<http://itthon.transindex.ro/?cikk=13516> (Letöltés ideje: 2012. március 9.)

SCHMIED, Stefan

- 1962 *Die sathmarer Schwaben. Kurzgefaßte Geschichte der Volksgruppe zur 250 Jahrfeier 1712–1962.* Kempten-Leubas
- 1970 *Scheindorf: 1780–1970; Geschichte einer sathmarschwäbischen Siedlung.* Leubas/Kempten: Selbstverl. d. Verf.
- 1972 *Geschichte des sathmardutschen Schulwesens: von den Anfängen bis 1971.* Leubas/Kempten: Selbstverl. d. Verf.
- é. n.[1972] *Petrifeld. 1742–1972. Aus der Geschichte der Gemeinde.* Kempten-Leubas: Selbstverlag
- 1976 *Die deutsch – schwäbische Volksgemeinschaft Sathmar. Ein Beitrag zur Geschichte der Sathmarer Schwaben.* Kempten-Leubas
- 1978 *Das Schicksal der Sathmardutschen nach dem Wiener Schiedsspruch von 1940.* Kempten-Leubas

SZABÓ-ZSOLDOS Gábor

- 2010 *„Az élet kemény és tovább kellett csinálni.” – A második világháborút követő deportáltak és gyermekeik életére Mezőpetriben.* Debrecen (kézirat; DENIA 4146)

SZILÁGYI Levente

- 2009 Svábok határhelyzetben. In Nagy István – Kutnyánszkyé Bacska Eszter (szerk.): *Bonyhádi Evangélikus Füzetek 2. Németek a Kárpát-medencében Konferencia anyaga.* 321–336. Bonyhád

TÓTH Pál Péter

- 2001 Népegmozgások Magyarországon a XIX. és a XX. században. In Lukács Éva–Király Miklós (szerk.): *Migráció és Európai Unió.* 19–43. Budapest
- é. n. *Nemzetközi vándorlás – Magyar sajátosságok.* http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Demografia/2003_4/Toth%20Pal%20Peter_tan.pdf (Letöltés ideje: 2007. augusztus 29.)

UJVÁRY Zoltán

- 1980 *Népszokás és népköltészet.* Hajdú Bihar Megyei Múzeumok Közleményei. 35. Debrecen

VONHÁZ István

- 1931 *A szatmármegyei német telepítés.* Pécs

Melinda Marinka

FORMS OF MIGRATION AND ITS CULTURAL INFLUENCE WITHIN A
SWABIAN LOCAL SOCIETY IN ROMANIA

Several forms of migration have affected the life of the Swabians who had settled in the historical county of Szatmár, as well as that of their descendants, from the 18th century to the present. Since the culture of an ethnic group may determine the orientation system of migration, investigating the migration patterns of a given group can assist in understanding their cultural characteristics. In this regard, we may get a better insight into the cultural background of the modification, transformation of ethnic identity through the analysis of the rich forms of migration of the Szatmár Swabians, as well as through the analysis of their migration shell. As the present work does not intend to offer a comprehensive overview of the whole issue of Swabian settlements in Szatmár, the author attempts to present the above problems through the example of one village, that of Mezőpetri (in Romanian Petrești, in German Petrifeld, Romania).

Based on synchronic and diachronic research, the essay is built on narratives of Swabians living in Mezőpetri on the one hand, and, on the other hand, it lays special emphasis on descriptions of primarily historical or local historical nature, and only partly ethnographical, written by people of Swabian origin, as primary sources, with the appropriate critical approach. The author's aim is to offer a, historically and ethnographically, more detailed overview of such events and consequences within the local society, like the resettlement of Mezőpetri by Swabian colonists, then the maintenance of keeping the population at one place for a longer period, or the name changes at the beginning of the 20th century, and the deportations following World War II, which involved a series of cultural and social changes.

Gazdasági migráció

Hunyadi Márton

Migrációs stratégiák a tengeren innen és túl

HUNYADI MÁRTON

Valahol a Mexikói-öböl északi partján egy maroknyi magyar küzd az álmaiért Amerikában, vívódva az örök kérdéssel, hogy itt, távol a gyökerektől kovácsolja-e tovább a szerencsését, vagy térjen haza annak biztos tudatában, hogy megpróbálta, és ennyi. Többet nem teher itt ezért semmit. Eközben Nyugat-Európában sorstársai, más magyar migránsok, végzik munkájuk, nem jobbat, nem rosszabbat, azzal a különbséggel, hogy ők hónapról hónapra hazatérnek családjukhoz, barátaikhoz. Mi a különbség? Milyen jövőtervek vannak ezekben az emberekben? És miért? Erre próbál meg választ adni az alább következő tanulmány két mélyreható terepmunka alapján.

Továbbá joggal merülhet fel a kérdés, hogy mi a relevanciája az antropológiai szemléletű gazdasági migráció kutatásának ma Magyarországon? Miközben a nemzetközi kutatások is arról tanúskodnak, hogy az újonnan csatlakozott Európai Unió országok közül a magyarok migrációs részvétele alulreprezentált.¹

A választ egy idézettel és kérdéssel kezdeném:

Vajon nem azért kérdezzünk-e rá kisebbségi, marginalizált, diaszpórába menekült, határhelyzetbe [...] szorult társadalmi csoportok mibenlétére, mert tisztában vagyunk azzal, hogy mirőlunk is szólhatna a fáma?²

És valóban. Véleményem szerint ez kiemelten igaz a migrációra. Mert nézzünk körül a saját kapcsolati hálóinkon, azon emberek során, akikkel akár közös is lehetne a sorsunk, és láthatjuk, hogy bár gyakorta hasonló helyzetekből indultunk, mégis hányan élnek marginalizált, periférikus helyzetben egy idegen országban, még ha teszik is mindezt (többé-kevésbé) saját akaratukból. S láthatjuk, valóban könnyen kerülhetnénk mi is ilyen helyzetbe. Nem is oly távoli tőlünk mindez.

¹ Vö. Galgóczi et al. 2009.

² A. Gergely 2005: 13.

Fókuszpontok és a kutatási kaleidoszkóp

A tanulmány legfőbb kérdése, hogy a munkaerőpiaci korlátozások vagy azok hiánya milyen hatással vannak a migrációs stratégiákra, valamint miként befolyásolják a különböző stratégiák által a migránsok kapcsolatait a kibocsátó társadalomban és a célországban?

A külföldön munkát vállaló személyek potenciálisan két lokális közösséghez tartozhatnak. Először is a származási országuk közösségéhez, melyben felnőttek. Ennek a csoportnak ismerik a legjobban a belső struktúráját, tudják dekódolni a szimbolikus megnyilvánulásait és kommunikálni ezeken a kódokon, hiszen ebben szocializálódtak.

Másfelől a célországban lehetnek kötődései a migránsoknak a befogadó társadalom tagjaihoz vagy más migránsokhoz. A kötődéseket nagyban meghatározza, hogy az adott személy mennyi időt tölt az adott közegben. Illetve a célországon belül még fontos tényező lehet, hogy mennyi érintkezési felület van a befogadó társadalommal.

Ennek elemzéséhez a migránsok státuszreprezentációjának vizsgálatát is segítségül hívom azért, hogy láthatóvá váljon, hogy ki melyik helyen és kik irányába végez szimbolikus aktusokat. Mivel ezek az aktusok megmutathatják a migrációs stratégiák változásának irányát is. Ha valaki a befogadó országban erősödő reprezentációs tendenciát mutat, az arra engedhet következtetni, hogy a célország közösségébe való integrációra törekszik. A bourdieui „szimbolikus gazdaság”³ kiépítése hosszútávon megtérülő folyamat, ezért ennek térbeli eltolódása a migrációs stratégiák váltásának előrejelzésére alkalmas.

A vizsgált két cél régió az Európai Unió és az Amerikai Egyesült Államok. A kutatást két terepen folytattam. Egyfelől egy kibocsátó közösségben végeztem kutatást Magyarországon, közelebbről Nagyatádon 2008 és 2011 között. Másfelől az Egyesült Államok egy magyar közösségben 2010-ben, ahol három hónap állt rendelkezésemre adataim összegyűjtésére. Az előbbi szolgáltatta az Európai Unióra vonatkozó empirikus adataimat, mivel az interjúalanyaim közül mindössze egy személy volt, aki nem az Unión belül vállalt munkát. A másik terep tapasztalatiból pedig az USA-n belüli migrációs folyamatok – egy részének – rekonstrukcióját kíséreltem meg.

A nagyatádi migrációs folyamatok részletesebb bemutatását már egy másik tanulmányban közzétettem,⁴ ezért itt most helyszűke miatt csak a legfontosabb, és jelen elemzés számára legrelevánsabb tények leírására szorítkozom.

³ Bourdieu 2002.

⁴ Hunyadi 2010.

Az Egyesült Államokbeli közösség bemutatása e helyütt hangsúlyosabbnak tűnhet. Ennek oka, hogy egy migráns diaszpóra komplexebb bemutatást igényel, mert a szűkebb, sok esetben korlátozottabb hálózatok feltárása igen fontos a közösségben zajló folyamatok megértéséhez, melyek hatással vannak a migrációs stratégiákat is.

Joggal merül fel a kérdés, hogy egy kiindulóponton és egy cél(országi) ponton végzett kutatás mennyiben hozhat összehasonlítható eredményt, azonban mivel a vizsgálat tárgyát a migrációs stratégiák, ill. ezek transzformációs tendenciái képezik, ezért az információk megszerzéséhez leginkább migráns személyek és életúttörténeteik a fontosak. A többi leginkább már csak módszertani probléma, hogy a szétfutó szálakon indulunk el, avagy az összefutó fonalakat gombolyítjuk fel.

Amerikai Egyesült Államok

Sunlight-ville.⁵ Fehéren csillogó homok, türkiz tenger, pálmafák... A legtöbb turista álma. Egy közel 14 ezer fős kisváros a Mexikói-öböl északi partján, széles utakkal, a tengerparton hatalmas szállodák nyújtogatják csúcsaikat a kéklő ég felé. A belváros toronyházai körül apró, néhány szintes kertes házak mérföldekre elnyúló övezete, mely egybeforr a következő városka elővárosával. Azonban e gyönyörű turistaparadicsomot 2010-ben a Mexikói-öbölbe ömlő mélytengeri olaj veszélye fenyegette. A nagyrész a turistaiparra építő vállalkozók kezdetben ódzkodtak új embereket fölvenni, félve a turizmus nagyarányú visszaesésétől, a szezon folyamán pedig teljesen elzárkóztak a plusz munkaerő alkalmazásától, mivel a British Petrol olajtársaság ígéretet tett, hogy megtéríti a fellépő hiányait, így nem volt érdekük többletkiadásokba verni magukat. Ebben a helyzetben kezdtem meg kutatásomat az említett amerikai kisvárosban.

A magyar diaszpóra

E fent meghatározott területen egy kisebb, 30-40 fős állandó magyar közösség él, amihez még hozzáadódik, hogy a nyári turista szezonban a közösség száma meg nő 8-10 fővel, akik csak szezonálisan dolgoznak ott. A közösség legtöbb

⁵ A pontosabb helymeghatározástól elzárkóznék adatközlőim védelme érdekében, ezért a települést a „Sunlight-ville”-ként említem. A terület lényegi sajátossága, hogy gazdaságának jelentős része a turizmusra épül. Ez azért is fontos tényező a továbbiakban, mert a kutatásom területét is érintette a 2010. április 20-án felrobbant mélytengeri fűrótorony olajszennyezése.

tagja az ezredforduló után érkezett, de egy olyan sincs köztük, aki a rendszerváltás előtt kezdte volna meg amerikai migrációját. Tehát mindannyian elsőgenerációs migránsok, és egyiküknél sem tapasztaltam, hogy bárminemű kapcsolatuk lenne a korábbi migrációs hullámok résztvevőivel, melynek legfőbb okát azok nagy időbeli távolságában látom (az utolsó jelentős hullám 1956 után volt).⁶

Az itteni magyar közösség nehezen illeszthető bele a klasszikus – safrani – diaszpóra diskurzusba.⁷ Amiben eltér a jelen közösség és szituáció, hogy alapvetően van lehetőség a visszatérésre. Ez kétféleképpen valósítható meg, a tartósan kint tartózkodók számára: a) „bármikori visszatérés”, mely magával vonja, hogy a zöldkártyával még nem rendelkezők ki lesznek tiltva az USA-ból. Tehát nincs lehetőségük visszatérő migráció folytatására. Azonban ha a „migrációval megszerezhető nettó hozam”⁸ bármely tényezője – akár gazdasági, akár pszichológiai – negatívvá változtatja az „egyenletet” van lehetőség kiszállni a migrációs folyamatból. E stratégia konkrét megvalósulásával nem találkoztam, melynek okai közt ott szerepel az a tényező is, hogy egy ilyen „visszalépés” hatalmas kognitív disszonanciát okozna az egyénnek, illetve a kibocsátó közösségben is jelentősen lefelé nivelláló hatású lehet. Mint az egyik beszélgetőtársam mondta: „Haza csak akkor megyek, ha vissza tudok jönni.” Ebbe a kategóriába sorolom – mint konkrét objektiváció – a hatóság általi kitoloncolást is, mind a visszatérés lehetetlensége, mind egyéni és társadalmi negatívumai miatt. A másik hazatérési stratégia b) a „*zöldkártyás hazautazás*”, ami lehetővé teszi az Amerikába történő későbbi visszatérést. Ez a stratégia azonban csak jelentős kinttartózkodás után valósítható meg, mely személyenként változik.⁹ E stratégiából, ill. az elsőhöz való hozzáállásból is kiviláglik, hogy a hazatérés lehetősége ellenére nem jellemző a végleges hazatelepülés vágya, terve, hiszen a zöldkártya épp azt hívtatott biztosítani, hogy a migráns visszatérhessen a befogadó országba. Az általam megfigyelt közösségben a zöldkártyával rendelkezők csak kisebb, maximum néhány hetes látogatásokat tesznek az anyaországba, egy-egy családi ünnep, esemény kapcsán. Tehát az mondható el a közösségről, hogy tagjai inkább az integrációra törekcszenek, mintsem hogy befelé – és hazafelé – forduljanak. Ennek jelentős hatása van a státusz-reprezentáció és a referenciacsopórt átalakulására.

Mindezek alapján felmerül a kérdés, hogy itt akkor valóban beszélhetünk-e diaszpóráról vagy sem? Úgy vélem, még ha nem is egy többgenerációs diaszpóra, melynek jelentős helyi kötődései vannak, hanem csak „bevándorlók halmaza”,

⁶ Vö. Szántó 2001.

⁷ Lásd Clifford 2000/2001, valamint Fejős 2004.

⁸ Massey et al. 2001.

⁹ A közösségben van, aki 3 év amerikai tartózkodás után már megszerezte a zöldkártyát, azonban van, aki már 10 esztendeje él kinn anélkül, bár rövidtávú tervei között szerepel az igazolvány megszerzése.

mégis helyénvaló a diaszpóra kifejezés használata. Mivel van egy összetartó erő, egy „egymásért való felelősség”,¹⁰ mely át- meg átjárja a kapcsolati hálózatokat. Akik a közösségen belül vannak, a közösség tagjaira számíthatnak a legjobban.

Mindezek miatt nem találok helyénvalónak James Clifford azon megkülönböztetését, melyben szétválasztja a bevándorlókat a diaszpórában élőkől.¹¹ Sokkal inkább érzem használhatónak ebben az esetben Robin Cohen tipologizációját,¹² mely túllép a zsidó hagyományokon nyugvó diaszpóra meghatározáson – melyek magukban hordozzák a zsidó történelmi hagyományt a kataklizmaszerű szétszórattástól a „Kánaánba” való visszatérés vágyáig –, és igyekszik egy recens kontextusba helyezni az otthonuktól elszakadt közösségek működését. A coheni kategóriák közül erre a közösségre a munkás/szolgáltatói diaszpóra típus a jellemző.

A diaszpóra növekedésének logikája sem azonos már a múlt század derekának folyamataival, mikor is, ha valaki (e)migrált, már nem – vagy csak igen nehezen – térhetett haza. Mivel a 21. század elején lehetséges a visszatérés, sőt aki először kijön, mintegy „próbaidőn” van. A 2008. november 17. óta élő vízummentességi program keretében 90 napot lehet legálisan kint tölteni az Egyesült Államokban – még ha a munkavállalása nem is legális – majd utána eldöntheti, hogy (a) marad, (b) visszajön még, vagy (c) „soha többet Amerika”. Ebben a szituációban megváltoznak az ún. „pull” hatások is, mivel nem csak egy „becsült” keresetről, egy „valószínűsített” pszichológiai költségről van szó, mint a neoklasszikus közgazdaság-elmélet mondja,¹³ hanem konkrétumokról. Három hónap alatt az adott egyén megtapasztalhatja, hogy konkrétan mit jelent – az otthoni viszonylathoz képest – sokat keresni, megtapasztalhatja, mit jelent alacsony presztízsű munkát végezni, és ha – úgy adódik – mikor hazamegy, megtapasztalhatja, hogy mennyit ér mindez. Ahogy az egyik adatközlőm fogalmazott, mikor az első kintlétéről mesélt: „Nincs annyi pénz, amit ha adnál, hogy akkor itt maradjak.” Aztán hazament Erdélybe, ahol a megkeresett jövedelmét lakásfelújításra fordította, majd mikor látta, hogy „ennyi pénzből a fürdőmet csináltam meg”, úgy döntött, hogy újra nekivág a migráció országútjának. Azóta – 3 és fél éve – az USA-ban él, van már zöldkártyája, és nem áll szándékában visszatérni az otthon-hagyott – saját tulajdonú – kertes házába.

¹⁰ Fejős 2004.

¹¹ Clifford 2000/2001.

¹² Fejős 2004.

¹³ Vö. Massey et al. 2001.

Kintmaradási szándék

Ezek után vegyük szemügyre, hogy hogyan is konstruálódik a végleges kintmaradási szándék. Először az egyénben megszületik a migrációs döntés. Ennek kiváltó oka igen sokféle lehet. Lehet egy másik migráns reprezentációja, mely rávilágít a befogadó és kibocsátó ország közötti kereseti különbségekre. Lehet személyes – pl. utazási – tapasztalat, mely a befogadó ország magasabb életszínvonalát hangsúlyozza. Lehet az adott országról szóló általános diskurzus (gondoljunk csak a szinte már népmesei fordulatként megjelenő „amerikai gazdag nagybácsira”, vagy magára az „amerikai álm” kifejezésre). Lehet valamilyen – gazdasági vagy pszichológiai – negatív helyzet, valamint ne feledkezzünk meg a média szerepéről sem.

Ezt követően az egyén „szétnéz” a kapcsolati hálóján, hogy merre induljon, amennyiben persze a szándék megfogalmazódása nem jelöli ki rögtön a célszámogot is. A cél kiválasztásában – mint azt majd a nagyatádi mintában látjuk – a kapcsolati háló az egyik legjelentősebb tényező.

A következő lépéscso a kijutás. A legegyszerűbb és legolcsóbb az ESTA szolgáltatással történő kiutazás. A másik lehetőség, hogy munkavállalási vízumért folyamodik a leendő migráns. Ez a procedura azonban sokkal bonyolultabb (pl. angol nyelvű meghallgatás) és nagyobb arányban utasítják vissza a jelentkezőket. Ezért a kutatás időtartama alatt kint tartózkodó, szezonális, nem állandó tagjai a közösségnek ESTA-val léptek be az Államok területére. Ez a rendszer azonban nem jogosít fel Social Security Number igénylésére, mely elengedhetetlen a hivatalos munkavállaláshoz.¹⁴ Tehát az újonnan érkező általában a gazdaság fekete szektorába kerül.

Az ESTA esetében a 90 napos legális kinttartózkodás az illegális munkavállalás jegyében zajlik. A munkavállalást az ún. „kontraktemberek” segítik, akik mint munkaközvetítők kapcsolatban állnak bizonyos cégekkel, akiknek tudnak számlázni. A cégek közvetlenül nekik fizetnek, majd ők utalják ki a pénzt a migránsoknak, természetesen némi részesedés fejében. A „kontraktemberek” megtalálásának útja igen változatos lehet. Van, aki – a kint lévő kapcsolatától függően – már megérkezése után rögtön kapcsolatba kerül egy közvetítővel, azonban – főként más államba, régióba költözés, tehát a folyamatos migrációs stratégia esetén – az is előfordulhat, hogy más migránsok csak fizetség fejében adják meg egy-egy helyi munkaközvetítő elérhetőségeit. Így ez a tudás a későbbiekben szimbolikus tőkeképzésre is alkalmas lehet, különösen akkor, ha egy új migráns érkezik a környezetébe, aki nem rendelkezik elérhetőségekkel, vagy a kapcsolata nem tud szá-

¹⁴ Lásd The Official Website of the U.S. Social Security Administration: <http://www.ssa.gov/> (Letöltés ideje: 2010. augusztus 17.)

mára munkát szerezni. Az általam megfigyelt közösségben azonban nem jellemző a „kontraktemberek” elérhetőségeinek áruba bocsátása. Egy, a közösségen kívüli adatközlőm mesélte, hogy ő 50\$-t fizetett egyik-másik telefonszáért, illetve szintén nála figyeltem meg, hogy amikor a közösség újonnan érkezett tagjaival találkozott, akiknek éppen nem volt teljes állásuk, ezt a tudást ingyen a rendelkezésükre bocsátotta, cserébe pedig – érezhetően – azt várta, hogy az ő kapcsolataik mentén be tudjon kerülni a diaszpórába. Ez az elszigeteltségből való kilépés mellett gazdasági előnyökkel is jár.¹⁵

Tehát ezt az első időintervallumot tarthatjuk a „migráció próbaidejének”. Mivel itt még nem érvényesek a fent felvázolt hazatérési alternatívák, hiszen maga a kinttartózkodás teljesen legális, ezért az akármikori hazatérés nem von maga után kitiltást. Mindazonáltal megtapasztalható a migráció pozitív és negatív hatásainak nagy része. Az általam megfigyelt közösségnek vannak olyan tagjai, akik azt a stratégiát választották, hogy bizonyos időközönként – általában a nyári turista szezonban – kiutaznak 90 napra, majd a tartózkodási engedély lejárta előtt hazatérnek. Ők Solien de Gonzalez szezonális migráns kategóriájába sorolhatók,¹⁶ idejük nagy részét a kibocsátó országban töltik, ott zajlik a reprezentációjuk, ott élük fel az Amerikában megkeresett pénzüket, ott rendelkeznek kiterjedtebb kapcsolati hálóval és referenciacsoporthal. Ezek a tényezők pedig megkönnyítik a migráció negatív pszichológiai hatásai által okozott kognitív disszonancia feldolgozását. Ez olyan kifejezésekben nyilvánul meg, mint „ezek (az amerikaiak) nem tudják, hogy otthon milyen királyok (értsd magas presztízsűek, legalább is a referencia csoporton belül) vagyunk”. Azonban nem ez a legjellemzőbb migrációs stratégia. A legtöbben vagy az első kiutazás után a befogadó országban maradnak, vagy hazatérnek és a kezdeti „push” hatásokat felértékelve úgy érzik, mennyivel több és jobb lehetőségek vannak Amerikában, mint a kibocsátó országban. Így a második visszatérés általában már hosszú távú.

A következő lépés a véglegesnek szánt kintmaradási szándék létrejöttében az illegális periódus. Az adott személy akár ESTA-val, akár Munkavállalási vízummal érkezett az Egyesült Államokba, a legális tartózkodási idő lejárta után – amennyiben kint marad – ebbe a szakaszba kerül. Ez a (hosszabb-rövidebb) intervallum szinte mindig lefelé irányuló mobilitást eredményez. Valamint minél több ideje tartózkodik e periódusban, annál kevésbé tartja elfogadhatónak, hogy – legalábbis a zöldkártya megszerzéséig – hazatérjen kibocsátó országába. Ahogy az egyik beszélgetőpartnerem, aki 8 éve él Amerikában, megfogalmazta: „Vágyódok haza, de tudom, hogy soha nem fogok visszamenni.” Ez a jelenség szintén többsikű. Egyfelől fontos tényezője lehet a kinttartózkodás alatt elért eredmé-

¹⁵ Erről lásd bővebben Portes-Sensenbrenner 1998.

¹⁶ Solien de Gonzalez 1961.

nyek, a megteremtett egzisztencia, ill. az otthoni lehetőségek ismeretlensége és az egykori „push” hatások – melyek azóta megszűnhettek vagy megváltozhattak – tudati konzerválása. Másfelől a kibocsátó országbeli kapcsolathálók jelentős része megszűnhet az idő múlásával, valamint az otthoni referenciacsoport – mely, mint láthattuk, kezdetben jelentős kognitív támaszt nyújthat – érintkezések hiányában áttevődik a befogadó országba, az interperszonális interakciók legfőbb színhelyére. Így a „hazacsábító” tényezők szép lassan minimálisra redukálódnak. Ehhez járul még az is, hogy az illegális szakaszban lévő migráns egyik legfőbb célja, hogy legalizálja állapotát, ezt akár már az előző szakaszban – a „próbaidő” alatt – megkezdí, azonban szinte mindig túlnyúlik a legális tartózkodás időtartamán. Ez pedig egy folytonos bizakodást eredményez abban, hogy „nemsokára” meglesz a zöldkártyája, ami miatt megint csak nem szívesen szakítja meg migrációját, hiszen ha már zajlik a jogi procedúra, akkor egy hazautazás ezt azonnal felfüggeszti. Ebben az időszakban alakulhat ki az állami intézményektől való idegenkedés, félelem. Hiszen ahogy James Clifford fogalmaz, „alapvetően (a diaszpórákultúrák) ambivalens mivoltukban viaskodnak a beolvadással, ingadoznak a felforgatás és a törvénytisztelet, az invenció és a kényszer, disztópia és utópia cinkossága között.”¹⁷ A legtöbb esetben a bevándorlási hivatal képviselői és a deportálás rémképei jelennek meg a hatóságokkal való találkozáskor, aminek bizonyos esetekben valós alapja is van. Az egyik beszélgetőpartnerem például Amerikában csináltatott jogosítványt, mely a legális kinttartózkodás idejére volt érvényes, majd ezzel vásárolt magának gépkocsit. Azonban mikor lejárt a tartózkodási engedélye – és a jogosítványa – egy közúti ellenőrzés alkalmával megállította a rendőrség, és felkérték, hogy térjen haza, mivel lejártak az engedélyei. Amennyiben ezt nem teszi, hivatalos úton fogják kitoloncolni. Azóta e személy kerüli a főbb utakat, ahol nagyobb eséllyel találkozhat a hatóságokkal. Egy másik adatközlőm pedig, mikor még ebben a szakaszban járt, kénytelen volt átköltözni egy másik államba fél évre, mivel félő volt, hogy a lakásáról fogják kitoloncolni.

Az ilyen és hasonló esetek, a későbbiekben jó táptalajt nyújthatnak a diaszpórák belüli zárt gazdasági-társadalmi működéshez. Azaz a diaszpóra belső gazdaságához, és a Portes és Sensenbrenner által „kölcsonös tranzakciónak” nevezett társadalmi tőke megnyilvánulásához, mely a „kölcsonösségen alapuló »váltók« felhalmozásán” alapul, ami a „szokásos piaci viselkedéstől abban különbözik, hogy a tranzakciók során nem pénz vagy anyagi javak cserélnek gazdát, hanem megfoghatatlan anyagi javak”.¹⁸ Ebben az esetben pedig már relevánssá válik a „mi” tudatot létrehozó, a befogadó társadalommal szembeni konfliktusról beszélni.

¹⁷ Clifford 2000/2001.

¹⁸ Portes–Sensenbrenner 1998: 286.

A zöldkártyához jutás legfőbb alternatívája a házasság. Ahogy egyik adatközlőm mondta: „Csak házassággal (tudsz zöldkártyát szerezni). Az az egyetlen kiút. Ha megházasodsz, akkor megbocsátanak (hogy illegálisan tartózkodtál kint).” Mindemellett nem állítom, hogy az összes olyan házasságkötés, melyben az egyik fél amerikai állampolgár, csupán érdekházasság lenne. A házasságokban általában amerikai születésű a házastárs, de van arra is precedens, hogy olyan magyar, aki előzőleg megszerezte az állampolgárságot. A másik lehetőség, mellyel csak elvi síkon találkoztam, hogy az adott személy igyekszik a kinttartózkodását legalizálni, akár például menekült státus kérelmével, vagy hogy beiratkozik egy amerikai felsőoktatási intézménybe, majd igyekszik a legrövidebb úton zöldkártyát szerezni, melyhez az egyik beszélgetőpartnerem szerint a leggyorsabb út, hogy belép a hadseregbe, s ezért állampolgárságot kap. A harmadik lehetőség, hogy Barack Obama választási kampányából merítve bizakodnak abban, hogy „nemsokára” lesz egy – az 1986-oshoz hasonló – amnesztia törvény, mely által legalizálhatják állapotukat. Bár ez utóbbi egy meglehetősen passzív stratégia, de ötvözhető az előbbiekkal.

Végezetül az utolsó fokozat ebben a folyamatban a zöldkártyával rendelkező, amerikai állampolgári státus. Ennek az állapotnak jogi és gazdasági előnyei mellett, jelentős pozitív pszichológiai hatása a hazautazás szabadsága is. Azonban épp az e célért folytatott több éves küzdelem, illetve az ennek hatására áthelyeződött referenciacsoportok és a kint kialakult hálózatok is fontos szerepet játszanak abban, hogy a már zöldkártyás migráns nem kíván hazatelepülni. Ebben a szakaszban léphet ki a legalacsonyabb presztízsű munkák világából, és sok esetben az alkalmazotti státusból is. Ilyenkor indíthatnak etnikai vállalkozásokat az addigi tapasztalataikra, ill. a diaszpóra munkaerejére alapozva. Az általam vizsgált közösség sok tagjára jellemző, hogy nagy terveket dédelget arról, hogy mihez fog kezdeni, ha már meglesz a zöldkártyája. Talán nem túlzás azt mondani, hogy valójában ez után kezdődhet az „amerikai álom”.

Diaszpórán belüli kapcsolatok és konfliktusok

A magyar közösség nem mondható homogénnek. Van egyfelől egy tisztán kirajzolódó határvonal a magyarországi és az erdélyi magyarok között. Ezt az elhatárolódást véleményem szerint joggal tarthatjuk a magyarországi helyzet kivételének.¹⁹ Az adatközlőim véleménye azonban megoszlott abban, hogy hová teszik a pozitív pólust, és ez független attól, hogy az illető melyik csoportba tar-

¹⁹ Vö. pl. Fox 2005.

tozik. Egyesek szerint az anyaországból származó személyek, miután megszerezték a zöldkártyájukat, és – amennyiben – céget alapítanak, jobban preferálják a magyarországi munkaerőt. Ennek okát egyik adatközlőm abban határozta meg, hogy jobban ismerik egymást az erdélyiek és jobban a magyarországiak, mivel gyakorta közös kapcsolati hálón jutottak ki. Ez azokban az esetekben igaz lehet, amikor az általam vizsgált terület az első állomás az Egyesült Államokban, de akik máshol kezdték a migrációjukat, már nem feltétlenül igazíthatók bele ebbe a modellbe. Mindenesetre az elkülönülést jól mutatja a következő narratíva: „nincsen problémám az erdélyiekkel, csak a lakótársaim magyarok, ezért az ő barátaik is inkább azok (magyarországi magyarok)”. Ebből jól kiviláglik, hogy a beszélgető társam számára az „igazi” magyarok az anyaországiak, még ha tagadja is, hogy gondja lenne az erdélyiekkel, megkülönböztetéssel él.

Az mindenesetre egy kétségtelenül megfigyelhető helyzet, hogy jobban összetartanak az egy országból származó magyarok egymással, mint a többiekkel, legyen szó munkáról, szórakozásról vagy közös lakhatásról.

A közösségen belüli heterogenitás másik szintje a közös lakás bérlése. Mint ez a fentiekből kiderült, ez elég gyakran a migrációhoz vezető kapcsolati hálók mentén jön létre, de kapcsolódhat egy másik alcsoport rendszerhez, melynek alapját a közös munkahely jelenti. Ezek közül is a legfontosabbak a magyar etnikai vállalkozások.

A diaszpórán belül 5 etnikai vállalkozás van, de ebből csak egy foglalkoztat többet 5 embernél. Ebben a vállalkozásban 17 személy dolgozott együtt a megfigyelésem időpontjában. Ez egy takarító cég, melyben a munkásokat 3-4 fős brigádokra osztva küldik ki a különböző házakba, apartmanokba, hotelszobákba. A brigádok összetétele állandónak tekinthető. A csapatok között konfliktust teremt a megszerezhető órák száma, melyek után a fizetésüket kapják. Ugyan a cégtulajdonos nagyon igyekszik odafigyelni az órák elosztásának egyensúlyára, mégis elkerülhetetlen a rivalizálás a brigádok között, mely erősíti a brigádon belüli szolidaritást. Tehát az etnikai vállalkozáson belüli brigádtagok jobban kötődnek egymáshoz, mint a többi magyarhoz. Ennek legfőbb megnyilvánulása az, hogy ha valaki tud munkalehetőséget, azt elsősorban e csoporton belül forgalmazza. A munkához juttatás pedig – legalábbis az általam vizsgált, olajválság által sújtott, időszakban – érzékelhetően szimbolikus aktusnak minősült, akár más diaszpórákkal való viszonyban, de a közösségen belül is. Tehát hosszú távú lekötöttséget vont maga után, mely így tovább gombolyította a brigádon belüli kapcsolati hálók amúgy is szövevényes szálait. A másik oldalról viszont tovább fokozza az ellentétet a többi brigáddal, gyanakvást szül, hogy esetleg a másik brigád tagjai áskálódnak ellenük a cégtulajdonosnál. Mindez természetesen fokozottabban jelentkezhett a kutatás időpontjában, mivel az olajszenyezés miatt sok embernek ez a vállalkozás volt az egyetlen munkalehetősége. Azonban véleményem

szerint ez a tendencia megfigyelhető a munkaerőpiacilag kevésbé pangó időszakokban szintúgy, még ha nem oly szembeütően is. A cégtulajdonos nagyon tisztán összefoglalta mindezt, annak keretében, hogy ő miért nem tartja a kapcsolatot – a munkán kívül – az itteni magyarokkal: „Itt élnek (a magyarok), és őklik egymást. Neked miért van ez a munkád, nekem miért nincs...” Ez a mondat jól mutatja az alapvető attitűdöt a többi magyarral szemben. A kohéziót a legtöbb esetben a gazdasági érdek biztosítja, nem pedig valamilyen emóció vagy a közös érdeklődés. Természetesen vannak kivételek. Tehát – visszatérve Portes és Sensenbrenner fogalmi kategóriáihoz – a korlátozott szolidaritás jelentősége elenyésző, mivel „akik egy olcsó utazással el tudnak menekülni a nativista előítélet és a diszkrimináció elől, kisebb valószínűséggel alakul ki olyan fokú szolidaritás, mint amilyen kialakul azok között, akik nem tudnak visszatérni szülőhazájukba.”²⁰

Mindehhez még hozzájárul, hogy a „kikényszeríthető bizalom”²¹ is csekély mértékű, mivel egyfelől a csoporttagság nem jelent komoly piaci előnyöket, mert az etnikai vállalkozások kevés embert képesek foglalkoztatni, azokat sem mind teljes munkaidőben. Másfelől pedig nagy a fluktuáció a közösségben. Itt legfőbbként nem a szezonálisan kint dolgozó személyekre gondolok, hanem a huzamosan itt élőkre. A migránsok – főként, akik még az illegális szakaszban járnak – nagyon érzékenyek egy-egy régió munkaerő-piaci igényeire. Amennyiben egy térség nem képes hasznosítani munkaerejüket, kénytelenek továbbállni jobb gazdasági helyzetű régióba. Tehát átlépnek a folyamatos migráns stratégiába. Kutatásom idején a turizmus visszaesése miatt többen is gondolkodtak azon, hogy a szezon végeztével áttelepülnek olyan államba, ahol van kereslet a munkájukra, kiváltképp ha nem szezonálisan ingadozó a munkalehetőségek száma. A továbbvándorlást pedig megkönnyíti az a helyzet, hogy a legtöbben nem itt kezdték amerikai migrációs karrierjüket, tehát már Amerikán belül is rendelkeznek a közösségen kívüli – általában magyar – kapcsolathálóval. Továbbá többen vannak, akik már elhagyták a közösséget, és más helyen helyezkedtek el, ám tartják a kapcsolatot a diaszpóra egy-egy tagjával. Az ő társadalmi tőkéjük is biztosíthat erőforrást a továbblélésre.

Ezek a külső kapcsolatok azonban hatással vannak a közösség belső szerkezetére is, mivel ezáltal egy „nem zárt struktúra” jön létre.²² Tehát a kapcsolati rendszerben vannak nyílt szálak is. Ennek egyik oka lehet a folyamatos migráció, mivel az egyének – mint láthattuk, sok esetben – nem itt kezdték a migrációs pá-

²⁰ Portes–Sensenbrenner 1998: 291.

²¹ „Az egyes csoporttagok jelenbeli vágyaikat alárendelik a kollektív elvárásoknak, számítva [...] azokra a hosszú távú piaci előnyökre, melyeket a csoportban való tagság biztosít.” (Portes–Sensenbrenner 1998: 287.)

²² Coleman 1998.

lyafutásukat. Ezért a közösségen kívül is rendelkezhetnek kapcsolati hálókkal, amelyek megnehezítik a diaszpóra (ön)szankcionáló képességét. Így összeütközésbe kerül a társadalmi tőke által kialakított kapcsolatrendszer – ami a migráns-diaszpórák belső működésében meghatározó elv – és a befogadó társadalom jogi szabályozása által meghatározott hierarchia, azaz a legalitás és az illegalitás, melyet a zöldkártya fémjelez.

Előfordult olyan példa a megfigyelésem alatt, amikor a szimbolikus tőkéjét egy-egy ember nem tudta használni, mivel a másik személy, aki több síkon is a lekötelezettje volt – befogadta őt, amikor nem tudott hova menni, ill. munkát szerzett neki – egyszerűen ignorálta a kérését, hogy szerezzen munkát az illető unokatestvéreinek, akik szezonálisan kint tartózkodtak. Helyettük más kapta meg a munkát. Mindennek hátterében ott van az a különbség, hogy a kérő nem rendelkezett zöldkártyával, míg a visszautasító igen, továbbá, aki a munkát megkapta, annak az élettársa az egyik hotelben séfként dolgozott, tehát nemcsak zöldkártyával rendelkezik, hanem a helyi, többségi társadalomban is magasabb státust képvisel. Ezek a jobban integrálódott személyek pedig több segítséget tudnak nyújtani, akár a munkakeresésben, akár a lakáskeresésben, mint egy illegális bevándorló.

Mint láthattuk a közösségben az egyik legjelentősebb szimbolikus tőkeképzési eljárás a munkalehetőség szerzés/közvetítés, ennek teljesen egyértelmű gazdasági okai miatt. Ennek okán ez az egyik fő szankcionáló erő is a közösségben, kiváltképp a zöldkártyával nem rendelkezők körében, akik nehezebben és rosszabbul fizetett állásokhoz juthatnak, mint társaik. Ezért a szankcionáló hatalom az etnikai vállalkozásokra hárul, különösképpen a legtöbb embert foglalkoztatóira. Itt a szabályozás úgy történik, hogy aki nem tartja be az ún. „kölsönös csere” alapelveit,²³ annak kevesebb vagy leginkább semennyi munkalehetőséget nem ad a vállalkozás vezetője.

Azonban e vállalkozás szankcionáló hatóköre nem terjed ki az egész közösségre. Akik nem állnak az alkalmazásában, azokkal szemben nem tud hatékony szankciókat foganatosítani. Ennek lehetünk tanúi a fent leírt esetben is. Mivel a „szimbolikus kötelességét” nem teljesítő személy nem állt már az említett vállalkozás alkalmazásában, nem függött tőle, mivel a zöldkártyája révén bármikor tudott máshol állást vagy kiegészítő jövedelmet találni. Így mint a befogadó országban legálisan élő személy, elszakadt a diaszpóra kötelezettségeitől (valamint előnyeitől), és a többségi társadalom értékrendjét – hierarchiáját – kezdte átvenni, ami egyenes út lehet az integráció, és így az állandó migráció felé.

Tehát mint látható, az állandósuló migrációt folytatók „szimbolikus gazdaságának” igen különös esetei figyelhetők meg, melyek nem a megszokott módon

²³ Portes–Sensenbrenner 1998: 286.

zajlanak.²⁴ Mindazonáltal – ami a mi szempontunkból a leglényegesebb – egyértelmű, hogy ezen személyek láthatóan a befogadó országban törekszenek szimbolikus tőkét kovácsolni. Igaz a referenciacsoportot leginkább a többi migráns alkotja, nem pedig a többségi társadalom tagjai, mivel velük igen kevés érintkezési felületük van. Tovább rontja az esélyeiket a befogadó társadalommal szemben az alacsony presztízsű munkából fakadó marginalizáltság. Tehát ebből a szempontból nem beszélhetünk valódi integrációról, hanem sokkal inkább a diaszpóra helyzet (újra)termeléséről egy másik szinten, a legalitásban.

Nagyatád

Nagyatád azon Somogy megyei kisvárosok közé tartozik, ahol a rendszerváltás után a munkaerő szükséglet nagyban lecsökkent, így a térségből jelentős migráció indult meg. Ebből fakadóan a lakosság zömének a kapcsolati hálójában található migráns személy, aki máshol találta meg a számításait. Ez a „máshol” sok esetben Budapestet vagy a szomszédos jobb gazdasági feltételekkel rendelkező térséget jelentette, azonban nem egy esetben találkozhatunk azzal a jelenséggel, hogy a belső migrációt külföldi munkavállalás követte. Jól példázza ezt a helyiek által használt metafora, a „nyugdíjas város”.²⁵

Ebből következően a potenciális migránsok előtt jó, jól kiépített migrációs láncok nyújtanak kapaszkodót az idegen országban. Így ez a tényező bizonyul a legmeghatározóbbnak a célország kiválasztásában. Olyannyira, hogy ez sok esetben képes ellensúlyozni az idegen nyelv ismeretének hiányát is. A másik lehetőség a nyelvtudás nélküli migrációnak, hogy közvetítő céggel mennek ki. Ezek a cégek – az általam megfigyelt esetekben – egy környékről toborozzák a munkásikat. Így amellet, hogy megkönnyítik a nyelvtudás nélküli munkát, a kapcsolathálók fenntartását is lehetővé teszik, amennyiben többen vágnak bele a migrációba együtt, illetve a referenciacsoportok átrendeződését eredményezhetik a (kibocsátó)közösségen belül. De ami számunkra igazán lényeges, hogy az otthoni csoportok megmaradását támogatja.

A referenciacsoportok erősségét mutatja, hogy még abban az esetben is történik otthon státusrepresentáció, amikor az adott személy mind saját bevallása szerint, mind cselekedetei alapján (a menyasszonya kiköltöztetése, illetve a fogadó országai kapcsolatháló építése), a huzamosabb kint tartózkodás irányába mutat, tehát a folyamatos migráns kategória felé tendál.

²⁴ Vö. Bourdieu 2002.

²⁵ A metafora értelmezési lehetőségeit lásd bővebben Hunyadi 2010.

Azokban az esetekben pedig, amikor többen – barátok/ismerősök – mennek ki együtt, és gyakran (3-4 hetenként) hazalátogatnak, ami a leggyakoribb az általam megfigyelt mintában, az otthoni referenciacsoportok erőssége, még ha gyengül is valamelyest, domináns marad. Ennek legfőbb oka lehet az alacsony presztízsű migránsmunka, mely sok esetben elzárja őket a befogadó társadalom tagjaitól,²⁶ illetve az a tény, hogy nem igénylik a kinti kapcsolati hálók kialakítását, nem kívánnak társadalmi tőkét szerezni, mivel adott esetben elképzelhető, hogy a kinti körülmények között nem ismerik ennek módját. Gondolok itt a nyelvtudás hiánya mellett a helyi szokások, etikett vagy épp a reprezentációs stratégiák ismeretének hiányosságaira.

A magasabban kvalifikált migránsok esetében azonban ezek az opciók kevésbé adóttak, mivel a cégek általában fizikai munkásokat keresnek (legyenek azok szakképzettek vagy képzetlenek), a kapcsolati hálók pedig szintén ezen munkakörökbe tudják a legkönnyebben bejuttatni az embert, mivel ezek a hagyományos migráns – ún. 3D (dirty, dangerous and dull) – munkakörök. Interjúalanyaim között ketten, egy házaspár volt, akik az osztrák vagy német egészségügyben kívántak elhelyezkedni. Náluk a hagyományos migrációs hálózatok csak részben tudtak segítséget nyújtani. Leginkább a nyelvi problémák leküzdésében, illetve a helyválasztásban volt szerepük. Azonban itt egy másik kapcsolatháló építés, társadalmi tőkeszerzési technika volt megfigyelhető, melynek lényege az orvos-beteg lekötözettség, ill. e viszony szimbolikus jellegéből fakadt.²⁷ Ez a házaspár a migrációját hosszú távúnak tervezte, de vissza kívántak térni „nyugdíjas éveikre” Nagyatádra.

A másik külön eset a vendéglátásban dolgozók migrációja, akik szintén nem a legalacsonyabb munkakörökben dolgoznak. Itt még egy plusz különlegesség, hogy általában – de természetesen nem kizárólagosan – ez a migráció időszakos, leggyakrabban a nyári, esetleg a téli turistaszezonhoz kötődik. A szezonon kívüli időszakot általában otthon töltik, a kibocsátó országban állnak foglalkoztatásban.²⁸ Ennek hatására a kibocsátó közösségbeli kapcsolataik erősek tudnak maradni attól függetlenül, hogy a migráció helyszínén milyen kapcsolataik vannak (ez leginkább annak a függvénye, hogy szezononként ugyan arra a helyre térnek-e vissza vagy sem).

Külön figyelmet érdemel az a személy a beszélgetőpartnereim közül, aki a szezonon kívüli, otthontöltött periódusban nem vállalt munkát, hanem a megszerzett jövedelmét élte fel a téli hónapokban. Őnála – az egyébként gyakorta tapasztalható – vebleni „hivalkodó fogyasztás” mellett a „hivalkodó dologtalanság”

²⁶ Vö. Fox 2005.

²⁷ Lásd Hunyadi 2010.

²⁸ Ide sorolom a graduális képzésben résztvevőket is, mivel kötődésükben nagyon hasonló a helyzetük, még ha nem is állnak feltétlenül munkaviszonyban az otthon töltött periódusban.

is megfigyelhető volt.²⁹ Ez a migrációs stratégia pedig így már egy egészen más kategóriába esik, mint a szezonális migránsok.

A migrációs stratégiák dinamikus változásai

AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK – USA

A migrációs stratégiák dinamikus változása az Egyesült Államokbeli magyarok körében úgy néz ki 2008 után, mint azt korábban ismertettük, hogy mindenkinek van egy 90 napos „próbaideje”, amíg teljesen legálisan tartózkodhat a fogadó országban, köszönhetően az ESTA vízumrendszernek. Ez után döntés helyzet áll elő. Vagy hazautazik a tartózkodási időn belül, vagy marad az Államokban. Amennyiben ez utóbbit választja, akkor a folyamatos migráns kategóriába³⁰ kerül, azaz már nem csak illegális munkavállaló, hanem illegális tartózkodóvá is válik a befogadó országban. Ebben az esetben a „próbaidő” is folyamatos migrációnak számítható. Az illegalitás miatt olyan kiszolgáltatott helyzetbe kerül, amiben nem tudja száz százalékban biztosítani az állandó letelepedést (permanens migráció), mivel akár a térség munkaerő-szükségletének változása miatt, akár az illegalitásból fakadóan belső migrációra kényszerülhet a fogadó országon belül. Bár az első eset kivédésében nagy szerepet játszhatnak a helyi etnikai vállalkozások, amelyek biztosíthatják a szezonon kívüli időszakban is a megélhetéshez szükséges minimum jövedelmet. Ez azonban egy deficitese alternatíva akkor, ha a szezonban megszerezhető jövedelem nem elegendő a felhalmozásra.

A folyamatos migráns kategóriába való átlépés gyakoriságát mutatja, hogy az általam megfigyelt közösség jelentős részének nem az adott helyszín volt az első migrációs állomása. Illetve a terepmunkám ideje után is volt olyan személy, aki átköltözött New Yorkba, a kint kiépített hálózati kapcsolatai segítségével. Ezt a helyváltoztatást az adatközlőm már évek óta tervezgette, de a mostani helyi gazdasági visszaesés, és a New York-i lehetőségek összejátszása indulásra sarkallta.

A folyamatos migrációból egyenes – ha nem is rögtöntől mentes – út vezet a visszatérő migrációba. Ennek feltétele a zöldkártya megszerzése – melynek, mint láthattuk több alternatívája is van – s általa a tartózkodás és a munkavállalás legalizálása. Ekkor már a bevándorló problémamentesen visszatérhet a származási országába. Azonban ez – az általam vizsgált mintában – nem jelent egyet az ott honi munkaerő-piacra való visszatéréssel, vagy a hazatelepüléssel. Ennek gazda-

²⁹ Veblen 1975.

³⁰ Solen de Gonzalez (1961) kategóriáit véve alapul.

sági oka mellett, fontos tényezője, hogy ekkorra már általában a migránsok referenciacsoportja, viszonyítási alapja a befogadó országba helyeződött át.

Ezzel összefüggésben van, hogy akik hamarabb megkapták a zöldkártyájukat, azok még kevésbé távolodtak el az otthoni referenciacsoportjaiktól, még kevésbé számolódtak fel kapcsolataik, így gyakrabban utaznak haza, mint akik több idő elteltével szerezték meg a „jogot” a hazautazáshoz – pontosabban a visszatéréshez.

Mindez még nem jelenti egyértelműen, hogy a folyamatos migráció ingázása, helyhez nem kötöttsége is megszűnik a zöldkártya megszerzése után. Azonban a migránsok már nincsenek olyannyira kiszolgáltatva, nem kell félniük a bevándorlásügyi hatóságoktól, és jobb feltételek között tudnak dolgozni – hogy ne beszéljek az egészségügyi és társadalombiztosításról –, ami által jobban meg tudják választani a munkahelyüket, így a célszágon belüli belső migráció már valóban saját, gazdasági döntéssé válik. Mivel ha akarnak, jobban tudnak állást találni egy adott helyen, mely megkönnyíti a helyben maradást. Valamint kiléphetnek az illegális bevándorlói munkakörökből. Gyakori, hogy ilyenkor kezdenek el az eredetileg tanult szakmájukban elhelyezkedni, vagy megvalósítani az álmaikat.

A helyben maradás pedig továbbvezet az állandó migrációhoz, azonban nem azonos vele. Ehhez szükség van arra, hogy az otthoni referenciacsoportok és egyéb kapcsolatok felszámolódjanak. Ezt annyiban könnyíti meg a helyben maradás, hogy így könnyebben kialakulhat egy viszonyítási csoport a befogadó országban, mint ha folyamatosan váltogatja valaki a helyét.

A másik kiinduló alternatíva a hazatérés. Azonban ez nem jelenti egyértelműen a kilépést az – amerikai – migrációs folyamatból. Itt is egy kettős elágazással van dolgunk. Az egyik alternatíva, hogy egy bizonyos idő után visszatér az illető az Államokba. Erre leginkább a következő turistaszezonban kerülhet sor, mivel akkor növekedik meg jelentősen az általam vizsgált térség munkaerő-szükséglete. Ez a periódus ideális a fiatal graduális képzésben résztvevőknek, mivel a szezon nagyjából egybeesik az oktatási szünettel. Az újfent visszatéréssel az „ideiglenes, nem szezonális” migráció fogalomkörébe kerülünk először. Pontosabban már az első migráció, a „próbaidő” is ide tartozhat, amennyiben nem követi – megszakítás nélkül – folyamatos migráció.

Amennyiben a továbbiakban ez egy rendszeres stratégiává válik, akkor azonban már a szezonális migráció kategóriájába kerül át a munkavállaló, mivel ezzel már nem a tapasztalatszerzés lesz a domináns motiváció, hanem a pénzkereset.

Mindazonáltal az „ideiglenes, nem szezonális” migrációból nem csak ez az egy út van. Átalakulhat ez is folyamatos migrációvá, és onnan már a fent vázolt dinamika a domináns. Illetve bármikor – akár a folyamatos, akár az ideiglenes

vagy akár szezonális migráció folytatásakor – bekövetkezhet olyan tényező, hogy az illető hazatér és nem folytatja tovább a migráció semmilyen fajtáját.³¹

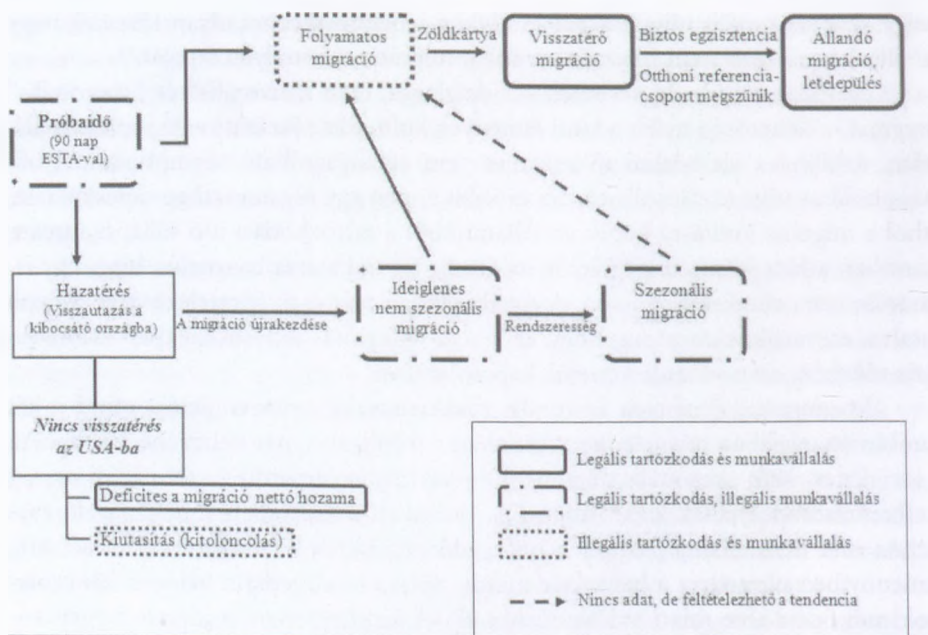
Azonban mind a két esetben – „ideiglenes, nem szezonális” és „szezonális” migráció – lehetőség nyílik a kinti élmények kulturális tőkeként való reprezentálására, továbbá a társadalmi tőkeszerzés sem elhanyagolható szempont, melyből szimbolikus tőke kovácsolható. Ez utóbbit éppen egy olyan esetben tapasztaltam, ahol a migráns kitiltásra került az Államokból a tartózkodási idő túllépése miatt, azonban a kint kiépített migrációs hálózatát fel tudta arra használni, hogy egy ismerőse ezen elindulva kijusson. A továbbiakban már csak feltételezésekre vagyok utalva, de megkockáztatom, hogy ez a segítségnyújtás a későbbiekben szimbolikus tőkeként csapódhat le kettejük kapcsolatában.

Az amerikai élmények kulturális tőkeként való reprezentációja mind a két utóbbi stratégiában megjelenhet. Azonban a lokalizálás már nehezebb kérdés. Az „ideiglenes, nem szezonális migránsok” esetében egyértelmű a származási ország referenciacsoportjának kizárólagossága. Azonban a szezonális munkavállaló esetében már nem elhanyagolható a befogadó országbeli közösség megítélése sem, amennyiben ugyanarra a helyre tér mindig vissza (ami pedig a hálózati kapcsolatok működési elve miatt valószínűsíthető). A kinti referenciacsoport megerősödése pedig ismét csak az állandó letelepedés felé tolhatja a migránst (bár jelen esetben inkább a „pull” tényezők közé számítandó).

Már szóba került a harmadik opció próbaidő után, a hazatérés és a végleges USA-n kívül maradás. Ez ugyebár lehet egy teljesen legális aktus, amennyiben a 90 nap lejárta előtt lépi meg a migráns, illetve lehet az illegális folyamánya, amennyiben kiutasítják az illegális tartózkodás és/vagy munka miatt. A migráció önkéntes befejezésének több indíttatása lehet. Számunkra a gazdasági motiváció a legérdekesebb. Ebben az esetben valószínűsíthető, hogy a „migrációval megszerezhető nettó hozam” összege negatív lett, akár a nem megfelelő kereset, akár az alacsony presztízsű munkából vagy a társadalmi marginalitásból fakadó negatív pszichológiai tényezők miatt, vagy esetleg otthon jobban fizető és/vagy munkakörülményeket biztosító állásajánlat által. De nem lehet kihagyni a modellből az egyéb személyes tényezőket, mint a családi helyzet vagy valamilyen esemény hazahúzó hatása.

Összefoglalva mindezt egy ábrában, amely talán érthetőbbé teszi a fentebb leírtakat.

³¹ Természetesen felállhat ilyen helyzet a visszatérő vagy az állandó migrációkor is, azonban kevésbé valószínű, hogy a zöldkártya megszerzése után valaki örökre, vagy akár csak hosszabb időre is búcsút intsen a „lehetőségek országának”.

1. ábra.

NYUGAT-EURÓPA

Az Európán belüli munkavállalás esetében ez a dinamika egészen másként alakul, melynek oka a térbeli közelség, valamint a legális munka és tartózkodási lehetőség.

Ez is, mint minden folyamat az első lépéssel, a migráció megkezdésével indul. Ekkor még nehéz besorolni Solien de Gonzalez kategóriáiba. Lehet egyfelől visszatérő migráció, amennyiben a migráns adott időközönként hazatogtat, azonban nem szakítja meg migrációját. Kitűnő példa erre az egyik nagyatádi beszélgetőpartnerem, aki az utolsó adatfelvételkor még aktívan folytatta ezt a stratégiát, amellettt hogy otthon új házat vásárolt és építkezett. Tehát nála feltételezhető a kibocsátó országbeli kötődés, egyfelől, mivel ő tartja el idős édesanyját, másfelől pedig egy Magyarországról toborzó cég alkalmazásában áll, tehát szeparáltan dolgozik a befogadó ország lakosságától, azaz a kapcsolatai nagyrészt a szintén hasonló stratégiát folytató munkatársaiból kerülnek ki, akik közül többen a kibocsátó régióból származnak, így az otthoni és kinti referenciacsoportja részben egybeesik.

A visszatérő migráció továbbfejlődhet folyamatos migrációvá, amennyiben a migráns a visszatérés helyett a célországbeli helyváltoztatást preferálja egy munkalehetőség elhagyásakor, megszűnésekor. Ez magával vonja a kinti státusz-reprezentációt, mivel ezek a munkalehetőségek a társadalmi tőke alapján kerülnek „kiosztásra” a hálózati kapcsolatok mentén.³²

Habár a nagyatádi adatközlőim között nincs olyan, aki teljes mértékben a folyamatos migrációs stratégiát folytatná, egy esetben ennek a típusnak az előkészületeit vélem felfedezhetőnek.

Ez a személy egyfelől a menyasszonyát is kiköltöztette, másfelől – ami a meghatározóbb – már kint, a fogadó országban kiépített hálózatokon mozogva talált új munkákat, tehát megvan az a társadalmi tőkéje, ami potenciális folyamatos migránssá teheti. Azonban elsődleges referenciacsoportja még Magyarországra lokalizálható, ezáltal még nem tekinthetjük aktív folyamatos migránsnak.

Mind a visszatérő, mind a folyamatos stratégia hajlamos lehet átalakulni állandó migrációvá, amennyiben a kibocsátó közösségbeli kötődések felszámolódnak, és az adott személy „többé-kevésbé állandóan letelepszik”.³³ Nyugateurópai letelepülésről van információ Nagyatádról, de a külföldön élő személyvel nem tudtam interjút készíteni, ezért az odavezető útról sajnos nincs adatom.

Az „első migrációból” a másik fő alternatíva, hogy a munkavállaló hazatér és otthon helyezkedik el. Ez jelenthet egyfelől egy „végleg vége” állapotot, azonban ez mindaddig csupán egy pillanatnyi, hipotetikus állapot, ameddig az egyén potenciálisan újrakezdheti a migrációt.

Amennyiben azonban újraindul a folyamat, több lehetőség is kínálkozik. Ha ugyanoda tér vissza, ahol már előzőleg is dolgozott, akkor feltételezhetünk egy szezonális migrációt. Ez volt megfigyelhető annál az egyetemista adatközlőmnél, aki a nyári periódusban Ausztriába járt dolgozni egy hotelbe. Viszont fontos itt megjegyezni, hogy az olyan esetben nem beszélhetünk szezonális migrációról, amikor a migráns nem vállal – vagy próbál vállalni – munkát az otthon töltött periódusban, még ha az több hónapos is. Ennek oka, hogy ilyen esetben a migrációs jövedelem nem egy kiegészítő kereset, hanem a fő jövedelemforrás, ami inkább a visszatérő stratégiához közelíti, amelyben a hazatérő periódusok extrémén nagyok.

A szezonális migrációból ritka a kilépés más migrációs stratégiákba, egyfelől abból fakadóan, hogy ez nem a fő megélhetést biztosítja, vagy más fontos tényező – például a graduális képzés vagy a család – a kibocsátó országhoz köti.

³² Vö. Flap–DeGraaf 1998.

³³ Solien de Gonzalez 1961: 1277.

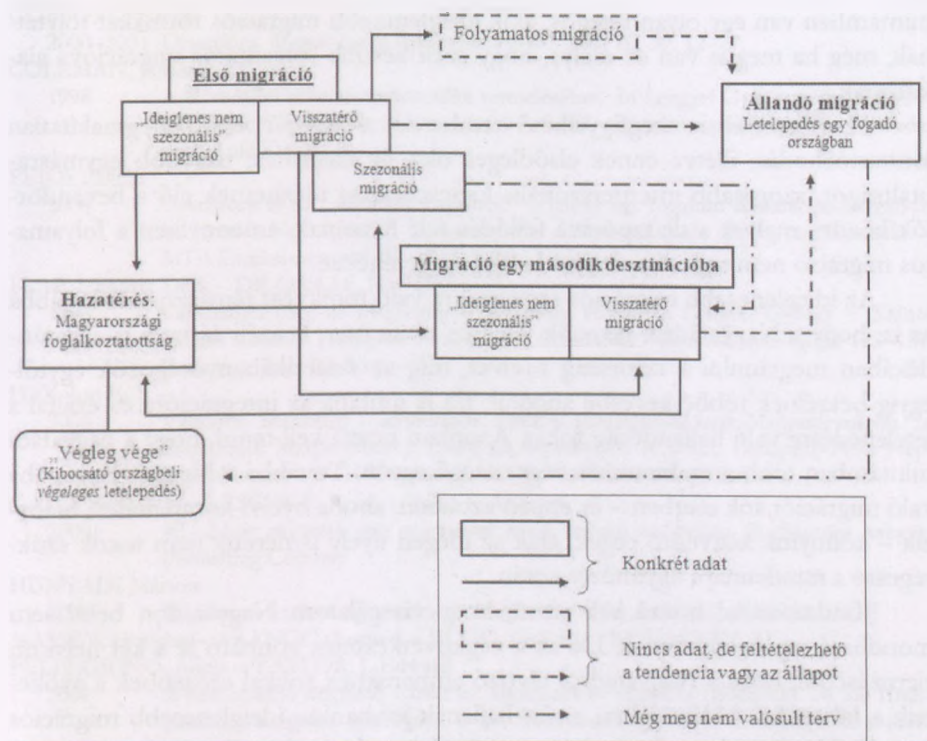
Ám ezen tényezők megszűntével realizálható az átlépés, főként a visszatérő migrációba.

A másik megfigyelhető alternatívája az újrakezdsnek, hogy a migráns egy másik helyen folytatja a migrációját egy rövid megszakítás után. Ennek oka lehet az előző desztináció nem kielégítő volta – gazdasági és/vagy személyes problémák – vagy egy jobb munkaajánlat. Ez a legtöbb esetben nem okoz komoly változást az egyén otthoni társadalmi státusában, mivel a lehetséges migrációs stratégiák mindegyike – az „ideiglenes, nem szezonális”, a visszatérő illetve a szezonális – a kibocsátó közösségbe lokalizálható (primer) referencia-csoportot feltételez. Tehát az olyan, az új helyszínből fakadó problémák, mint a társadalmi tőke hiánya, vagy az ebből fakadó alacsonyabb presztízsű munkák, ill. a célországbeli marginalizálódás, nincs visszahatással a migráns kibocsátó közösségbeli létére.

Különleges esete a desztinációváltásnak egyik beszélgetőpartnerem migrációja, aki Németországban kezdte migrációját, azonban az ott kialakított kapcsolatait által munkát tudott szerezni Mallorcán. Így „pihenő periódus” – azaz megszakítás – nélkül változtatta meg migrációjának helyszínét, egyfajta az Európai Unió belüli folyamatos migrációként. Még inkább különlegessé teszi ezt, hogy mindez Magyarország EU-csatlakozása előtt történt. Ennek okán hasonló helyzettel van dolgunk, mint az egyesült államokbeli folyamatokban. Ez arra enged következtetni, hogy az erős munkaerőpiaci korlátozások mindenhol hasonló folyamatokat generál(hat)nak, mint amelyek az USA-ban megfigyelhetők. Mindazonáltal ez csak egyszeri eset a nagyatádi mintámban, ezért nem szeretnék messzemenő következtetéseket levonni ebből.

Az állandó migráció sem jelenti feltétlenül a migrációs folyamat végállomást. Ugyan csak tervként – mivel az illetők végül nem kezdték meg a migrációt – megjelenik az állandó migrációból való visszatérés vágya is a külföldön eltöltött munkásévek után. Ebben az esetben pedig már releváns lehet a „végleg vége” állapotról beszélni.

A fent bemutatott folyamatok egy modellben ábrázolva a következőképpen néznek ki:

2. ábra.

Mint a modellből látható, nincs nagyarádai adatunk az állandó leteleülésre való törekvésre, azaz a migráció véglegesítésére. Ez a tény igazolni látszik azt a hipotézist, hogy az Európai Unión belüli migrációra inkább az ideiglenes migrációs stratégiák a jellemzőek. Ezzel szemben az Amerikai Egyesült Államokban pedig erős a törekvés az állandó leteleülés felé, még azon az áron is, hogy a migránsok nagy része nem a tanult szakmájában, hanem általában alacsonyabb képzettséget igénylő munkakörökben dolgozik, gyakran még a zöldkártya megszerzése után is. A nyugat-európai migránsok viszont leginkább a tanult szakmájukban helyezkednek el külföldön. Tehát az mondható el a vizsgálat alapján, hogy az EU-n belüli migráció leginkább munkaorientált, a migránsok olyan munkalehetőségeket keresnek – és találnak –, ahol a szaktudásukat kamatoztathatják, míg az USA-ban inkább a célország-orientáció a meghatározó, azaz a munka típusa helyett fontosabb, hogy az Államokban legyenek. Ezt bizonyítja a folyamatos migráció is, tehát hogy egy-egy munkaviszony megszűnése után nem térnek haza még azok sem, akik ezt legálisan megtehetnék, hanem új állást keresnek a befogadó országban. De nem szabad megfeledkezni arról, hogy a megfigyelt amerikai

mintámban van egy olyan réteg is, akik ideiglenebb migrációs formákat folytatnak, még ha meg is van az esélye, hogy ezek később folyamatos migrációvá alakuljanak.

Az Államokban megfigyelhető tendencia, a hosszú idejű, megszakítatlan kinttartózkodás, illetve ennek elsődleges oka, az illegalitás, nagyobb egymásrautaltságot, szorosabb interperszonális kapcsolatokat idézhetnek elő a bevándorlók között, melyek a diaszpórává fejlődés felé hatnának, amennyiben a folyamatos migráció nem szórná szét újra és újra az egyéneket.

Az ideiglenebb migrációs stratégiákra való törekvést támasztja alá továbbá az is, hogy a Nagyatádról távozók jelentős része nem beszéli és nem is áll szándékában megtanulni a célország nyelvét, míg az Amerikában dolgozók egytől-egyig beszélnek többé-kevésbé angolul. Ez is mutatja az integrációra és ezáltal a letelepedésre való hajlandóság fokát. Azonban hozzá kell tenni, hogy a nagyatádi mintámban több a szakmunkás végzettségű egyén. Továbbá a Nyugat-Európába való migrációt sok esetben – és éppen azokban, ahol a nyelvi kompetencia hiányzik – könnyítik közvetítő cégek, akik az idegen nyelv ismeretét nem teszik szükségessé a mindennapi ügyintézés során.

Mindazonáltal hozzá kell tenni, hogy vizsgálatom Nagyatádon belül sem mondható reprezentatívnak. De az a végkövetkeztetés vonható le a két helyszín elemzéséből, hogy a Nagyatádról távozó embereknek sokkal erősebbek a gyökeik a kibocsátó közösségben, ezért hajlanak jobban az ideiglenebb migrációs formák felé. Ennek egyik oka lehet – a nyelvi problémák mellett – a rurális kapcsolatrendszerek (rokonság, szomszédság) relatív erőssége. Ezzel szemben az Egyesült Államokban megfigyelt közösség tagjai közül sokan nagyvárosokból (Budapest, Szeged, Marosvásárhely) érkeztek, illetve sokan vannak, akik már a kiutazás előtt belső migrációt folytattak. Tehát a szociális gyökereik vagy eredetileg is gyengébbek voltak, vagy pedig felszámolásra kerültek egy korábbi helyváltoztatás által.

Felhasznált irodalom

A. GERGELY András

- 2005 Szórvány, diaszpóra és határfenntartás. Adalékok a szórványtipológia és a kulturális sziget kérdésköréhez. In Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*. 11–20. Budapest: Gondolat

BOURDIEU, Pierre

- 2002 A szimbolikus javak gazdasága. In Bourdieu, Pierre: *A gyakorlati észjárás*. 147–184. Budapest: Napvilág Kiadó

CLIFFORD, James

2000–2001 Diaszpóra. *Magyar Lettre Internationale* 2000/2001 tél, 39. 12–17.

COLEMAN, James S.

1998 A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. In Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. 11–44. Budapest: Aula Kiadó

FEJŐS Zoltán

2004 Diaszpóra és az „amerikai magyarok” – háttér egy fogalom alkalmazhatóságához. In Kovács Nóra (szerk.): *Tanulmányok a diaszpóráról*. 9–24. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet

FLAP, Hendrik Derk – DE GRAAF, Nan Dirk

1998 Társadalmi tőke és megszerzett társadalmi státus. In Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. 129–151. Budapest: Aula Kiadó

FOX, Jon E.

2005 Vándorló nemzet(i) – identitások. Erdélyi vendégmunkások Magyarországon. In Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély (de)konstrukciók*. 103–122. Budapest–Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék

GALGÓCZI Béla – LESCHKE, Janine – WATT, Andrew

2009 *EU labour migration since enlargement: trends, impacts and policies*. Burlington: Ashgate Publishing Company

HUNYADI Márton

2010 Migránsok a státuszrepresentáció tükrében. *Kultúra és Közösség*. 2. 69–83.

MASSEY, Douglas – ARANGO, Joaquin – HUGO, Graeme – KOUAOUCI, Ali –

PELLEGRINO, Adela – TAYLOR, J. Edward

2001 A nemzetközi migráció elméletei: áttekintés és értékelés (részletek). In Sik Endre (szerk.): *A migráció szociológiája*. 9–40. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium

PORTES, Alejandro – SENSENBRENNER, Julia

1998 Beágyazottság és bevándorlás. In Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. 281–312. Budapest: Aula Kiadó

PRÓNAI Csaba

2006 Migráció antropológiai megközelítése. In Kézdi Nagy Géza (szerk.): *A magyar kulturális antropológia története*. 503–521. Budapest: Nyitott Könyvműhely

SOLIEN DE GONZALEZ, Nancie L.

1961 Family organization in five types of migratory wage labor. *American Anthropologist*, 63. 6: 1264–1280.

VEBLEN, Thorstein

1975 *A dologtalan osztály elmélete*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Márton Hunyadi

MIGRATION STRATEGIES HERE AND OVERSEAS

In this study, two migration destinations – Western Europe and the United States of America – are compared to show how the migration strategies have been changed. Both analyses are based on the author's fieldworks and case studies. The bases of comparison are 1) how labor market restrictions – or the lack of these – affect migration strategies; furthermore, 2) how these migration strategies affect the social networks of the migrants in the destination countries and within the sending community. Moreover, a Hungarian diaspora, located in the States, is presented and an analysis is offered on how the internal structure of the community is construed, what kinds of internal conflicts it may have... etc. Following a short description of the Western European tendencies, a parallel presentation of the contrasts and similarities between the dynamical changes of migration strategies in the two destinations is presented.

Múzeumi találkozások: a vándorlás mint téma

Balogh Balázs – Cseri Miklós –
Fülemile Ágnes – Kemecsi Lajos

Esettanulmány az amerikai magyar migráció szabadtéri néprajzi múzeumi bemutatásához

BALOGH BALÁZS – CSERI MIKLÓS –
FÜLEMILE ÁGNES – KEMECSEI LAJOS

Migráció és múzeum

A migráció kérdésköre nemzetközi téren is a múzeumi tevékenység homlokterébe került. A mobilitás, a kommunikáció és a migráció hármassága a szabadtéri múzeumok tudományos, kiállítási tevékenységében is hangsúlyos szerepet kapott.¹ A migráció különböző típusainak jelentősége megkerülhetetlen a magyar történelemben a 19–20. században, különös tekintettel a napjainkban zajló folyamatok értelmezésére. Nemzetünk ötödrészét alkotják a 20. század történelmi viharaiban kivándorolt, kitelepített, száműzött vagy kimenekült magyarok. Ők alkotják a 2,5 milliós külhoni magyar diaszpórát, akiknek a fele azonban már nem tud magyarul. Sajátos a viszony és összefüggés a határokon túli magyar kisebbség tematikájával, melynek szabadtéri múzeumi feldolgozását szintén kiemelt területként kezeli a szentendrei Skanzen.² A bevándorlók letelepedéséhez, beilleszkedéséhez, asszimilálódásuk folyamatahoz és konfliktusaikhoz kapcsolódó tudományos kutatások jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. A globalizációs folyamatok, a civilizációs és kulturális törésvonalak jelentősége napjaink – és várhatóan még inkább közeljövőnk – egyik legfontosabb témájává lesz.

A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum tudományos kutatási és állandó kiállítás rendező tervének részét képezi a jelenlegi határokon kívül élő magyar közösségek kultúrájának, életmódjának kutatása és bemutatása. Ez a program

¹ Így értékelhető pl. a detmoldi szabadtéri múzeum mobilitás tematikus éve, illetve a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum előkészítési fázisban lévő tematikus programja is. Szentendrén a közlekedés tematikát követően kerül sor a tervek szerint egy komplex migrációt feldolgozó tematikus évadra.

² Vö. pl. Vass–Buzás 2007.

mára már nem csupán a Kárpát-medencében élő magyarságra terjed ki, hanem a távoli országokban szórványban élő magyar emigráció életmódja is szerves részét képezi. Ennek a programnak kiemelt fontosságú elemeként nyílt lehetőség egy kivételesen érintetlenül maradt amerikai magyar emigráns közösség életmódját hitelesen dokumentáló lakóház (hagyaték) berendezésének megvásárlására az Amerikai Egyesült Államokban. A vonatkozó kutatások egyik nagy hiányossága, hogy ez idáig nem sikerült eredeti összetartozó tárgy együtttest magyarországi közgyűjtemény számára beszerezni. Az általunk megtalált és kutatott hagyaték jellemzői alapján alkalmas a 20. század első harmadának időszakában az Egyesült Államokban élő magyar közösségek egykori életmódjának hiteles bemutatására. Különösen annak ismeretében értékelhető a hagyaték felkutatása és hazai közgyűjteménybe kerülése, hogy az anyagi kultúra kutatása nem került előtérbe a korábbi kutatásokban. Kivételként a viselet egyes elemeinek és jelenségeinek elemzése értékelhető.³

Az amerikai magyar emigráció történetét – néprajzát kiterjedt terepmunkák során évtizedek óta kutatja a hazai társadalomtudomány.⁴ Ennek a kutatómunkának a részeként bukkant még 2007-ben Balogh Balázs (MTA Bölcsészettudományi Központ főigazgató-helyettes, Néprajzi Intézet igazgató) a családi tulajdonban lévő, kivételesen egyben maradt hagyatékra, a magyar közösség egykori életmódját kiválóan bemutató lakóházra és berendezésére. Több éves szervező és előkészítő munka után 2011 őszén nyílt lehetősége a Múzeumnak pályázati forrásra támaszkodva a kutatóutat közvetlenül előkészíteni.⁵ Jelen tanulmányban ennek a kutatásnak esettanulmányi szintű ismertetése szerepel, hangsúlyozva a kutatómunka kiteljesedésének terveit. Nyilvánvaló, hogy a kutatásaink folytatása megállapításainkat nem csupán árnyalni, differenciálni fogják, hanem helyenként esetleg módosítani is.⁶

³ Vö. Fejős 1987. illetve Bakó 1988: 102–103. a kivetkőzés jelenségére vonatkozóan.

⁴ A kutatómunka jellemző megközelítési módja hosszú időn keresztül elsősorban szociológiai volt. Az antropológiai – történeti – néprajzi szemléletű kutatások kiteljesedése érdemben segítette pontosabb kép kialakítását az amerikai magyarságról.

⁵ A munkát az NKA Ithaka pályázata támogatja, amely a magyar vonatkozású kulturális emlékek hazánkba kerülését teszi lehetővé. 2012. április 29. és május 15. között Balogh Balázs, Cseri Miklós a Múzeum főigazgatója és Kemecsi Lajos tudományos igazgató kutatóúton vett részt az Amerikai Egyesült Államokban, Fülemile Ágnessel a New York-i Magyar Kulturális Központ igazgatójával közösen.

⁶ További érdemi segítséget nyújthatnak kutatásainkban pl. a magyarországi közgyűjtemények adattáraiban található vonatkozó anyagok így sárospataki Rákóczi Múzeum, vagy a Földtani Intézet, a Néprajzi Múzeum, a MTA Történettudományi Intézete stb.

A pennsylvaniai magyar migráció jellemzői

A 2000. évi népszámlálás adatai szerint az Amerikai Egyesült Államokban 1 398 724 személy vallotta magát magyar származásúnak. Ezen létszámnak kevesebb, mint 10%-a, mintegy 120-130 ezer fő használja rendszeresen a magyar nyelvet is.⁷ Az USA minden államában élnek magyarok. A magyar származású amerikai polgárok száma 7 államban haladja meg a 100.000 főt (Ohio 220 ezer, New York 190 ezer, Kalifornia 160 ezer, Pennsylvania 155 ezer, New Jersey 145 ezer, Michigan 110 ezer, Florida 100 ezer). A nyugat-pennsylvaniai magyarság ugyan nem tartozik a legnagyobb népességű amerikai központok közé (mint Cleveland, New York, vagy New-Brunswick), azonban több szempontból is érdemes a kutatók figyelmére.⁸

Az itt létrejött és az esetek többségében fennmaradt telepek a magyar bevándorlástörténet egyik igen korai színhelyeit képviselik. A 19. század végi, 20. század eleji magyar bevándorlók tömegesen érkeztek Amerikába a korabeli agrárnyomor elől menekülve.⁹ Az első világháborút megelőző öt évtizedben 25 millió európai vándorolt ki Amerikába,¹⁰ köztük mintegy 2 millió magyar állampolgár, akik közül kb. 650–700 ezer lehetett magyar nemzetiségű is egyben.¹¹ A magyarok településeit számba venni több szempontból is nehéz. Az Egyesült Államok területén vándorlók számbavétele hiányos volt és a bevándorolt nemzeti csoportok helyes és megbízható regisztrálása is nehézségekbe ütközött az Osztrák–Magyar Monarchia bonyolult nemzetiségi viszonyainak következtében.¹² A századforduló évtizedeiben Amerikába bevándorló magyarok szinte mindannyian földnélküli zsellérek, törpebirtokosok voltak. Ez a bevándorló hullám pénzkereseti lehetőséget talált az amerikai szénbányákban és a hihetetlen mértékben fejlődő acéliparban. A bevándorolt magyarok 90%-a a nagy munkaerő igényű, lendületes ipari konjunktúrát megelőző észak-keleti államokban¹³ lett magyar parasztból amerikai bányásszá, vagy vasmunkássá. Nyugat-Pennsylvániában Pittsburgh környékén, az ún. „puhaszén” övezetben és az acélgyárak szomszédságában alakul-

⁷ Nagy (Magyarok Amerikában) <http://www.korunk.org/oldal.php?ev=2004&honap=6&cikk=640> (Letöltés ideje: 2007. április 20.)

⁸ A Nyugat-Pennsylvania-i magyar közösségek kutatását lásd pl. Kriza 1980: 252–271; Kürti 1999. http://epa.oszk.hu/00700/00775/00008/1999_08_11.html (Letöltés ideje: 2007. április 20.), legutóbb gazdag további irodalommal Balogh 2007.

⁹ Puskás 1981: 33–54, 1984: 145–164, 1991. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00008/pdf/-02.pdf> (Letöltés ideje: 2007. április 20.)

¹⁰ Jones 1992: 361.

¹¹ Várdy 1985: 21. idézi Balogh 2007: 91.

¹² Puskás 1982: 186–187.

¹³ A kutatásunk időszakában, 1922-ben a 474 ezer magyarból 427 ezer lakott az észak-keleti államokban, Pennsylvániában 86.000-en. Souders 1922: 55. idézi Balogh 2007: 95.

tak ki az első magyar közösségek. Pennsylvania ebben az időszakban az Egyesült Államok egyik legjelentősebb és tipikus szénbányaterülete volt. 1905-ben az összes szénbányászok fele (600.000 fő) ebben az államban élt.¹⁴ Pittsburgh nagyvárosban külön emigráns negyedek alakítottak a magyarok, Hazelwoodot sokáig „little Hungary”-nak is nevezték. Hasonló telepek jelentek meg magyar kolóniák egy pár kisebb iparváros óriásgyárai körül (McKeesport, Johnstown és Uniontown). A nyugat-pennsylvanai bányavidéken ezek mellett számos kicsiny, a világtól gyakorlatilag elzárt telep jött létre, esetenként népes magyar bányászlakossággal. Ezeket telepeket az amerikai magyarok korabeli kifejezéssel „pléz”-nek (place, hely) nevezték. Ilyen település volt a kutatásunk helyszíne Vintondale is.¹⁵

Az ipari településeket az Egyesült Államok dinamikus gazdasági fejlődése, az ipari munkaerő igényének változásai komplex módon alakították. A bányatelepekre elsősorban a paraszti bevándorlók társadalmilag homogénebb csoportjai költöztek. Rájuk volt jellemző, hogy igyekeztek egymás közelében maradni, akármilyen apró, de zártabb települési formában élni.

Az első világháború előtt Amerikába jövő magyarok túlnyomó többsége – így a nyugat-pennsylvanai bányászok és vasgyári munkások is – csak rövid, legfeljebb egy-két éves munkavállalási tartózkodást terveztek. Ezt igazolják a korabeli statisztikák is, melyek szerint az európai bevándorlási hullámmal érkezettek közül a magyar bevándorlók tértek legnagyobb százalékban vissza a hazájukba.¹⁶ A korszakban érvényes szabályokhoz igazodva állampolgársági kérvényre jogosult – tehát öt évet az USA-ban dolgozott – magyar bevándorlóknak csak 15%-a (!) vette fel az amerikai állampolgárságot az első világháború előtt.¹⁷ A többség nyilvánvalóan azzal az elképzeléssel kelt útra, hogy falujukba hazatérve, az Amerikában összegyűjtött pénzükön földet vásárolnak. Az elevenen működő gazdasági kapcsolatoknak kiváló példái az óriási távolság ellenére levélben az otthonmaradtakat instruáló gazdák rendelkezéseinek megismerése.¹⁸

A 19–20. század fordulóján gyorsan fejlődő gyáripari munkasközösségek Nyugat-Pennsylvániában a Monongahela folyó völgyében húzódó gyárakban dolgoztak. A bányákban és a fémiparban rendkívül rosszak voltak a munkakörülmények, itt rengeteg volt a bányaszerencsétlenség és az üzemi baleset. A balesetek aránya az újbevándorlók körében kétszer akkora volt, mint a régi munkások között, mert a frissen érkezettek nem értették az angol nyelvet, így gyakran a veszélyre figyelmeztető utasításokat sem, illetve nem rendelkeztek ipari tapasztal-

¹⁴ Puskás 1982: 188.

¹⁵ A magyar bevándorlók településtípusairól lásd Várdy 2005: 195–205; Balogh 2007: 98. Vintondale településen célzott tematikus kutatást folytatott Kürti 2007.

¹⁶ Braun 1906: 77–78, 101–113. Vö. Balogh 2007: 104.

¹⁷ Komjáthy 1984: 8.

¹⁸ Vö. Balogh 2002: 68, 2007: 105.

latokkal sem. A gyárakban mindennaposak voltak a balesetek, illetve a tömeges bányaszerencsétlenségek, melyek tükrözik a munkavédelmi normák alacsony színvonalát. A munkaadók gyakorta még ezeket sem tartották be. A tömeges balesetet vagy halált okozó bányarobbanásokat vizsgáló esküdtbíróságok csak elvétve állapították meg a bányatulajdonosok felelősségét.¹⁹ A pennsylvaniai bányákban 51,483 bányász halt meg 1870 óta, köztük több ezres nagyságrendben magyar bányászok.²⁰ A Magyarországról bevándoroltak körében különösen a bánya vált ijesztő fogalommal. A legtöbb szerencsétlenség a bányában történt velük. Élményeik erősségét a bányamunkával kapcsolatban tükrözi, hogy gyakran belefoglalták ezeket dalaikba is.²¹ Az áldozatok után maradt családtagok nem voltak amerikai állampolgárok, ezért nem voltak jogosultak kártérítésre vagy segélyre sem.²² A bányászok és munkások önszerveződő segélyszervezetei ezért jöttek létre.²³ Az amerikai magyar közösségi intézményrendszer kiépülésének egyik legfontosabb színhelye ezáltal lett Pennsylvania. A nagy agrárválság elől kitelepült első amerikai magyar nemzedék teremtette meg azt az intézményhálózatot, amelyet a későbbi generációk és az újonnan érkezett magyar bevándorlók máig tovább működtetnek, rendszerint változó küldetéssel.²⁴ Az amerikai magyarok a korai nyomorúságos életviszonyaik közepette is rengeteget áldoztak közösségi célokra, templomépítésre, betegsegélyezésre.

Az 1980-as évek elején Pittsburghben és környékén még 16 jelentős kulturális-, ifjúsági- és oktatási egyesület működött az egyházi szervezeteken kívül.²⁵ A magyar értelmiség működtette a Nyugat-Pennsylvaniai Magyar Kulturális Társaságot, amely kiváló tudományos előadásokat szervezett 1973-tól kezdődően. A meghívott magyar előadók – köztük az anyaországból érkezettek – jóval a rendszerváltás előtt élénk szellemi pezsgést okoztak, valós magyar-magyar párbeszé-

¹⁹ Puskás 1982: 208.

²⁰ Balogh 2007: 97.

²¹ Puskás 1982: 210. további irodalommal.

²² Adatközlőink számos tragikus történetet mondtak el, balesetekkel, az árvák sorsával kapcsolatban. Különösen megrázó volt a hosszú utazás után első munkanapján halálos balesetet szenvedett vintondale-i bányász és népes, árván maradt családjának szívszorító története.

²³ A legnagyobb magyar testvérsegítő egyesület, a William Penn Association elődje Pennsylvaniaiában alakult meg 1886-ban. A hagyomány szerint 13 bányász alapította 13 dollárral, hogy a balesetet szenvedett bányászok családjai valamilyen segélyben részesülhessenek. Valójában 28 bányász alapította a William Penn Egyesület elődjét, a Verhovay Segélyegyletet 17\$ 25 centtel Hazeltonban. Csomán é. n./b 2–4. idézi Balogh 2007: 99. A megváltozott körülményekhez igazodva az egyesület komoly kulturális tevékenységet fejt ki napjainkban is, magyar rendezvényeket szervez és támogat, ösztöndíjakkal segít diákokat.

²⁴ Így pl. 1921-ben Ligonierban épült fel az – 1906-tól szorgalmazott és Pittsburghben korábban már működő – református árvaház. Mára a Bethlen Otthon komplex és fejlődő intézményként sikeresen tevékenykedik. Vonatkozó kutatásunkat is támogatták és segítették, amit ezúton is köszönünk.

²⁵ Boros-Kazai-Bódy 1981: 10–15.

det folytattak a térség amerikai magyar értelmiségével.²⁶ Az utóbbi két évtizedben viszont a magyarság apadásával összefüggő gyérülő érdeklődés miatt a Nyugat-Pennsylvaniai Magyar Kulturális Társaság 1993-tól már ritkán szervez rendezvényeket.

Az etnikai különállás konzerválójaként, az összefogás befolyásoló tényezőjeként értékelhető a magyarokkal szembeni 20. század elején rendkívül éles negatív értékelés. A ma élő legidősebb korosztály tagjai még jól emlékeznek gyerekkorukból, hogyan nézték le őket a korábban bevándorolt és módosabb angolszász amerikaiak. A magyarok csúfneve „hunkey” volt, akik vezetőkes víz és házbeli vécével nem rendelkező szegényes lakásokban, „burdos házakban” éltek a gyártelepeken, a „hunkeyville”-ben.²⁷ A riasztó körülmények között élő bevándorlók nyilvánvalóan azért vállalták ezeket a szörnyű körülményeket, hogy életszínvonalukat messze az amerikai bennszülött munkásoké alatt tartva takarékoskodtak. A magyarországi összehasonlításban magas munkabérek az Egyesült Államok viszonylatában a hivatalos létfenntartási minimumon voltak.²⁸ A pennsylvaniai bányatelepeken élők gyakran egészségük rovására is takarékoskodtak. Az amerikaiak szemében a magyarok igénytelen életmódot folytattak megvonva maguktól minden kényelmet, kultúrát. Lesújtóan vélekedtek az iszákosság, a kriminalitás terjedése miatt is.

A legidősebb adatközlők még emlékeznek, hogy nagyszüleik nem szívesen beszéltek angolul, mert féltek, hogy kicsúfolják, vagy kinevetik őket nyelvi helytelenségeikért, illetve jellegzetes akcentusuk miatt. A hunkey-zás, a csúfolódás befolyásolta a munkáskolóniák lakóinak öltözködését is. Általában hamar kivetkőztek népviseletükből, gyermekeiket és unokáikat pedig mindig városiasan öltöztették.

A megkülönböztetés a felekezeti életben is jelentkezett. Bár a római katolikus magyarok egyházuk egyetemessége folytán vallási szempontból enyhébben érzékelhették a diszkriminációt, de a református magyarok önálló egyházalapítási törekvéseit állandó zaklatásokkal akadályozták a helyi hatóságok. Az amerikai egyházak erőszakos evangelizációt hirdettek a bevándoroltak irányába. Ez az „amerikanizálódás” egyik fő eszközeként is működött a 20. század első évtizedében. Leginkább a német irányítás alatt álló, az antialkoholizmust vezérlőelvként valló protestáns belmisszió szemében jelentett bűnt, hogy a magyar reformátusok

²⁶ Várdy 2000: 600–601. idézi Balogh 2007: 109.

²⁷ A „hunkey” csúfnévvel elsősorban a magyarokat illették, de később gyűjtőfogalomná vált, és a szegény, éhező, nincstelen személyt – elsősorban kelet-európai bevándorlót – jelentette. Előfordult az üzemi balesetek jelentéseiben az ilyen megfogalmazás is: „A múlt hónapban gyári baleset volt: öt ember és tizenkét hunkey.” Balogh 2007: 96.

²⁸ Puskás 1982: 210.

borral és nem gyümölcslével vesznek úrvacsorát.²⁹ A magyar református közösségek értetlenül és megalázottan élték meg, hogy egy ezeréves kereszténységű államból, Európa legnagyobb református mozgalmát átélő országából érkezve pogánynak tekintik őket az alig egy-kétszáz éve működő amerikai protestáns egyházak. Ilyen körülmények között a magyar (és általában a kelet-európai) paraszt bevándorlók még erősebben ragaszkodtak Amerikában egyházukhoz az új, iparosodott városi környezetben.³⁰

Az amerikai magyar templomokat úgy építették, hogy a pince közösségi terem is volt. Ezek a „bément”-ek (basement) biztosítják az amerikai magyar közösségi élet fontos színtereit. Ezt a megoldást a magyar templomok jellemzőjeként értékelhetjük.³¹ Itt rendezik a nemzeti ünnepeket, az egyházi pikniket, az egyházi bazárt, a közös kolbász- és hurkatöltést, az asszonyok a csigakészítéskészítést. 2006-ban az egyik magyar református lelkész édesanyja egy hónapra Amerikába látogatott a fiához. Részt vett az asszonyok csigakészítésén a templom „bémentjében”. Észrevette, hogy az amerikai magyar asszonyok nem megfelelő hatékonysággal készítik elő a tésztát. Megmutatta a gyorsabb és hatékonyabb módszert, amin az asszonyok álmélkodtak és lelkesen dicsérték, de mégis a megszokott, lassabb technikánál maradtak. Ugyanis a közösség számára az együttlét az elsődleges szempont, nem pedig a hatékony termelés.³²

Az egykori ipartelepekről a magyar közösség elvándorlása már az 1960-as években elkezdődött, és az 1980-as években nagyon erősen felgyorsult, amikor felszámolták a maradék nehézipart a régióban. A munkanélkülivé lett magyarok többsége újra munkát talált, sok esetben Amerika távoli vidékén. Ezt követően a hagyományos és felbomlott közösségből kikerült családok gyorsan asszimilálódtak. Nyilvánvaló, hogy a helyi nehézipar hanyatlására a magyar közösségek az életképes választ adták: máshol kerestek boldogulást. Ennek a folyamatnak eredménye pl. Homestead³³ és Braddock³⁴ települések lakosságának csökkenése, ahol a lakosság a hatodára apadt 60 év alatt. Pittsburgh egykori „little Hungary” negyede, Hazelwood a 21. századra teljesen átalakult demográfiai szempontból. Az utcában ahol Amerika első magyar református temploma áll, a lelkészasszony szerint nem élnek már magyarok, viszont csak a 2006-ban 3 embert gyilkoltak meg. Elköltöztek, vagy kihaltak a magyarok, a környék „elsumesedett”. A ma-

²⁹ Az amerikai magyar református lelkészek nehéz helyzetéről, a helyi amerikai társadalom és a magyar gyülekezetnek való kettős megfelelési kényszeréről lásd: Jalso 2004. idézi Balogh 2007: 102.

³⁰ Handolin 1951: 142; Balogh 2007: 106.

³¹ Fejős 1987: 281.

³² Balogh 2007: 100.

³³ http://en.wikipedia.org/wiki/Homestead%2C_Pennsylvania (Letöltés ideje: 2007. április 20.)

³⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/Braddock%2C_Allegheny_County%2C_Pennsylvania (Letöltés ideje: 2007. április 20.)

gyar klub rendezvényeit egyre kevesebben merik látogatni, mert olyan méreteket öltött a bűnözés, hogy egy percre se merik az autót kint hagyni az utcán. Az egész negyed elveszítette az egykori magyar karakterét. A magyar katolikus templomot bezárták, a magyar üzletek megszűntek, a magyar lakók elköltöztek, és ki-mozdulva eredeti lakónegyedükből, ahol tömbben éltek, hamar beolvadnak az amerikai lakosságba.³⁵

Nyugat-Pennsylvániában ma a magyar közösségeknek jóformán csak az egykori nyomait találjuk. A református egyház még működött több mint 10 templomot a térségben, bár ezek a gyülekezetek is a teljes kihalás szélén állnak. Létezésük oka, hogy a református vallás és intézményrendszere szorosan kötődik a nemzeti identitáshoz. Félő azonban, hogy egy évtized múlva a térségben lévő református templomoknak is valószínűleg megszűnik majd a többsége. A nyugat-pennsylvániai magyarság a jelenben individuumokra szóródva őrzi még egy darabig önazonosságtudatát. Identitásérzésük jellemzőit következetes kutatómunkával lehet feltárni. Elsősorban mentalitásbeli sajátosságokban, magyaros emléktár-gyak használatában, magyaros ételek főzésében, rögzült viselkedésmintákban stb. ragadható meg.

A kutatás helyszíne – Vintondale

Az egykori bányásztelepülések hullásának egyik legeklatásabb példája Vintondale, amelynek jóval a 2000-et meghaladó lakossága volt már az 1910-es években, de mára a lakossága mintegy 500 főre apadt.³⁶

Antal Zoltánnal (1913–2010) – a kutatóúton felmért lakóház tulajdonosával – 2007-ben készült interjú. Az ő gyermekkorában a kisebb számú olasz, szerb, rutén, lengyel és horvát népesség mellett a magyarok alkották a település lakosságának a zömét: „90%-ban magyar volt Vintondale”. Emlékszik arra, hogy az öregek mondták, korábban olaszok és írek voltak a település bányászai, de az 1908-as nagy bányász sztrájk után kicserélődött a munkásság. A magyarokat sztrájktröröknek hívták be, akik nem tudták ezt, mert nem beszélték a nyelvet. Csúnya verekedéseket, sőt két magyar – írek és olaszok általi – meggyilkolását is számon tartja az idősök kollektív emlékezete. Az egész település a bányászatból élt. Az összezsugorodott település képe még nyomokban őrzi az egykori bányászmúlt emlékeit. A településszerkezetről, a négy különböző felekezethez tar-

³⁵ Balogh 2007: 109.

³⁶ http://en.wikipedia.org/wiki/Vintondale_Pennsylvania (Letöltés ideje: 2007. április 20.)

tozó templomról,³⁷ a patak völgyben futó főutcából a dombokra felkúszó keskenyebb mellékutcákról rá lehet ismerni az archív fotókon megörökített Vintondale-re. Egy kis bányász emlékpark van a bánya egykori bejáratánál.

A témánk szempontjából legérdekesebb épület azonban az a „burdos ház” (boarding house), amely áll még. A „burdos házakban” nőtlen legények vagy a családjukat Magyarországon hagyó, egyedül munkát vállaló férfiak laktak. Voltaképpen személyenkénti félnapos ágybérletet jelentett, hiszen egy szobában annyian aludtak jóformán, ahány ágy befért, és mivel a bányászok váltott műszakban dolgoztak, ezért mindig aludt valaki az ágyakon. Egy ágy tehát legalább két embert szolgált a műszakok ritmusához igazodva. Az ágybérlet mellé járt napi egy meleg étel is. A „burdos gazda” volt a ház tulajdonosa, aki maga is bányász volt, felesége szolgált ki a „burdosokat”, főzött és mosott rájuk.³⁸ Egyre csökkenő mértékben, de a „burdos házak” még az 1930-as években is működtek Vintondale-ben.

A 2012. tavaszán folytatott terepmunka komplex feladatrendjében az épület rekonstrukciójához elengedhetetlen műszaki felmérés hangsúlyos szerepet játszott. A Balogh Balázs és Fülemile Ágnes által folytatott megelőző terepmunka során készített fotók segítségével a Múzeum mérnökei vázlatokat készítettek, melyeket a helyszínen pontosítva meggyorsíthattuk a felmérést, hatékonyabbá téve munkánkat. Az előzetesen összeállított felszerelés segítségével elkészült a műszaki felmérés és dokumentáció.

A felmért épület kétszintes, alapincézett könnyűszerkezetes lakóház.³⁹ Az alsó szinten az üzlethelyiség, a konyha, egy oldalszoba, az emeleten a burdos szobák kaptak helyet. Az épületnek kő az alapozása. A pince belülről meszelt falazata is kő. A pincefödém: hengerelt acél I gerendákkal alátámasztott palló- és deszkavastagság közötti méretű, élére állított szelvényekből készült. Az I tartót több helyen hengerelt acél csövekkel támasztották alá. Az acél épületelemek alkalmazása az iparvidéki építkezés jellemzője volt. Ennek a pincének egy az utcára nyíló lejárata is működött, melyen keresztül az árukészletet mozgatták. Az épület a talajszint felett kb. 40 cm-es lábazon áll, a lábazon négyszögletes idomított kövekből készült. A ház felmenő falazata keretvázis szerkezetű. A borítás belülről sűrű lécezés, mely jobbra vízszintes irányú tapétaszzerű anyaggal borított és zománcfestészerű anyaggal festett.

³⁷ Baptista, római katolikus, orthodox és magyar református templom áll a településen. Balogh 2007: 110.

³⁸ A „burdos házak” összezárt férfi lakossága nehezen tűrte a nők hiányát. A burdos asszony (a háztulajdonos feleségének) kegyeiért sokszor versengés folyt, nem egy folklórtörténetben lehet találkozni a burdos asszony körüli szerelmi történetekről. A „burdos házak” életéről részleteket lásd Vázsonyi A. 1978: 641–656; Vázsonyi E. 1980: 89–97; Várdy 1985: 31–34.

³⁹ Az épület műleírásában nyújtott segítségét ezúton is köszönjük Buzás Miklós és Román Árpád mérnököknek.

A földszinti gerendafödém keresztmerezítői mindkét oldalról deszkával borítottak. Az emeleti födém csak alulról borított, a keresztmerezítők között földdel töltötték ki, a tetőtérben járhatósága miatt deszkafolyosót képeztek ki. A ház szarufás tetőszerkezetű, a szaruzat alul a keresztdeszkázathoz, felül a födém kereszt-elemeihez hasonló szelvényméretű gerincszelemenhez rögzítettek. A szaruzat teljes külső felülete deszkázattal borított a bitumenes zsindelyfedés hordása miatt. A tető alacsony lejtése a helyi időjárási viszonyokhoz alkalmazkodik. A tetőtérben egy deszkafallal rekesztett tároló kapott helyet. Különösen izgalmas volt az eredeti, a födémén futó elektromos hálózat rajzos rögzítése, hiszen a rekonstrukciónak ezt is hitelesen kell majd bemutatnia. Megtaláltuk néhány cserélt régi ablakát és ajtaját a háznak, ezeket a tárgyakkal együtt hazaszállítottuk, hiszen érdemi segítséget jelentenek az épületrekonstrukció hiteles megvalósításában. Az épületen egységesen a helyi viszonyoknak és építési szokásoknak megfelelően emelőablakok találhatóak. Kivételt képeznek a pinceablakok, melyek eredetileg bukóablakoként funkcionáltak, és az üzlethelység fix üvegezésű ablaktáblái. Az ajtószervezetek keretbetétes kivitelben készültek. A bolt bejáratán és a hátsó bejáraton ajtón a felső mezők üvegezettek. A szobaajtók esetében különlegesnek nevezhető a pántolás megoldása, itt zsanérokat használtak, aminek a jelentősége, hogy a kis keresztmetszetű válaszfalakban az ajtók a falsíkban tudtak nyílni. Az ajtók zárását rászegezőzár és fordítógomb szolgálja, ami a kilincset helyettesíti. A szintek közötti közlekedést keményfából készült két oldalán gyámolított lépcsők szolgálják. A konyhából induló lépcső a helyiség tere felől pálcatagokkal díszített korláttal biztosított.

Az épület környezetének rekonstrukciója a kilenc évtizeddel korábbi állapotba a felmérések alapján kivitelezhető. A hátsó alacsony, szabálytalan kövekből készült virágoskert sáv kerítés az adatközlők emlékei szerint a magyar épületek jellemzője volt.

A települési kutatás szerves részeként felkerestük a magyarok által használt temetőket és dokumentáltuk az ottani sírokat is. Számos magyar vonatkozású sírkövet találtunk a településen kívül fekvő temetőben. A bányavároska lakosságának felekezeti megoszlása a sírok között is kimutatható. A temető nagyobb része a református magyaroké, a kisebbik része a katolikus, illetve az „orosz temető” (görög-katolikusok) és egy-két baptista sír is van.⁴⁰ A helybeli adatközlők szerint magyar jellemző volt a sírok előtt kialakított kisméretű virágágyások gondozása. Terepmunkánk során megkerestük egy kis szomszédos település Twin Rocks mellett az erdőben a környékbeli katolikusok temetőjét, melynek a neve St. Charles volt. Szívszorító volt látni az esetenként hibás magyarsággal, ékezetek nélkül vésett szavakat, az amerikai bevándorlási hivatalban tévesen rögzített és

⁴⁰ Vö. Kürti 2007: 522–523.

aztán egy életen át így használt egykori magyar neveket, a gyereksírokat. A 20. század elején eltemetett öregamerikások sírjain igen sok a házilag készített, egyedi gyártású síremlék. Az észak-amerikai magyarság anyagi kultúrájának egy az utóbbi évtizedekben nagyobb érdeklődést kiváltó része a temetőké.⁴¹ A temetőhasználat és a mögöttes társadalmi összefüggései szerves részét képezik kutatómunkánknak. Várhatóan érdemi információkhoz juthatunk az egykori temetkezési vállalkozók – vállalkozások felkutatásával.

Az építészeti jellegű kutatással párhuzamosan folytatott család- és életmódtörténeti kutatásokat is folytattunk. Az így gyűjtött információk a múzeumi bemutatás, illetve a későbbi hasznosítási program hitelességét és hátterét biztosítják. A terepmunkán felmért és család- illetve életmódtörténeti kutatásunk kiemelt helyszínéként szereplő egykori hús- és hentesáru, illetve vegyeskereskedés üzlet 1921-ben nyílt meg Vintondale főutcáján. Bagu Balázs (1889–1942), a Bereg megyei Bányuból elszármazott bányász ekkor vásárolta meg a házat és alakította át üzletté a földszinti helyiségeket. Feleségével, Antal Idával (1902–1993) vezették az üzletet, de Bagu Balázs továbbra is vállalt műszakot bányásként a házatól mintegy 100 méterre nyíló, a Lackawanna társaság Vinton Mines & Coke Works (Vintondale, Cambria megye, Pennsylvania állam) 6. számú szénbányájában. Az épület földszintjén, az üzlethelyiség mögötti szobában és konyhában lakott a tulajdonos családjával. Az emeleten burdos szobákat üzemeltetett, ahol magyar bányászok laktak, ágybérletet fizetve Bagu Baláznak. Az épület különlegesen modernnek számított az 1920-as években, mert emeletén fürdőszobát alakított ki a tulajdonos. A II. világháború előtt, a mintegy kétezres lélekszámú településen jó, ha öt lakóháznak volt fürdőszobája. Az üzlet kivételesen igényes berendezése messze az átlag feletti minőséget képviselt és a feltörekvő család polgári társadalmi ambícióiról árulkodott.

Az üzlet rövid ideig tartott nyitva, az 1920-as évek végi világgazdasági válság idején bezárták, és már soha többet nem nyitott ki. Bagu Balázs 1942-es halála után az özvegy, majd az öröklő rokonok nem modernizáltak – változtattak gyakorlatilag semmit, ezáltal a bolt teljes berendezése és a lakóterek bútorzata is jórészt az eredeti állapotában maradt meg, hitelesen jelenítve meg az 1920-as évek nyugat-pennsylvaniai magyar bányászközösségeinek életmódját, lakáskultúráját. Bagu Balázs feleségének Antal Idának a halála után, 1995-től az öccse, Zoltán (1913–2010) költözött az épületbe, aki 97 éves koráig, haláláig élt itt, és óvta a ház értékeit. Az Antal testvérek már Pennsylvániában született másodgenerációs magyaroknak számítottak. A jelenlegi tulajdonos, Antal Zoltán lánya, a már harmadik generációs, de magyarul beszélő Zolinda, aki Bagu Baláznak anyai ágról is közvetlen rokona, mert édesanyjának, néhai Molnár Erzsébetnek az apja édes

⁴¹ Vö. Kürti 2007: 511.

unokatestvére volt az épület eredeti tulajdonosának. Antal Zolinda és felmenői, egy pusztuló, gyorsan enyésző környezet, a bezárt bányatelepek egykori magyar világának képét őrizték meg az épület és a berendezés változatlanul hagyásával.

Az egykor túlnyomórészt magyarok lakta kis bányásztelepülésre, terepmunkánk helyszínére a megdöbbentő elveszettség és hanyatlás a jellemző. Az egykori „magyar világ” romjait találjuk a helyszínen, viszont fantasztikusan egységes maradt a Balogh Balázs által megtalált bolt egykori berendezése. Ezt a megőrződést erőteljesen befolyásolta a környezet, a család helyzete, az, hogy a modernizáció és társadalmi mobilitás nem alakította a több évtizedes viszonyokat. Nem ismeretlen a skanzenekben dolgozók számára ez a szituáció. Sajnálatos, ám tény, hogy míg a múzeum szempontjából szerencsés egy-egy évtizedekre változatlanul maradt berendezés a házakban, ez a legtöbb esetben megrekedt, deviáns életmódot folytató lakóktól kerül a múzeumba.⁴²

Vintondale-ben 2007-ben még öt 90 éven felüli magyar élt. Antal Zoltán emlékei szerint: „nagy magyar élet volt itt!” A mintegy kétezres magyar közösség megtartotta közösségi ünnepeit, az 1970-es évekig húsvétkor locsolni jártak, karácsonykor pedig kántáltak a legények. Az 1950-es évekig, ha volt magyar lakodalom, akkor Johnstownból fogadtak fel cigányzenészeket és jártak a csárdást. Csak magyarul beszéltek az utcán is a második világháborúig. Majdnem mindenki tartott állatot, nagy disznóöléseket rendeztek. Sokaknak volt húsfüstölője is.⁴³ Magyarosan főzött minden asszony.⁴⁴ „Aztán rohamosan kikopott minden.” Antal Zoltán évfolyamában még negyvenen konfirmáltak egyszerre 1928-ban a református templomban. „Annyian voltunk vasárnaponként, hogy nem tértünk a templomban. Ma nyolcan, ha vagyunk, ha havonta egyszer megtartják az istentiszteletet. Jóformán senki sincs, akivel magyarul beszéljek a lelkészen kívül.” A vintondale-i közösség, amely egyértelműen egy adott ipari létesítmény igényeit szolgálta ki, lényegesen archaikusabb társadalmi struktúrával rendelkezett, mint a nagyobb méretű, vegyes társadalmi összetételű települések.

Az egykori életvilágokat dokumentáló tárgyakat és épületeket a közösség felszámolódása miatt a pusztulás fenyegeti. A kutatóút komplex tevékenységének részeként tárgygyűjtést is folytattunk. Ez volt kutatásainknak az a fázisa, amelynek igen csekély előzménye volt a vonatkozó kutatástörténet során. Az életvilágot hitelesen dokumentáló néprajzi terepmunkán gyűjtött tárgyak rendkívül fon-

⁴² Ilyennek ítélnélhető pl. a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban a mádi zsellérház, vagy a nyírádi lakóház berendezése is.

⁴³ A vintondale-i magyarok táplálkozás-kultúrája kapcsán Kürti László is említi az 1970-es években még általános disznóöléseket. Kürti 1999. http://209.85.165.104/search?q=cache:ETTJ8WUN_wUJ:epa.oszk.hu/00700/00775/00008/1999_08_11.html+vintondale&hl=hu&ct=clnk&cd=16&gl=hu (Letöltés ideje: 2007. április 20.)

⁴⁴ Főleg a kocsonya, a paprikás csirke, a tyúkhúsleves, a töltött káposzta, a paprikáskrumpli, a pörkölt és a gulyásleves volt népszerű Vintondale-ben.

tosak a hiteles múzeumi bemutatás szempontjából. A bolt berendezés, illetve az apróbb tárgyak-bútorok gyűjtését, dokumentálását, csomagolását és rakódását gondosan kimunkált módszertan segítségével végeztük. Ebben a Múzeum korábbi tájegységépítéseihez szükséges tárgygyűjtések tapasztalatai igen sokat jelentettek. Igyekeztünk részletes tárgytörténeteket is rögzíteni a dokumentáció részeként. Sikerült a vegyeskereskedés hosszú – és nehéz – pultjait, a kiegészítő üveges elemekkel együtt kibontani és elhozni, illetve az egykori húsbolti rész 1916-ban gyártott hűtőpultját és a nehéz márványlappal borított pultrészt is. Az üzleti dokumentáció maradványait is megtaláltuk az egykori íróasztalban, számlákat, adósleveleket, számolócédulákat stb. Az íróasztal mellé került a hitelesített mérleg, az óriási pénztárgép is. A következő fázisban az óriási hűtőkamrát, illetve a falhoz épített komplex polcrendszert kellett bontanunk, dokumentálnunk és csomagolnunk. A rakodás befejeztével az egykori bolthelyiség szinte kiürült. Utoljára Bagu Balázs, az egykori tulajdonos láthatta ilyennek még 1921-ben.

A bolt, illetve a burdos szobák, a lakóterek berendezéséhez szükséges bútorok (ágyak, szekrény, székek) mellett sikerült a személyes tárgyak közé tartozókat is gyűjtenünk.⁴⁵ Az illatszeres üvegek, a higiénia Amerikában használt tárgyai mellett a maga korában korszerűnek számító fürdőszoba-berendezés rekonstrukciójához is sikerült tárgyakat találnunk (csap, kád, mosdó). A konyha enteriőrjét a burdos asszony egykori „birodalmának” rekonstruálását a lemeztűzhely, a „modern” mosogató, a jellegzetes konyhaszekrény megszerzése teszi lehetővé a Múzeum számára.

Sikerült a terepmunka során szép számmal találnunk a 19–20. század fordulóján elterjedt könyvekből, kiadványokból. Tankönyvek is kerültek elő, melyek a nyelvtanulást segítették. Az egykori üzlet összetett árukínálatát érzékeltette az a több tucat magyar nyelvű „ponyva” kiadvány, melyeket Magyarországon, különösen Budapestén nyomtattak és a boltos a vevőkör igényeit kiszolgálóhoz hozatta Európából a vintondale-i főutcán álló üzletébe. Számos magyar nyelvű hanglemezt sikerült gyűjtenünk, melyeket a Columbia Records adott ki az amerikai magyarság zenei igényeihez igazodva.

Az amerikai magyarság történelme nehéz fizikai munkával, verejtékkel, könnyekkel és tragikus módon, gyakran vérrel íródott. A megismert életvilágok történelme, néprajza rendkívül gazdag egyéni és közösségi tragédiákban – konfliktusokban.⁴⁶ Ennek a traumatikus jellemzőket is magában hordozó összetett migrációs kultúrának korábban nem vállalt szempontokat is érvényesítő múzeumi feldolgozása az általunk vállalt küldetés. Az Ithaka Program támogatásának

⁴⁵ A kutatott épület már nem a burdos házakra az 1890-es évekre jellemző kirívóan szegényes maguk által készített bútorokkal, hanem a nagyipar által gyártott olcsó tömegtermékekkel volt berendezve. Vö. Puskás 1982: 211.

⁴⁶ Puskás 1982: 13.

segítségével a Szabadtéri Néprajzi Múzeum és partnerei egy, az amerikai magyar emigráció történetének páratlan hitelességű dokumentációjaként értékelhető hagyatékot vásárolhatott meg. Az interkontinentális terepmunka és a speciális „skanzenes” feladat komplex program megvalósítását igényelte, amely rengeteg tanulságot eredményezett. A hagyaték bemutatásának megoldását középtávon a magyar emigráció, diaszpóra történetét bemutató állandó kiállítási egységben felépülő épületben alakítja ki az intézmény, melyhez további terepmunkát tervezünk megvalósítani. A megvalósítandó cél a magyar nemzeti értékek megőrzésének egy eddig ismeretlen szegmensét érinti.

Felhasznált irodalom

AMD&ART Project in Vintondale, Pennsylvania

é. n. AMD&ART Homepage. <http://www.amdandart.info/projectindex.html> (Letöltés ideje: 2007. április 20.)

BAKÓ Ferenc

1988 *Kanadai magyarok.* Budapest

BALOGH Balázs

2002 *Gazdák és szellérek. Gazdálkodási stratégiák Tápon.* Budapest

2007 Vázlat a Nyugat-Pennsylvania-i magyar közösségek társadalmáról. In Hoppál Mihály (főszerk.): *Ethno-Lore. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve XXIV.* 89–111. Budapest

BÓDY, Paul – BOROS-KAZAI, Mary

1981 *Hungarian Immigrants in Greater Pittsburgh, 1880–1980.* Hungarian Ethnic Heritage Study of Pittsburgh, Pennsylvania. Pittsburgh

BRAUN, Marcus

1906 *Immigration Abuses. Glimpses of Hungary and Hungarians. A Narrative of the Experiences of an American Immigrant Inspector while on Duty in Hungary, together with a Brief Review of that Country's History and Present Troubles.* New York

Carnegie Steel Company

é. n. Answers.Com. <http://www.answers.com/topic/carnegie-steel-company> (Letöltés ideje: 2007. április 20.)

CSOMÁN Endre

é. n./a *Vintondale.* Kézirat

é. n./b *The "Verhovay Legend."* Kézirat

FEJŐS Zoltán

1993 *A Chicagói magyarok két nemzedéke 1890–1940.* Budapest

HANDLIN, Oscar

1951 *The Uprooted.* Boston

JALSO, Alexander

2004 *Two Envelopes.* Bloomington

JONES, Maldwyn Allen

1992 *American Immigration. (CHAC) The Chicago History of American Civilization.* Chicago

KOMJÁTHY Aladár

1984 *A kitántorgott egyház.* Budapest

KRIZA Ildikó

- 1980 *Az életmód és kultúra változása az amerikai magyaroknál.* MTA I. Oszt. Közl. 32. (Separatum)

KÜRTI László

- 1999 Elvégzetlen magyarságkutatás az Egyesült Államokban. Magyar Tudomány 1999/8. http://epa.oszk.hu/00700/00775/00008/1999_08_11.html (Letöltés ideje: 2007. április 20.)
- 2007 Idegen hantok alatt. In Ujváry Zoltán (szerk.): *Az Alföld vonzásában. Tanulmányok a 60 esztendő Novák László Ferenc tiszteletére.* 511–547. Nagykőrös–Debrecen

PUSKÁS Julianna

- 1981 The Process of Overseas Migration from East-Central Europe – Its Periods, Cycles and Characteristics. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellofskiego. 33–51. Prace Polonije
- 1982 *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940.* Budapest

SOUDERS, David Aaron

- 1922 *The Magyars in America.* New York

VARDY, Bela Steven

- 1984 *The Hungarian-Americans.* Boston

VASS Erika – BUZÁS Miklós

- 2007 A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Erdély épületgyűjteményének előzetes telepítési koncepciója. *Ethnographia* 2007/2–3. 227–270.

VÁRDY Béla

- 2000 *Magyarok az Újvilágban. Az észak-amerikai magyarság rendhagyó története.* Budapest

VÁRDY Béla – VÁRDY HUSZÁR Ágnes

- 2002 *Újvilági küzdelmek. Az amerikai magyarok élete és az óhaza.* Budapest

VÁZSONYI Andrew

- 1978 The Cicisbeo and the Magnificent Cuckold. Boardinghouse Life and Lore in Immigrant Communities. *Journal of American Folklore* 1978/2. 641–656.

VÁZSONYI Endre

- 1980 Főburdos és a csodaszarvas. *Válóság* 1980/3. 89–97.

Vintondale, Pennsylvania

- é. n. Wikipedia. The Free Encyclopaedia, http://en.wikipedia.org/wiki/Vintondale_Pennsylvania (Letöltés ideje: 2007. április 20.)

Balázs Balogh – Miklós Cseri – Ágnes Fülemile – Lajos Kemecsi

CASE STUDY ON PRESENTING THE HUNGARIAN IMMIGRATION TO AMERICA IN THE HUNGARIAN OPEN AIR MUSEUM

Hungarian social science has carried out extensive fieldwork concerning the history and ethnography of Hungarian immigration to America for decades. The greatest shortcoming of the research is that no one has acquired original groups of objects with related items for a Hungarian public collection so far.

The Hungarian settlements of Western-Pennsylvania are the earliest locations of Hungarian immigration history from the late-19th and early-20th centuries. 90% of the immigrants turned from Hungarian peasants to American miners or ironworkers in the north-eastern states. Vintondale is a striking example of the formation of former mining settlements; it had more than 2000 inhabitants in the 1910s, however, this number is around 500 nowadays. The objects documenting the late life-worlds are in danger due to the disappearing communities.

The research and representation of the culture and way of life of communities living outside the present-day borders of Hungary is part of the scientific and permanent exhibition plan of the Hungarian Open Air Museum (Szentendre, Hungary). As an extremely important element of this plan, the possibility has arisen to purchase the furnishings of an exceptionally intact dwelling house. On the basis of the characteristics of the recently found bequest, analysed in the paper as a case study, the objects are appropriate for the authentic representation of the onetime way of life of Hungarian communities, living in America in the first third of the 20th century.

Melléklet

1. kép. Bányászstrájk Pennsylvániában 1922-ben. Magánarchívum.

2. kép. Vintondale-i magyar gyerekek az 1940-es években. Magánarchívum.

3. kép. Bagu Balázs házának fölmérése a vintondale-i főútcán. Készítette: Kemecei Lajos, 2012.

4. kép. A vintondale-i ház archiv felvételen az 1940-es években. Magánarchívum.

5. kép. Nyugat-pennsylvániai bányaász. Magánarchívum.

Új módszerek és elméleti perspektívák – Gyakorlati értékű társadalomtudomány

Marietta L. Baba – Carole C. Hill

Mi áll az „alkalmazott antropológia” elnevezése mögött?

Találkozás a globális gyakorlattal

MARIETTA L. BABA – CAROLE C. HILL

Antropológiai vizsgálat tárgyává kell tennünk a Nyugatot: meg kell mutatnunk az általa konstruált valóság egzotikumát; hangsúlyoznunk kell azokat a területeket, melyeket leginkább univerzális érvényűnek vall (ide értve az episztemológiát is...); történetileg olyan különösnek kell feltüntetnünk, a-mennyire csak lehetséges; rá kell mutatnunk, hogy tételei a társadalmi gyakorlathoz kötődnek, s ennek köszönhetően váltak valódi hatóerővé a társas világban.¹

Az alkalmazott antropológia történeti fejlődését megfelelő módon dokumentálták mind az európai, mind pedig az észak-amerikai szakirodalomban.² Ezek az áttekintések gyakran az alkalmazott antropológia koloniális gyökereinek ismertetésével kezdődnek és többnyire a tudományág 20. század utolsó negyedében, Amerikában tapasztalható felvirágzásának bemutatásával zárulnak.³ Az észak-amerikai fejlődést leíró beszámolók azt mutatják, hogy az Egyesült Államokban e változások az alkalmazott antropológia érett és ideális formáját hozták létre.⁴ Kétségtelen, hogy csak az Egyesült Államokban léteznek (1) kifejezetten

¹ Rabinow 1986: 241.

² Lásd Foster 1969; Bastide 1973; Partridge és Eddy 1978; Gardner és Lewis 1996; Bennett 1996; és van Willigen 2002.

³ Kivételnek tekinthető Foster (1969.), aki áttekintést nyújtott az alkalmazott antropológia mexikói fejlődéséről és említést tett a Guatemalában, Peruban, Bolíviában, a Fülöp-szigeteken, Indiában és Olaszországban kibontakozó alkalmazott szemléletű tevékenységekről is. Gardner és Lewis (1996.) pedig említést tesznek az alkalmazott antropológia Nagy-Britanniában lezajlott fejlődéséről is.

⁴ Köszönetnyilvánítás. A szerzők köszönetüket szeretnék kifejezni Michael Angrosinónak, Erve Chambersnek, Sara Pinknek, Anatoly Yamskovnak Tim Wallace-nak, és három, anonimitását megőrizni kívánó bírálónak, akik éleslátásról tanúbizonyságot tevő kritikai észrevételeik, valamint érdemi javaslataik által hozzájárultak jelen írás megszületéséhez. Minden hiányosság szigorúan a szerzők hibájaként róható fel. Az írás egyik korábbi verziója az Ethnographic Praxis in Industry című konferencián hangzott el Redmondban, Washington államban, 2005. november 14-15-én.

alkalmazott antropológusokat képző hivatalos egyetemi szakok, (2) az antropológia alkalmazására és gyakorlati elmélyítésére szakosodott nemzeti és helyi szakmai szervezetek, és (3) a tudományos berkeken kívül, teljes munkaidőben tevékenykedő, változatos foglalkozási kategóriák mentén felsorakozó antropológusok. Nincs még egy másik nemzet, mely ehhez hasonló intézményi infrastruktúrát hozott volna létre az alkalmazott és gyakorlati antropológia területén. Ennek okai azonban nem állapíthatók meg első ránézésre.

Az Egyesült Államokban kialakult fejlett intézményi háló létéből nem következik automatikusan, hogy más nemzetek antropológusai ne alkalmazhatnák vagy gyakorolhatnák az antropológiát ugyanúgy. Ahogy azt a jelen kötet és korábbi cikkünk is bemutatja,⁵ az antropológusok számos országban döntően más munkakörökhöz kapcsolódóan alkalmazzák vagy gyakorolják az antropológiát. Nem alakítottak ki azonban az Egyesült Államokéhoz hasonló, speciális intézményes kereteket, és nem is alkalmazznak ennek megfelelő elnevezést tevékenységükre. Egyszerűen csak antropológiának, nem pedig alkalmazott, vagy gyakorlati antropológiának nevezik azt.⁶ Meglátásunk szerint mindennemű elnevezés a valóság megkonstruálásának (és esetünkben „antropologizációjának” is) egyik lényeges mozzanatát alkotja, mivelhogy az elnevezések egyedi kulturális jelentéssel bíró, megkülönböztetett, különálló kognitív képződményt hoznak létre.⁷ Az Egyesült Államokban gyakran adottnak vett alkalmazott antropológia területére fókuszálva ahhoz szeretnénk hozzájárulni, hogy a tudományágat „történetileg olyan különösnek tüntessük fel, amennyire csak lehetséges”⁸ és hogy feltárjuk azt az intézményi struktúrát és gyakorlatot, mely a terület amerikai felvirágzásához hozzájárultak. Ahogy azt Chambers megjegyezte, az alkalmazott antropológia történetét többnyire a társadalmi és politikai kontextus csupán érintőleges említésével írták, mely „jelentékeny hiányosság egy olyan tudományágban, mely nyilvánvalóan e kontextusokon alapszik”.⁹ A tudományterület „antropologizációja” továbbá képessé tehet bennünket azon tényezők azonosítására is, melyek más or-

⁵ Baba és Hill 1997.

⁶ Ezzel kapcsolatban igyekszünk hangsúlyozni, hogy véleményünk szerint a különbség nem az „alkalmazott antropológia” fogalmának más nyelvekre, illetve kulturális kontextusokra történő lefordításának nehézségeiből adódik. Az antropológiai tudás gyakorlati célokra való használatának alapvető gondolata feltűnően adaptívnek bizonyult a különböző kultúrák határvonalainak átlépésekor, ahogy ezt Foster (1969), Bastide (1973), Kuper (1983), Gardner és Lewis (1996), Freidenberg (2001) is megfigyelték, illetve ahogyan ezt a jelen és a megelőző kötet valamennyi fejezete tanúsítja. (A tanulmány a 2006-ban kiadott, Carole E. Hill és Marietta L. Baba szerkesztette *The Globalization of Anthropology* című kötet 176–207. oldalán olvasható. A szerzők több helyen utalnak más cikkekre, fejezetekre; ezek mindegyike az említett angol nyelvű kötetben található – szerk.)

⁷ Strauss és Quinn 1997.

⁸ Rabinow 1986: 241.

⁹ Chambers 1987: 310.

szágokban és régiókban gátolják az alkalmazott és gyakorlati antropológia elnevezés elterjedését.

Jelen esszében igyekszünk feltárni azokat a kontextuális hatásokat, melyek az alkalmazott antropológia elnevezésében és el nem nevezésében szerepet játszanak. Módszerünk történelmi és összehasonlító, melynek segítségével betekintést szeretnénk nyerni az Egyesült Államokon kívül kialakult különféle felfogásokba. Mi mint szerzők, elsősorban amerikai tapasztalatainkból merítünk és amerikai szerzőkre támaszkodunk, az adatok jelentős része azonban több, általában nem amerikai szerző tollából származik jelen és korábbi anyagunkban is.¹⁰ A perspektíva kiszélesedéséből adódóan néhány általunk levont következtetés – éppen ezért – eltér majd a hagyományos konklúzióktól. A globális antropológiai gyakorlat eme két kötetére úgy tekintünk, mint olyan kulturális tematikájú összeállításokra, melyek lehetővé teszi számunkra az antropológiai tudás és gyakorlat kontextusainak feltárását az első, a (korábban) második és a harmadik világban.¹¹ A különböző kontextusok kronologikus összehasonlításával, reményeink szerint lehetőségünk nyílik majd annak megértésére is, hogy az alkalmazott és gyakorlati antropológia miért követett eltérő fejlődési irányvonalat a világ különböző részein.

Vizsgálódásunk megmutatja majd, hogy nemcsak az alkalmazott és gyakorlati változat, hanem mindenféle antropológia elkerülhetetlenül rabja saját történelmi és kulturális hagyományaiból adódó jellegzetességeinek, és ez azt jelenti, hogy a tudományág elméleti és gyakorlati megközelítésében kultúránként lényeges eltérések mutatkoznak.

Ezenkívül, a történelmi kontextus módosulásai idővel lényegi változásokat idéztek elő a tudományág gyakorlatában is (gyakorlat alatt az antropológusok teljes közösségén belül megvalósuló tevékenységet értjük, nemcsak az alkalmazott antropológusok munkáját).¹² A kontextuális relevanciából adódó következtetések minden antropológusra vonatkozóan lényegesek. Hacsak az amerikai antropológusok nem vélik úgy, hogy övék az egyetlen „igaz út” az antropológiai gyakorlatban, akkor komolyan fontolóra kell vennünk az elmélet és gyakorlat alternatív módjainak a lehetőségét is, melyek közül számos módszer a világ más részein már elterjedőben van.

Kötetünkben azt is hangsúlyozzuk továbbá, hogy ha a globalizáció valóban átalakítja az országhatárokat átszelő kapcsolatrendszereket természetét, akkor ennek nagy valószínűséggel következményei lesznek az alkalmazott és gyakorlati

¹⁰ Baba és Hill 1997.

¹¹ Noha ezek a terminusok mára elavulttá váltak, mégis szándékosan alkalmazzuk őket ebben a kontextusban, történelmi összehasonlítás céljából.

¹² Itt a „gyakorlat” alatt az antropológián belül alkalmazott összes eljárást utalva alkalmazzuk, beleértve azon antropológusok tevékenységét is, akik nem tekintik magukat „alkalmazott” antropológusnak (pl. etnográfiai terepmunkát végzők).

antropológia jelen kötetben bemutatott formáira is, beleírta annak általunk ismert, amerikai változatait is. Vizsgálódásunk pedig arra a felismerésre vezet bennünket, hogy az Egyesült Államokban és azon kívül tapasztalt eltérések már valamelyest elmosódtak, hogy az Amerikában a 20. század utolsó negyedében létrejött, egyedülállónak vélt gyakorlat idővel át kell alakuljon, és a tudományág főárama – és ezzel együtt egy globális antropológia – felé kell közeledjen.

Az alkalmazott és a gyakorlati antropológia megreformált szemlélete

AZ ALKALMAZOTT ANTROPOLÓGIA ELNEVEZÉS LÉTREJÖTTE A KOLONIÁLIS KONTEXTUSBAN: 1880–1945

Az alkalmazott antropológia eredeti elnevezése egészen a brit gyarmatrendszer idejére vezethető vissza, amikor is az antropológusok, más anyagi eszközök híján először próbáltak a kormányzattól anyagi támogatást nyerni terepmunkájukhoz.¹³ Adam Kuper meglátása szerint:

A brit antropológia már a kezdetektől igyekezett magát olyan tudományágként feltüntetni, amely hasznos lehet a gyarmati kormányzat számára. Ennek oka nyilvánvaló volt. A gyarmati kormányok és azok érdekei jelentették ugyanis a legjobb lehetőséget, ha valamihhez anyagi támogatás volt szükséges, különösen azokban az évtizedekben, amikor a tudományág még nem tett szert az egyetemek általi elismertségére.¹⁴

A második világháború előtt a brit gyarmati kormány gyakorlatilag semmilyen támogatást nem nyújtott az Afrikában zajló társadalomtudományi kutatások számára, noha ez a térség volt az antropológiai tevékenység egyik fő színtere.¹⁵ A gyarmati hivatalnokok antropológiai és etnográfiai képzését azonban finanszírozták Oxfordban, és ezáltal hozzájárultak az első antropológiai tanszékek megalapításához is.¹⁶ A későbbiek során néhány gyarmati kormány alkalmazott állami megbízású antropológusokat is (pl. Dél-Nigériában), és azokat az alkalmazott kutatásokat is támogatták, melyeket többek között antropológusok is végeztek. E lehetőségektől eltekintve azonban, az antropológusok maguk kellett megteremt-

¹³ Lane Fox Pitt-Rivers brit antropológus már 1881-ben használta az „alkalmazott antropológia” terminust (Gardner és Lewis 1996).

¹⁴ Kuper 1983: 100.

¹⁵ Mills 2002.

¹⁶ van Willigen 2002.

sék az anyagi hátteret kutatásaikhoz. Ahogy Kuper is megállapítja,¹⁷ olyan élen járó antropológusok, mint Malinowsky és Radcliff-Brown, azáltal váltak ismertté az 1920-as és 30-as években, hogy az antropológia és etnográfia gyakorlati értékét igyekeztek hangsúlyozni, főként a gyarmatokon fellépő problémák megoldását segítő eszközökként feltüntetve e diszciplinákat. Ez azonban nem volt más, mint reklámfogás, a kutatások anyagi forrásainak ad hoc módon való biztosítására. Kuper szerint¹⁸ amint a pénzt megkapták, az antropológusok leginkább a „hal beetetésére” emlékeztető módszert alkalmazva alapkutatásba kezdtek, azt remélve, hogy szponzoruk majd képes lesz a számára fontos információkat kihalászni a jelentésből – az antropológus segítsége nélkül is. Kuper meglátása,¹⁹ hogy a kezdeti időkben számos brit antropológus funkcionalista vagy liberális szemlélettel bírt, ezért elméleti vagy ideológiai megfontolásaikból adódóan vonakodtak támogatni és elősegíteni a hivatalnokok érdekeit a társadalmi változások megértésében (ezt számos antropológus veszélyesnek tartotta; a változás ugyanis káros lehetett volna nemcsak az antropológusok által tanulmányozott közösségek szempontjából, hanem magának az antropológiának a szempontjából is, mivel a tudományág tárgyának teljes eltörlődéséhez vezethetett volna). Magától értetődő, hogy ez az attitűd nem kedveltette meg az antropológusokat a hivatalnokok körében (utóbbiak gyakran sztereotipizálták az előbbieket „romantikus reakcionistaikként”).²⁰ A kor másik antropológiai gyakorlata az volt, hogy valaki saját pártfogoltját, vagy egy fiatal tudóst jelölt ki az alkalmazott kutatás lefolytatására, mivelhogy az ilyen típusú munka – a korabeli szemlélet értelmében – jobban illeszkedett a kevesebb tapasztalattal rendelkező egyének felkészültségéhez. Kuper szerint:

Amikor az antropológusok – több-kevesebb lelkesedéssel – hajlandóak voltak „valamiféle alkalmazott kutatást” végezni, többnyire valamilyen behatárolt témát választottak. (Az alkalmazott kutatást a nagyobb szakmai hírnévnek örvendő kutatók nem kifejezetten tekintették intellektuális kihívásnak, ezért főként nők számára tartották fenn. Malinowski első tanítványára, akit az afrikai kulturális változások tanulmányozására küldtek a térségbe, azért esett a választás, mert mint nőt túlságosan tapasztalatlanak tartották egy hagyományos törzsi kutatás lefolytatására) [...] az antropológusok tehát csak vonakodva vettek részt a hivatalnokok által megálmodott kutatásokban, és nem osztották a nézetet, miszerint politikai kérdésekről nem nyilatkozhatnak, mivel nem „gyakorlati beállítottságú emberek”.²¹

Kuper – érvelését folytatva – azt állítja, hogy „a brit antropológusokat igazából csak kevésbé alkalmazta a gyarmati kormányzat, és a támogatások megszer-

¹⁷ Kuper 1983.

¹⁸ Kuper 1983.

¹⁹ Kuper 1983.

²⁰ Kuper 1983: 114.

²¹ Kuper 1983: 110–112.

zéséhez használt szónokias stílusuk ellenére az antropológusok sem lelkesedtek túlságosan a kormányzat által rájuk szabott feladatokért”.²² Mások azonban leírják, hogy az antropológusok és a gyarmati hivatalnokok között egyfajta bűnrésszeg és szimbiózis alakult ki a Brit Birodalom ideje alatt, mely annak volt köszönhető, hogy az antropológusok a *gyakorlati megoldások ígéretével* léptek fel, amikor kutatásaikhoz próbáltak meg erőforrásokat teremteni, és tulajdonképpen így fogalmazódtak meg a szociálintropológia kezdetei teoretikai alapjai.²³

A mi értelmezésünk szerint a korai gyarmati gyakorlat egy olyan kétszintű ismeretszerző modellt hívott létre az antropológián belül, mely a későbbiek során az elmélet és a gyakorlat kettéválásához járult hozzá. Az első szint a „szintisza” elmélet, míg a második inkább a rövid távú, származtatott „alkalmazott” kutatások számára volt fenntartva. A kolonializmus paternalista tendenciáival összhangban, a teoretikusoknak megvolt a joguk arra, hogy a második szintet elutasítsák. Következésképp azok a kutatók, akik a második szinten dolgoztak, nem választhatták az elsőt. Ez a kétszintű struktúra ugyanakkor korántsem vált ilyen szigorúan ketté kezdetben, mivel tudományos pozíciókban kevesen dolgozhattak, így az antropológusoknak rugalmasnak kellett lenniük a kiküldetésekkel kapcsolatban.

A történelmi háttér az 1930-as és 40-es években azonban megváltozott, és alapvető változásokat hozott a brit gyarmati politikában is a második világháború kezdetén. A kritikákra való válaszképp, melyek szerint a gyarmatok izoláltak voltak és nem „fejlődtek” gazdaságilag, a britek olyan kormányzás mellett kötelezték el magukat, mely – meglátásuk szerint – ösztönzőbben hat majd a gyarmatok gazdasági növekedésére.²⁴ Az 1930-as évek során az afrikai társadalomtudományi kutatások területén növekedni kezdett az anyagi támogatottság, néhány olyan intézménynek köszönhetően, mint a Carnegie Corporation vagy a Rockefeller Alapítvány. Ezek a támogatások lehetővé tették az antropológusok számára, hogy elszakadjanak attól a hárompólusú kapcsolatrendszerrel, mely a gyarmati patrónusokat és a kutatási témákat is magában foglalta, és olyan kétpólusú viszony felé mozdulhattak el, mely már csak a témájára koncentráló tudományos modellt képviselte.²⁵ Az 1940-es években a britek beiktatták a Colonial Development and Welfare Act-et (CDWA), egy olyan törvényhozói reformtervezetet, mely jelentős állami támogatást nyújtott a gyarmatokon folytatott társadalomtudományi kutatások finanszírozására, beleértve az antropológiát is. A hivatalos politikai álláspontban bekövetkezett változást előmozdító legalapvetőbb történelmi fordulat

²² Kuper 1983: 116.

²³ Mills 2002, lásd továbbá a jelen kiadvány (amelyikben a tanulmány megjelent – szerk.) Nagy-Britannia fejezetét.

²⁴ Mills 2002.

²⁵ Pels és Saleminck 1999.

azonban a második világháború kirobbanása volt 1939-ben. Ezenkívül Nagy-Britanniának a gyarmatbirodalmi rendszerét ért (főként amerikai) kritikákra is válaszolnia kellett.

Mills részletesen beszámol a Colonial Social Science Research Council (CSSRC) tevékenységéről, melyet azzal a céllal hoztak létre, hogy a CDWA rendelkezéseit teljesítve szétossza a kutatói támogatásokat.²⁶ Kezdetben a London School of Economics (LSE) antropológusai (Raymond Firth és Audrey Richards) voltak a legszorosabb kapcsolatban a CSSRC-vel. Mindketten Malinowsky pártfogoltjai, és az alkalmazott antropológia legelső szószólói voltak, és mindketten magukévá tették a CDWA reformcéljait, melyek a természettudományos és gyakorlati kutatások integrációját hirdették. Mills megjegyzi, hogy:

Nincs kétség afelől, hogy a CSSRC tagjai intellektuális úttörőkként tekintettek magukra, olyan úttörőkként, akik vezető szerepet játszanak mind az afrikai társadalomkutatási problémák feltérképezetlen területeinek felderítésében, mind pedig egy problémaorientált, multidiszciplináris társadalomtudomány lehetőségeinek előkészítésében.²⁷

A CSSRC felismerte a tudásbázis bővítésének jelentőségét és mind az alap-, mind pedig a gyakorlati kutatásra úgy tekintett, mint e cél elérése érdekében követendő irányvonalakra, ugyanis az afrikai társadalmakról kevés ismeret állt rendelkezésre azokban az időkben. Miközben a gyarmati társadalom problémái szolgáltatta kontextuson belül kutatások kezdtek körvonalazódni, az antropológia képessé vált arra, hogy eredményeit elméleti produktummá alakítsa, mely aztán a tudományág tudományos legitimációját is lehetővé tette.²⁸ E nélkül a transzformáció nélkül valószínűleg az egész tudományág összeomlott volna; az antropológiának „tudományként” kellett megjelennie, máskülönben elesett volna az állami támogatásoktól. Ez a fordulat megnövelte az antropológiai tanszékek és álláshelek számát is a vizsgált időszakban. 1953-ra az oktatói állások száma 38-ra emelkedett az 1940-es években meglévő mindössze néhány pozícióval szemben.²⁹ 1946-ban pedig egy teljesen új szakmai intézmény jött létre, mely szigorúan csak *tudományos szakembereket* foglalt magába (ez volt az Association for Social Anthropology, azaz ASA).

Nem elhanyagolható tény azonban, hogy ugyanakkor egyre növekvő feszültség volt tapasztalható az LSE keretein belül dolgozó, valamint az oxfordi antropológusok között (lásd Pink a jelen kötetben). Az utóbbiak meggyőződése szerint ugyanis a tudományos irányvonal meghatározása az egyetemi tanszékek

²⁶ Mills 2002.

²⁷ Mills 2002: 171.

²⁸ Mills 2002.

²⁹ Mills 2002.

hatáskörébe kellett tartozzon, nem pedig a CSSRC által finanszírozott gyarmati hivatalok és kutatóintézetek irányítása alá. Az érdekellentétek intézményi (Oxford versus LSE), politikai (antikoloniális versus reformista), és filozófiai (elmélet versus gyakorlat) szinten is felléptek. Hangsúlyoznunk kell ezzel kapcsolatban, hogy noha az oxfordi tudósok nem tartották nagyra az alkalmazott antropológiát, továbbra is szerettek volna támogatást kapni és egyúttal kontrollt is gyakorolni a CSSRC felett. Mialatt azonban a tudományos csoportok a források megszerzéséért, és egyúttal egymás ellen is küzdöttek, a Brit Birodalom tovább hanyatlott. Összeomlását az 1940-es évek végén, és az 50-es évek elején kitört afrikai zavarások jelezték előre. Miután a CSSRC 1961-ben felszámolta ügyleteit és egészen az évtized végéig nem álltak rendelkezésére újabb anyagi források, világossá vált, hogy a brit antropológus hallgatók képzésének finanszírozása mennyire függött e támogatásoktól.

Mills szerint az elmélet és a gyakorlat közötti viszony Nagy-Britannia gyarmati kontextusán belül paradox jellegű volt.³⁰ A közeg, ahol az antropológiai tevékenység kibontakozott, alapvetően gyakorlati szemléletű volt, ugyanis a kormányhivatalnokoknak „álcára” volt szükségük, melyet az értelmiség által lefolytatott kutatások voltak hivatottak biztosítani, amennyiben a gyarmati „fejlődés és jólét” előmozdítását célozták. Ezzel egy időben azonban az elméleti antropológia igyekezett autonóm tudományágként elkülönülni olyan más ágazatoktól, mint a gyarmati kormányzat, a missziók vagy az utazó csoportok,³¹ melyek szintén etnográfiai tudást kínáltak. A CSSRC által biztosított anyagi támogatás és autonómia ugyan segített abban, hogy a tudományág legitimálhassa magát, tényleges vezető szerepre azonban mégis a brit tudományos szférának volt az antropológiai tudás előállításában, megtörvén az antropológia–téma–szponzor hárompólusú viszonyrendszert, felcserélve azt az antropológia–téma kettőssel, a szponzor mellőzésével. Amint a britek felhagytak gyarmataik igazgatásával, az alkalmazott antropológia politikailag kegyvesztetté vált, és az elméleti antropológia felhagyott az alkalmazott jelző használatával. Az elmélet így különvált gyakorlattól, és a tudományág egyre marginálisabb helyzetbe került, veszítve gyakorlati értékéből.

Meglátásunk az, hogy az imperialista gazdaság és a brit osztályrendszer elősegítette a „tisztá” és a „gyakorlati” antropológia kettéválását a gyarmati idők alatt. Az imperialista rendszer, kiváltképp a britek által gyakorolt közvetett kormányzás³² lehetőséget nyújtott arra, hogy a szakemberek kéznýtársnyit távolság-

³⁰ Mills 2002.

³¹ Lásd Pels és Saleminck 1999.

³² Kuper (1983.) vitatja, hogy a közvetett hatalomgyakorlás bármilyen objektív szerepet is játszott volna az antropológia felől érkező „funkcionális” jelleg megjelenésének előmozdításában a brit gyarmatokon. Ugyanakkor megjegyzi, hogy maguk az antropológusok támogatták a közvetett hatalomgyakorlást, és ebben a kontextusban ez az, ami meghatározó (ti. hogy az antropológu-

ból tanulmányozhassák a kolóniákat (pl. empirikus adatgyűjtést folytassanak, vagy akár résztvevőkként is bekapcsolódhassanak a vizsgált csoport életébe). A hierarchikusan szervezett és paternalista társadalmi rendszer, mely a kolonializmus ideje alatt virágzott szinte garantálta, hogy a hivatalnokok által megfogalmazott, fentről lefelé irányuló, vagy a részletesen kidolgozott, gyakorlati szempontokat követő terepkutatások nem találhattak elfogadásra a tudományág vezető teoretikusainak szemében. Ennek megfelelően a vezető tudósok inkább a „tiszta tudomány” művelését folytatták, míg a ranglétra alacsonyabb fokán álló tudósok és az alkalmazott kutatók főleg feladatorientált projekteket hajtottak végre.

Foster véleménye szerint az antropológia mint tudomány ezekben az időkben nem volt sem elméleti, sem pedig módszertani szempontból kellőképp fejlett ahhoz (ami azt illeti, ma sem az), hogy megengedhette volna magának az elméleti és a gyakorlati kutatók egymástól történő hermetikus elválasztását, mely körülményből adódóan ugyanazok a kutatók néha kettős szerepre kényszerültek (pl. elméleti szakemberek alkalmazott kutatást végeztek).³³ A lényeg azonban, hogy a „tiszta” és az „alkalmazott” antropológia elválasztása az imperialista társadalmi osztályrendszert tükrözte. A brit társadalom és birodalom szempontjából nemcsak a magasabb, illetve alacsonyabb szerepek kialakítása és elfogadtatása volt meghatározó az antropológiaistátusz-hierarchián belül, hanem az ezekhez a szerepekhez kapcsolódó személyiségek beletáplálása is azoknak a tudatába, akik a jövőben esetleg hasonló pozíciókat fognak betölteni. A teoretikus szerepét ezért olyan valakinek kellett felvállalnia, aki képes volt elméletek megfogalmazására (értsd: megfelelően „képzett”). Ez a személy aztán – ha úgy döntött – akár alkalmazott antropológiai tevékenységet is végezhetett, a fordítottja azonban nem volt elképzelhető. Itt találhatjuk a gyökereit a gyakorlati szakember szerepének, aki azonban nem volt képes (vagy nem volt számára engedélyezett?), hogy elméletet gyártson. Meglátásunk szerint az antropológiának ez az elméleti-alkalmazott strukturális modellje jelenti azt a keretet, melyen belül az alkalmazott antropológia konkrét elnevezésére szert tett, és ez az a modell is egyben, mely a tudományág történelmi örökségévé vált az Egyesült Államokban, bár erre a fordulatra nem azonnal került sor. Ahogy azt majd látni fogjuk, volt először egy fontos kitérő az események alakulásában.

sok és a gyarmati kormányzat szemlélete szemben állt egymással a közvetett igazgató hatékonyágát illetően, illetve hogy a részvevőes megfigyelés funkcionális szempontból jobban illeszkedik-e ehhez a megközelítéshez vagy nem).

³³ Foster 1969.

Mi történt az „alkalmazott antropológiával” a második világ országában?

Érdekes párhuzam vonható a gyarmatosító európai államok és a korábbi szovjet blokk, különösen Oroszország között. Itt az antropológia intézményesített tudománynak számított már a 19. végén és a 20. század elején.³⁴ Később, a kommunizmus idején az antropológusokat főként a belső tagállamokban élő népek megfigyelésére és tanulmányozására buzdították (értve ezalatt az őslakosokat és etnikai csoportokat), de az európai gyarmatosítókétól kissé eltérő módon. A szociokulturális evolúció formái Marx és Engels írásai közvetítésével (pl. *A család, a magántulajdon és az állam eredete*)³⁵ belefoglaltattak a szovjet ideológiába. Az antropológia ennek következtében összefonódott a tudományos szocializmussal, elmélete és gyakorlata pedig erős politikai befolyás alá került. Számos kommunista az antropológiát például sokkal progresszívebbnek ítélte meg, mint az etnográfíát (amit burzsoá tudománynak tartottak, mely önmagáért való tudást állít elő a társadalomról, nem pedig forradalmi célok mozgatják). Ez a megkülönböztetés aztán ahhoz a bizarr helyzethez vezetett Yaskov leírása szerint,³⁶ melyen belül bizonyos antropológiai megközelítésmódokat élesen bírálta (pl. a geográfiával való együttműködést), még ha a bírálat megfogalmazóit később bebörtönözték és halálraítélték, könyveiket pedig betiltották is. Az orosz antropológiát (vagy etnográfíát) az 1930-as évek során rehabilitálták, azonban csak a történelem mint tudományág egy szegmensévé. A geográfiával való együttműködéstől például továbbra is tartózkodnia kellett Sztálin egy kijelentése következtében, amely tagadta a környezetnek a társadalom fejlődésére gyakorolt bárminemű hatását.³⁷

A tudományos kutatások által nyert elméleti eredmények „alkalmazásának” gondolata már majdnem a szovjet éra kezdetétől fogva nagy támogatást élvezett a kutatóintézetekben. Yaskov elmondása szerint³⁸ a kommunista párt és az állami hivatalnokok nyíltan és több ízben kérték az antropológusokat, hogy elméleti tanulmányaik „alkalmazott aspektusait” felhasználva a helyi közösségek és kormányzatok érdekeit előmozdítsák. A kutatóintézetek vezetői szintén igyekeztek hangsúlyt fektetni az etnográfiai tanulmányok gyakorlati eredményeire, azzal a céllal, hogy a tudományág legitimációját elősegítsék. A tudósokat éves beszámolók benyújtására kötelezték, melyben számot kellett adniuk arról, hogy munkájuk miben járult hozzá a szocializmus céljainak megvalósításához. Oroszországban az

³⁴ Az első antropológiai tanszékeket 1917-ben hozták létre Oroszországban, s ez a tény rámutat a tudományág fontosságára az akkori Szovjetunióon belül.

³⁵ Lásd Harris 1968.

³⁶ Lásd jelen kötet. A szerző arra a kötetre utal, amelyikben a tanulmány is megjelent (szerk.).

³⁷ Mailey 1966.

³⁸ Yaskov személyes közlése, 2005.

„alkalmazott” kutatás főként az őslakosok és az etnikai csoportok tanulmányozására irányult; például ábécét és írott nyelvet fejlesztettek ki az északi területeken élők számára. A tudósok olykor megpróbálták a céljaikban önálló módosításokat eszközölni (pl. nyelveket oktatni), mely – meggyőződésük szerint – a helyi lakosok érdekeit szolgálta, máskor azonban az állam által bevezetett változtatásokat igyekeztek meg lelassítani (pl. az északi régiók kollektívizálása). A tudósok gyakran gyakoroltak nyomást az intézmények adminisztrátoraira is annak érdekében, hogy kéréseiket az állam, vagy a párthivatalnokok felé közvetítsék.³⁹ Bár az etnikai többséget képviselő (tehát nem az őshonos, vagy etnikai kisebbségi) antropológusok a szovjet kormány konzulenseiként szolgáltak, a kezükben lévő valós hatalom elhanyagolható jelentőségű volt. Ha pedig a későbbiek során beléptek a kormányba, néhány kivételtől eltekintve kutatási tevékenységükkel fel is hagytak.⁴⁰

Oroszország esetében az antropológiai kutatások jelentős része „alkalmazott” volt (és most is az) abban az értelemben, hogy az antropológusok az állam által megfogalmazott gyakorlati célok megvalósítására és problémák megoldására fókuszáltak tevékenységüket. Mindazonáltal az intézményes vagy formális értelemben vett „alkalmazott antropológiának” csak kevés példájával találkozunk ebben az időszakban (akárcsak napjainkban). Ennek okait a tudás előállításának történelmi és kulturális kontextusait vizsgáló hipotézisünkön keresztül ragadhatjuk meg leginkább. Meglátásunk szerint az antropológián belüli, és az antropológusok közössége valamint az állam között jelentkező (ki nem mondott) politikai és ideológiai nézeteltérések megakadályozták egy olyan konszenzus létrejöttét az antropológiai gyakorlat természetére vonatkozóan, mely elősegíthette volna az alkalmazott tevékenységeket összefogó közös nyelvi reprezentáció kialakulását. Mint azt fentebb leírtuk, néhány orosz tudós eszközölt ugyan önálló változtatásokat az őslakos vagy helyi lakosság körében, mások pedig igyekeztek meggátolni, vagy megállítani az állam által kezdeményezett beavatkozásokat. Az 1980-as évek előtti időszak politikai feltételei között azonban nem volt lehetséges nyílt vitára bocsátani az állami intervenciók megakadályozásának kérdését a Szovjetunióban; úgy gondoljuk, hogy ebből adódóan ezek a kezdeményezések többé-kevésbé rejtve maradtak. Ez ravasz és veszélyes játszma volt, ahol az ember nem tudhatta, kiben bízhat. Az ideológia és a politika efféle zavaros vize így nem tette lehetővé az „alkalmazott antropológia” explicit kiemelkedésének lehetőségét. Ez az elnevezés általában csak a gyakorlati értékek átadását jelentette az antropológián túl meghúzódo szponzorok, illetve közösségek számára. A szovjet éra politikai és ideológiai kontextusán belül azonban az antropológusok többnyire nem értettek egyet az állami és pártszponzorokkal (gyakran egymással sem) az általuk

³⁹ Yaskov személyes közlése, 2005.

⁴⁰ Lásd Yaskov, jelen kötet. A szerző arra a kötetre utal, amelyikben a tanulmány is megjelent (szerk.).

végzett gyakorlati munka értékének kérdésében. Az is elképzelhető azonban, hogy egyszerűen csak nem beszéltek az általuk közvetített „értékekről”, vagy visszatartották a mások által képviselt „értékek” terjedését (az „értékek” államilag meghatározott jelentését értve ezalatt). Csak a Szovjetunió összeomlását követően vált először lehetővé, hogy a tudósok nyíltan is szembeszálljanak az államilag finanszírozott programokkal.⁴¹

Az orosz példa azt sugallja, hogy az antropológus–téma–szponzor háromplúsú viszonyrendszeren belül, mely az alkalmazott antropológia tulajdonképpeni kontextusát alkotja, az antropológusnak autonómiával kell rendelkeznie téma- és szponzorválasztás terén, és lehetősége kell, legyen, hogy kritizálja vagy akár meg is szakítsa e kapcsolatokat, amennyiben helytelennek, vagy etikátlannak ítéli meg őket. E szakmai függetlenségnek a hiányában az antropológus nem nevezheti tevékenységét „alkalmazott antropológiának”. Meglátásunk szerint, ha nem jön létre egy szakmai közösség, melyen belül a tagok szabadon megosztják egymással a tudományág gyakorlatára vonatkozó tudásukat, módszertanukat és értékeiket,⁴² akkor az e gyakorlatra alkalmazandó speciális elnevezésnek sincs létjogosultsága. Az orosz példa esetében kollégáinknak ugyan nem volt meg a lehetősége arra, hogy az őslakosok körében propagált állami intervenciós programokat nyíltan kritizálják, mégis igyekeztek saját eszközeikkel ellenállni azok végrehajtásának, gyakran nagy kockázatot vállalva ezzel magukra nézve. Sőt, tevékenységüket nem is nevezték „alkalmazott antropológiának”, amiért talán hálások lehetünk nekik.

A Szovjetunió bukását követően az alkalmazott antropológia elnevezésével ellenkező politikai és ideológiai érvrendszer gyengült, és azt várhattuk volna, hogy formálisan elnevezett „alkalmazott” intézményrendszer jelenik meg. Valóban voltak is ilyen jellegű törekvések, ahogy azt Yaskov leírja.⁴³ Azonban a tudományos és kutatóintézetek forrásainak szűkössége miatt az 1990-es éveket követően sem jött létre teljes körű specializálódás Oroszországban. Számos antropológusnak és etnológusnak másfajta projektekben is részt kellett vennie ahhoz, hogy a források megvonását követően a tudományos intézményektől szerzett jövedelmét kiegészítse. Mivel azonban az ilyen projekteknek általában „alkalmazott” jellege volt, ezért további összemosódás vált megfigyelhetővé az elméleti és az „alkalmazott” antropológiát elválasztó demarkációs vonal mentén. Mindezek

⁴¹ Lásd Yaskov, jelen kötet. A szerző arra a kötetre utal, amelyikben a tanulmány is megjelent (szerk.).

⁴² Lave és Wenger 1991.

⁴³ Lásd Yaskov, jelen kötet. A szerző arra a kötetre utal, amelyikben a tanulmány is megjelent (szerk.).

ellenére azonban továbbra sem áll rendelkezésre külön elnevezés az „alkalmazott antropológia” számára Oroszországban.⁴⁴

Mi történt az „alkalmazott antropológiával” a harmadik világban?

Meg kell vizsgálnunk az úgynevezett harmadik világ államainak esetét is a világháború kirobbanása előtti időkben. Ebben az időszakban kezdődött meg a „bennszülött antropológusok”⁴⁵ (native anthropologist) képzése és tevékenysége saját országukon, illetve térségükön belül. Ezek az antropológusok abban különböztek európai kollégáiktól, hogy a velük azonos származási helyen élő emberek kultúráját tanulmányozták, és tevékenységüknek politikai következményei is voltak az ott élő emberek életére vonatkozóan. A legtöbb harmadik világbeli „bennszülött antropológus” célkitűzése ebben az időszakban a modern nemzetállam fejlesztése és megerősítése volt. Az alkalmazott antropológusok főként egy olyan modernizációs elméletet követtek (pl. az akkulturációs elmélet), mely az állam mint az állampolgárok közössége megerősítését célozta.⁴⁶ Az őslakosok, illetve más etnikai csoportok tagjai gyakran olyan marginális helyzetű, elszegényedett lakosok voltak, akik nem vettek részt állampolgárként az állam életében (vagy talán helyesebb azt mondanunk, hogy nem engedélyezték számukra a részvételt). A harmadik világ „bennszülött antropológusainak” célja azonban az volt, hogy változtassanak ezen a helyzeten; azon dolgoztak, hogy a marginalizált lakosok teljes jogú állampolgárokká válhassanak.

A harmadik világ „bennszülött antropológusainak” a politikában való kiemelkedő részvétele, és a gyakorlatorientált kutatás és beavatkozás ellenére sem jöttek létre azonban az „alkalmazott antropológia” intézményi feltételei a máso-

⁴⁴ Hogy az Oroszország számára megfogalmazott hipotézist Kína esetében is lehet-e alkalmazni, az egyelőre még nem világos.

⁴⁵ A fejezetben használt „bennszülött antropológus” (native anthropologist) elnevezés azokra az antropológusokra utal, akik saját országukban vagy kultúrájukban tanulmányoznak különböző népcsoportokat. Ez az elnevezés azonban problematikus; amikor például amerikai antropológusokkal kapcsolatban alkalmazzuk, akkor legalább kétféle (potenciálisan azonban még több) antropológust is magába foglal: e fejezet esetében a fehér és az amerikai indián antropológust. Itt azonban most az a tény a fontos, hogy mind az európai, mind pedig az amerikai antropológusok (kivülállóként) valóságos monopóliummal bírtak a fejlődő országok népcsoportjainak tanulmányozása terén, és hogy ez aztán kezdett megváltozni, amikor megindult a „bennszülött antropológusok” képzése.

⁴⁶ Robeiro 2004. Ezek a szabályozások valójában nem érték el céljukat, ahogy azt a következő fejezet be is mutatja majd. Freidenberg (2001) rámutat, hogy az akkulturáción alapuló programok gyakran az osztálytagozódás folyamatát segítették elő az őslakos közösségeken belül azáltal, hogy az ott élő embereket a közösségükön kívüli, munkaerő-intenzív iparágakba vonták be.

dik világháborút megelőző időszakban (ami azt illeti, egészen mostanáig sem). A „tisztá” elméleti antropológia művelésének lehetősége többé-kevésbé a gyarmatosító nemzetek antropológusainak volt fenntartva, akik azzal a céllal érkeztek a kolóniákra, hogy olyan megfigyeléseket végezzenek, melyek révén a tudomány, vagy az elmélet érdekében „gyakorolhatták” az antropológiát.⁴⁷ A kolóniák „bennszülött antropológusait” ezek a gyarmatosítók képezték ki „alkalmazott” kutatások elvégzésére, a „bennszülöttek” pedig magukévá tették az alkalmazott antropológia eszméjét azzal a céllal, hogy a problémák megoldásában és saját államuk építésében közreműködhessenek. Gyakorlatilag valamennyi „bennszülött antropológus” végzett alkalmazott antropológiai tevékenységet ilyen vagy olyan formában még akkor is, ha valamilyen tudományos pozíció birtokában volt. Nem volt szükség azonban az „alkalmazott antropológia” külön intézményes megjelölésére, ugyanis nem létezett a *két eltérő tudásrendszer sem köreiken belül*. A tisztán elméleti szakemberek csupán látogatók voltak, akik a világgazdaság távoli székelylyű imperialista ágának képviselőjeként érkeztek. Azt is megállapíthatjuk továbbá, hogy a harmadik világban a források szűkössége gátat vetett azon intézményi struktúrák kialakulásának, mely a „tisztá” tudás előállításának szentelhette volna magát. Ezt a luxust csak a gyarmatosítók engedhették meg maguknak. Ha a harmadik világ antropológusai elméletalkotásba szerettek volna fogni, akkor arra kizárólag gyakorlati tevékenységük mellett nyílt lehetőségük.

Az alkalmazott antropológia második keresztsége az Egyesült Államokban

Az előzők során Nagy-Britannia, Oroszország (a második világ) és a harmadik világ esetét tekintettük át. Térjünk most vissza az alkalmazott antropológia elnevezésének kialakulásához az Egyesült Államokban. A kolonializmus korai időszakában – különösen a második világháború alatt – Amerikában nem volt világos az elkülönülés az antropológia „tisztá” és „alkalmazott” megjelenési formái között.⁴⁸ Csak néhány tudományos pozíció állt rendelkezésre, az elméleti antro-

⁴⁷ Angrosino jogos megállapítása (személyes közlés, 2005), hogy az első világ tudományos, vagy más néven elméleti antropológusai gyakran nem tekinthetők tisztán elméleti szakembereknek abban az értelemben, ahogy például a fizikusok, mivel terepmunkán alapuló tevékenységük a „valós világ” kérdései iránti erős orientációt alakít ki bennük.

⁴⁸ Chambers 1987; Bennett 1996. Később, az 1930-as évek vége felé az Office of Indian Affairs az Egyesült Államok Mezőgazdasági Minisztériumával együttműködve, antropológusok segítségével elkészített egy nagyszabású, a fő természeti erőforrásokról szóló tanulmányt, mely az amerikai indián lakosság attitűdjének a domináns amerikai értékekhez történő „alakítása” mellett érvelt (Gardner és Lewis 1996).

pológia kevésbé volt fejlett, és a legtöbb amerikai antropológus (kevés kivétellel) nem rendelkezett megfelelő anyagi forrással ahhoz, hogy külföldi terepre utazhasson. A legjobb lehetőségek a terepmunkára így a nehézségekkel küzdő őslakos amerikai indián közösségek körében adódtak. Az antropológusok kormány alkalmazásában álltak, a belső kolóniák kormányzásához kapcsoló munkakörökben. Az „alkalmazott antropológia” elnevezést először az Office of Indian Affairs alkalmazta, mely az 1930-as években létrehozott egy alkalmazott antropológiai csoportot azzal a céllal, hogy elejét vegye a bennszülöttek által birtokolt földterületek ásványi kincseinek kimerítésének, és hogy elősegítse az őslakos indiánok erőforrások kezelésébe történő bekapcsolódását.⁴⁹ Akkoriban az amerikai antropológiát úgy üdvözték, mint olyan gyakorlati tudományt, mely képes lehet eredményesen hozzájárulni az amerikai indiánok ügyével kapcsolatos politikai irányvonalak formálásához, annak ellenére, hogy az eredmények inkább leírók voltak és kevés hatásuk volt a politika tényleges alakítására. A korszak antropológusainak csak kevés tapasztalata volt a tudomány alkalmazásának területén, és gyakran inkább elvont problémák, valamint az őslakos amerikai kultúrák hagyományos leírása foglalkoztatták őket, nem pedig azok kortárs realitása.⁵⁰ Ennek következtében az antropológiáról néha azt állították, hogy a hagyományos kultúrák megőrzését támogatja, ez pedig a kormányzat részéről ellenállást váltott ki.

Mégis úgy tűnik, hogy az antropológiának az 1930-as és 40-es évek során az amerikai indián kultúrákkal kapcsolatos politikai érintettsége, valamint a társadalomtudományokon belül megvalósult szélesebb körű interdiszciplináris orientáció⁵¹ hatással voltak a tudományág egészére. A kortárs amerikai társadalom problémái iránti elkötelezettség – és a hangsúly itt az *elkötelezettségen* van – a Society for Applied Anthropology (SfAA) megalapításában is kifejezésre jutott, melyre 1941 májusában került sor a Harvardon (Amerikának a második világháborúba történő belépését *megelőzően*).⁵² A társaságot kiemelkedő antropológusok és más tudományterületről érkezők egy csoportja hozta létre közösen, köztük olyan nevekkel, mint Conrad Arensberg, Gregory Bateson, Ruth Benedict, Elliot Chapple, Margaret Mead, Georg Murdoch és William Foote Whyte. Míg a brit gyarmati antropológusok csak beszéltek a gyakorlatról (és közben elméletet gyártottak), addig amerikai társaik lépéseket is tettek annak megvalósítása érdekében. Őszintén érdekelte őket az antropológiai tudás gyakorlati alkalmazása a társadalmi problémák

⁴⁹ Gardner és Lewis 1996.

⁵⁰ Partridge és Eddy 1978.

⁵¹ Lásd Bennett 1996; Kuper 1999.

⁵² Fontos kiemelni, hogy az SfAA megalapítására az Egyesült Államok második világháborúba történő belépése előtt került sor, ugyanis gyakran tulajdonítják a háborúnak az alkalmazott antropológia modern formájának kikristályosodását az Egyesült Államokban. Mi azonban azt állítjuk, hogy ennek a modern formának a kialakulása a háborút megelőző időszakra tehető, s kiindulópontját az 1930-as évek körülményei jelentették (pl. a nagy gazdasági világválság).

szempontjából, és ennek során alapos munkát végeztek. Céljuk a tudományos és a gyakorlati célok integrálása volt, ahogy ez küldetésnyilatkozatukban világosan meg is fogalmazódott: „az emberi lények közötti kapcsolatokat meghatározó alapelvek tudományos kutatásának elősegítése, és ezen alapelvek széleskörű alkalmazása a gyakorlati problémákra”.⁵³

E nyilatkozatuk az *Applied Anthropology* című folyóiratban jelent meg (később *Human Organization*). A teoretikusokra úgy tekintettek, mint akik elsősorban absztrakt törvények és alapelvek iránt érdeklődnek, míg ők inkább a tudás gyakorlati alkalmazhatóságának kérdését, illetve az efféle alkalmazásból meríthető tapasztalatokat kutatták. Felismerték az elmélet és a gyakorlat közötti intellektuális harmóniát, és folyóiratukat „az egyezményes módon kialakított tudás vagy ellenőrzött módszer vizsgálatának és használatának” akarták szentelni, de az „absztrakt” tudomány túlzott hatásától óvakodva téve mindezt.⁵⁴ A folyóirat korai számai szemléletes módon demonstrálják az antropológusok e cél iránti elhivatottságát.

A második világháború idején tevékenykedő amerikai antropológusok, valamint a London School of Economics-ben tevékenykedő brit kollégáik között lényeges párhuzamokat fedezhetünk fel. Mindkét tábor olyan interdiszciplináris gyakorlatként képzelte el saját tudományterületét, mely *egyenrangú felekként képes egyesíteni az elméletet a gyakorlati alkalmazással* annak érdekében, hogy a kortárs problémákra megoldást találjon. Számos tudomány és szakma meghívást kapott a csatlakozásra; többé már nem pusztán antropológiáról volt szó. Az érdeklődést a kor legkiemelkedőbb szakemberei garantálták, olyan személyek, akik ma is nagy elismerésnek örvendenek. Azonban az antropológusok többsége mindkét országban továbbra is inkább az absztrakt, elméleti kutatások iránt kötelezte el magát, nem pedig az „alkalmazás” eszméje mellett. Végül a fősodorba tartozó kollégák nagyobb dominanciára tettek szert még annak ellenére is, hogy a tudományág marginalizált helyzetbe került.

Az Egyesült Államokban számos körülmény segítette egy speciálisan amerikai modell kialakulását. Az Egyesült Államok – Nagy-Britanniától eltérően – a második világháború kitörését megelőzően nem számított globális hegemoniával bíró gazdasági hatalomnak és viszonylag elhatárolódó politikát folytatott.⁵⁵ A gazdasági világválság és a második világháború azonban azonnali megoldásra váró, sürgető nehézségeket indukált, és az intellektuális réteg figyelmét a kortárs problémák felé irányította. Meggyőződésünk, hogy a kialakult légkörben az antropológusok egyfajta felelősségérzettel kezdtek fordulni a társadalomban mutatkozó kérdések megoldása felé, ahogy ez az *Applied Anthropology* című folyóirat tar-

⁵³ Arensberg 1947: 1.

⁵⁴ Arensberg 1947: 1.

⁵⁵ Partridge és Eddy 1978.

talmában is megmutatkozott (pl. ipari kapcsolatok, mentálhigiénia, szociális munka és társadalmi jólét), még annak ellenére is, hogy állandó elfoglaltság mutatkozott a statikus elemzések iránt (ami a társadalmi változások hosszú távú hatásainak figyelmen kívül hagyását jelentette). A kortárs problémák és az elmélet diktálta érdekek közötti kapcsolat (azaz a tény, hogy az elméletnek bonyolult társadalmi problémákat kellett megoldania) valószínűleg elősegítette az alkalmazás presztízsének növekedését, és hozzájárultak a „tisztá” és az alkalmazott antropológia közötti társadalmi távolság csökkenéséhez. Más szóval, ha a kortárs problémák megoldása fontos a társadalom számára, és ha az elmélet az antropológia integrált része marad, akkor a két elem közötti kapcsolat előmozdíthatja az alkalmazott antropológia jelentőségének a növekedését a tudományágon belül.⁵⁶ Az amerikai példa azonban kontrasztban áll Nagy-Britannia esetével, ahol az antropológia gyakorlatilag elhatárolódott a szó szoros értelmében vett brit társadalomtól, és a gyarmati kérdések felé fordítva figyelmét elszigeteltté vált.

Az amerikai kontinens egyéb jellegzetességei is hozzájárultak azonban ahhoz, hogy az antropológusok mind elméleti, mind pedig gyakorlati tevékenységek egyidejű folytatásával kísérletezzenek, s ezáltal a „tisztá” és az „alkalmazott” szerepek közötti különbségek elmosódását elősegítsék. A társadalmi osztályok tagozódása például nem volt annyira formális és meghatározott az Egyesült Államokban, mint Nagy-Britanniában.⁵⁷ Az európai társadalmaktól eltérően, az amerikai társadalomra sokkal inkább az egalitárius szemlélet és a társadalmi osztályok közötti mobilitás volt jellemző.⁵⁸ Ezek a jellegzetességek az Egyesült Államokban valószínűleg intenzívebb együttműködést idéztek elő a tudományágon belül elhelyezkedő tudásterületek között. Továbbá a pragmatizmus, Amerika egyetlen saját fejlesztésű filozófiája, is hatással lehetett a tudás definiálásának és előállításának folyamatára (igazság az, ami a leghosszabb távon a legtöbb hasznot hozza az embernek). Köztudott például, hogy az amerikai vállalkozók nem szoktak aggódalmaskodni a szervezeti kimutatások miatt, inkább állítanak össze egy organikus csapatot, melyen belül mindenki képes többféle feladat ellátására. Valami ehhez hasonló történhetett a Harvardon is 1941-ben. Az SfAA alapítói valószínűleg aféle „vállalkozó antropológusok” voltak, akik már a második világháború kitörése előtt felismerték, hogy a gazdasági és politikai rendszer új korszak előtt áll. A háború kirobbanása pedig valóban egy olyan figyelemre méltó folyamatot indított

⁵⁶ Egy másik tényező, ami az SfAA alapítóit befolyásolhatta, a társadalomtudományok területén elinduló „multidiszciplináris mozzanat” lehetett, mely leginkább a Harvard egyetemen bontakozott ki Talcott Parsons vezetésével. Clyde Kluckhohn, egyike a korabeli antropológia legkiemelkedőbb egyéniségeinek, szintén részt vett ebben a törekvésben, és Bennett szerint (1996: S26.) „nem határolta el az alkalmazott megközelítést a „tisztá” megközelítéstől”.

⁵⁷ Cavanagh 1990.

⁵⁸ Kerckhoff et al. 1985; Bennett 1996.

el, melynek során az amerikai alkalmazott antropológia előtérbe került a brittel szemben. Ennek a folyamatnak a részleteit a következő fejezetben fogjuk tárgyalni.

Az alkalmazott antropológia újrafogalmazódása Amerikában: 1945–1990

Az 1930 és 1960 közötti időszak a függetlenségi mozgalmak számának növekedését hozta a korábbi gyarmati területeken, és az antropológiát a „kolonializmus szolgálóanyaként” kezdték kritizálni. Az európai gyarmatosító hatalmak égisze alatt tevékenykedő antropológusok ebben az időszakban kezdték egyre inkább elutasítani az antropológia gyakorlati és alkalmazott szemléletét ahelyett, hogy különbséget tettek volna az antropológiának a kolonializmus szolgálatában, illetve más potenciális célok elérésében nyújtott teljesítménye között (lásd a kötetben Portugáliáról szóló fejezetet).⁵⁹ Ezt a tendenciát a „tisztá” és az alkalmazott antropológia közötti hierarchikus viszony is elősegítette, melynek gyökerei Nagy-Britanniáig nyúlnak vissza. Felvetődött a kérdés, hogy miért kellene egy olyan antropológia mellett elköteleződni, mely egy diszkreditált, eltűnőben lévő birodalommal hozható összefüggésbe, ráadásul másodrangú státuszt élvez?⁶⁰

Nem tekinthető véletlen egybeesésnek, hogy az európaiak búcsúja az alkalmazott antropológiától akkor következett be, amikor az Egyesült Államok véget vetett nemzetközi elszigetelődésének, és belépett a második világháborúba. A háború egyben az alapvető gazdasági és politikai kapcsolatok újrafogalmazását is jelentette világszerte. Ez az időszak a kolonializmus végének, a hidegháború kezdetének, a kapitalizmus új piacok felkutatására irányuló erőfeszítéseinek és a harmadik világ térségében alkalmazott „fejlesztéspolitikák” elindulásának az időszaka is volt egyben. A változások a tudományos életben végbement fejlődésben is tükröződtek világszerte. Az amerikai antropológusok akkor tettek szert vezető szerepre az alkalmazott antropológia intézményesítési folyamatában, amikor a

⁵⁹ Az ilyen jellegű kritikák következtében néhány gyarmat, illetve korábban gyarmati sorban lévő terület ellenséges területté vált az antropológusokkal szemben, és néhány esetben egészen a mai napig az maradt. A harmadik világ antropológusainak saját országukon belül is kritikával kellett szembenéznük, a gyarmati projektekben való közreműködésükért. A gyarmati antropológiát célzó bírálatok nem tesznek említést arról, hogy néhány, a gyarmati korszakban működő antropológus éles kritikát fogalmazott meg saját kormánya ellen (példáért lásd az Indiával és Portugáliával foglalkozó fejezeteket ebben a kötetben).

⁶⁰ Visszatekintve azt mondhatjuk, hogy Európában mind a „tisztá”, mind pedig az alkalmazott antropológia közvetlen összefüggésben állt a kolonializmussal, noha a „tisztá” antropológia megpróbálta elhatárolni magát tőle azáltal, hogy „megfeledezett” az „alkalmazott” változattal való kapcsolatáról, illetve tagadta annak létezését.

második világháborút követően az Egyesült Államok gazdasági, politikai és katonai nagyhatalommá vált. Ezzel a fordulattal a „tisza” és az „alkalmazott” antropológia közötti hasadás Amerikában is megjelent, ezúttal sajátosan amerikai formát öltve. Fiske és Chambers a jelenséget a „távolságtartás és ölelés táncának” nevezte (meglátásunk szerint sokkal inkább a távolságtartásé, mint az ölelésé).⁶¹

Véleményünk szerint három olyan tényező járult hozzá az elméleti és alkalmazott szemlélet közötti hasadás létrejöttéhez Észak-Amerikában, melyek közül egyik sem játszott kiemelkedő szerepet a második világháborút megelőzően. Ezek a tényezők a következők voltak: (1) a „tisza” (tudományos) antropológia iránti igény robbanásszerű megnövekedése és ezt követően az elméleti antropológia előretörése az Egyesült Államokban; (2) az antropológia alkalmazásával összefüggésben megjelenő episztemológiai, etikai és politikai kérdések, melyek erkölcsi kétségeket ébresztettek az alkalmazás intellektuális és morális legitimitásával kapcsolatban; valamint (3) az tudományos szférán kívüli területeken bekövetkezett munkaerőpiaci növekedés, mely az alkalmazott antropológiát támogató új intézményi struktúrák megjelenésével járt együtt, és enyhe szemléletváltást idézett elő Amerikában a tudományterület meghatározását illetően. Ezeknek a faktoroknak az interakciója az alkalmazott antropológia olyan szintű újrastrukturálódását idézte elő az Egyesült Államokban, hogy az SfAA alapítóinak célkitűzései többé már nem voltak véghezvihetőek. Azaz, az antropológiai elmélet és gyakorlat többé már nem működhetett együtt kortárs problémák megoldása céljából.⁶² A továbbiakban mindhárom tényezőt meg fogjuk vizsgálni, következményeikkel együtt.

1. *A tudományos antropológia előretörése az Egyesült Államokban.* Az 1950-es és 60-as évek során az amerikai egyetemek mind területileg, mind szakok szempontjából terjeszkedni kezdtek, s ennek következtében az antropológusok számára is jóval több egyetemi álláshely vált elérhetővé.⁶³ Megvizsgáltuk az American Anthropological Association (AAA) feljegyzéseit az 1948 és 1978 közötti időszakban kiadott antropológiai diplomák számára vonatkozóan.⁶⁴ 1947-ben a tudományág még nagyon behatárolt volt, mindössze 408 AAA taggal,⁶⁵ 1948-ban pedig mindössze 24 antropológus szerzett PhD-fokozatot. Ezzel szemben 1978-ban már 414 PhD-fokozat született. A tárgy egyetemi előretörése a vizsgált időszakban az alapképzésben diplomát szerzett hallgatók számát is megnövelte 139-ről az évenkénti 6324-re. A 70-es évek elején a PhD-fokozattal rendelkezők többsége a tudományos szférán belül nyert elhelyezést, biztosítva ezáltal az ant-

⁶¹ Fiske és Chambers 1997: 283.

⁶² Bennett 1996.

⁶³ Partridge és Eddy 1978.

⁶⁴ Baba 1994.

⁶⁵ Kuper 1999.

ropológusok következő generációjának képzését. Az AAA PhD-fokozatokat vizsgáló felmérésének adatai azt mutatják, hogy 1971 és 72 között a frissen végzettek 92%-a nyert elhelyezést az egyetemi körökön belül, s ebből 56% az antropológiai tanszékeken, további 19% pedig különböző kapcsolódó tanszékeken kapott állást (ami az összes fokozatszerző 75%-át jelentette).

Az ezen arányokban és a külföldi terepmunkák anyagi támogatási forrásaiban bekövetkezett robbanásszerű növekedés (pl. a National Science Foundation révén) korábban soha nem tapasztalt elméleti előrehaladást eredményezett a tudományágon belül az 1960-as és 70-es évek során.⁶⁶ Ezek az előrelépések azonban nem a kortárs társadalmi problémákból fejlődtek ki, és nem is azokat próbálták megoldani, hanem alapvetően a tudományos életen belül tevékenykedő antropológusoknak a „tiszta” tudás iránti kutakodásából származtak (bár intenzív terepmunkával kiegészülve), és olyan magas szintű absztrakcióval párosultak, mely a kortárs társadalmi problémákra csak nehezen tudott volna választ adni.⁶⁷ Az amerikai gazdaság második világháború utáni hegemoniája az amerikai antropológia elméleti fölénybe kerülésével párosult, s e fölény Nagy-Britannia gyarmatbirodalmi időszakában birtokolt vezető szerepéhez volt hasonlatos. A háború utáni Amerika hasonló gazdasági erőforrásokkal rendelkezett, mint azelőtt a Brit Birodalom, s e források lehetővé tették egy domináns pozíciójú elméleti tudományág kialakulását.

2. *Episztemológia, politika és etika.* A tudományos antropológia befolyásának növekedése és az öncélú tudás-előállítás terén bekövetkezett fejlődés egy olyan tudományos kultúra kialakulásához vezetett, mely egyre inkább védte saját érdekeit. Olyan kulturális formák jelentek meg, melyek világosan kijelölték a helyes antropológiai gyakorlat módját, és gyakran a „tiszta” és az alkalmazott antropológia között is különbséget tettek. Az 1960-as és 70-es években előtérbe kerülő diskurzus célja – mind a hallgatók képzése, mind az AAA-n belüli viták, a vonatkozó irodalomban megjelent cikkek, mind pedig az intézményi politika tekintetében – egy „tiszta” (nem alkalmazott szemléletű) antropológia megteremtése és az alkalmazott vagy gyakorlati antropológiának egy „másik” kategóriába való száműzése volt (de ez a kategória a veszélyes, a megkérdőjelezhető, vagy egyenesen az „etikátlan” jelzőket is implikálta). Azok a megmozdulások, melyek az alkalmazott antropológiát másodrangú helyre szorították, az episztemológia és az etika olyan

⁶⁶ Lásd Ortner 1984.

⁶⁷ Néhány megfigyelő szigorú kritikát fogalmazott meg az elmélet felé történő elmozdulással kapcsolatban: „valami nyilvánvalóan történt az elmúlt két évtized alatt, és nem mondhatni, hogy ez a változás pozitív [...] Az antropológia kialakította önmagát korlátozó tabuit, a saját kis kultúráját, ami nemcsak körülzárja, hanem szinte fojtogatja. Kifejlesztette státuszszimbólumait, ami a trivialitás burjánzásához, sőt egyenesen a jelentéktelen dolgok mint státuszszimbólumok utáni kutatáshoz járult hozzá a tudományágon belül” (Nader 1975: 31–32; cf. Bennett 1996: S27).

amerikanizált konceptualizációinak voltak eredményei, melyek kulturális és politikai úton születtek. Arra ugyan nincs lehetőségünk, hogy jelen fejezeten belül bemutassuk ezeket a folyamatokat a maguk teljességében, azonban rövid illusztrálásukra az alábbiakban sor kerül.

Helyhez kötött episztemológia. Az antropológiai elmélet Egyesült Államokban bekövetkezett fellendülését olyan episztemológiai feltételezések kísérték, melyek az alkalmazott antropológia mint tudományág legitimációját vonták kétségbe. Ezek egyik kiemelkedő példája volt az a széles körben elterjedt vélemény, hogy az „igazi” antropológusnak etnográfiai terepmunkáját a saját kultúráján és nyelvetterületén kívül kell folytatnia.⁶⁸ Ezen állítás alapja az a meglátás volt, hogy mivel az antropológus csak a saját kultúrája által meghatározott kategóriákon belül képes gondolkodni, ezért túlságosan sok kulturális előfeltevéssel rendelkezik és ebből adódóan nem lehet képes egy adott jelenség problémakörét megfelelő módon megragadni. Efféle feltételezések lengték körül a szakmában való érvényesülés lehetőségét, a kortárs problémákra koncentráló antropológia diszkreditálását eredményezve mind az Egyesült Államokon belül, mind pedig azon kívül. Ezeknek az ismeretelméleti feltételezéseknek köszönhetően került sor azoknak a „kritériumoknak a megfogalmazására, melyek kijelölték mit nevezhetünk ismeretnek, mit nem, és az ennek megállapítására alkalmas szakembereknek a körét is”.⁶⁹ Ezáltal a „tisztá” antropológia megerősödött a tudományágon belül (kis méretű, viszonylag izolált etnikai közösségekkel kapcsolatos, elvont kérdésekre irányuló fókusz), míg az alkalmazott szemléletet (a kortárs problémákra irányuló fókuszával) megfosztották kiteljesedése lehetőségeitől. Ez az állapot állandó frusztráció forrását jelentette a politikai területen dolgozó antropológusok számára, akiknek munkáját a technikusok és könyvelők munkájához hasonlatosnak tekintették, nem pedig olyanak, mely új tudás előállítására képes.⁷⁰ Az úgynevezett harmadik világból érkező antropológusok gyakran kritizálták a nem bennszülött antropológusok által nyert „külső látásmód” hitelességét, melyet részrehajlónak és behatároltnak tekintettek (pl. a puerto ricói antropológusok által megfogalmazott bírálat a Puerto Ricót vizsgáló amerikai antropológiával kapcsolatban).⁷¹ A nyugati antropológusok ennek ellenére csak ritkán vették számításba azt a nézetet, hogy a Nyugat által tett episztemológiai megállapítások kulturális konstrukciók lennének. Ezeket a megállapításokat ugyanis általános érvényűnek tekintették. Így tehát, ha láthatatlan formában is, de tovább folytatódott a függőleges irányú kapcsolatrendszer alakulása az amerikai elméleti és alkalmazott antropológia között. Az

⁶⁸ Schwartzman 1993; Freidenberg 2001; lásd még Messerschmidt 1981.

⁶⁹ Foucault 1981: 48–78.

⁷⁰ Hackenberg 1988.

⁷¹ Ezt lásd Freidenberg 2001.

ezen állapotot eredményező megállapítások mára azonban már nagyrészt nem élnek, amint azt Rabinow írásunk elején található meglátása is sugallja.⁷²

Kulturálisan konstruált etika és politika. A második világháborút megelőzően az amerikai antropológusok többsége, beleértve az alkalmazott antropológusokat is, igyekezett megkerülni az etikai kérdéseket, annak révén, hogy kutatását teljes mértékben objektívnek tekintette, és hogy elhatárolódott mind a közvetlen beavatkozás, mind pedig az irányelv implementáció módszereitől.⁷³ Ebben a tekintetben ezek az antropológusok hasonlítottak a gyarmati idők brit antropológusai-ra. Az amerikai antropológusok nem mindig ismerték fel saját értékrendjük kultúrspecifikus vonásait, mint amilyen például más kultúráknak saját kulturális normáik szerint történő megítélésének tilalma (azaz kulturális relativizmus), és értekeikre gyakran, mint univerzálisan érvényes „igazságokra” tekintettek.⁷⁴

A helyzet azonban kezdett megváltozni a második világháború alatt és után, amikor is az amerikai antropológusoknak szélesebb körű, társadalmi változásokat és beavatkozást is magában foglaló szerepvállalásra nyílt lehetőségük. Számos társadalomtudós kezdte felismerni, hogy kutatása nem volt teljes mértékben objektív, értékítélettől mentes.⁷⁵ Egy másik nép kultúrájába történő beavatkozás etikai kérdése, számos további néppel szembeni felelősségvállalás mellett (gyakran érdekkonfliktusokkal küzdve), kényes és ellentmondásokkal terhelt területté vált. Az előre nem látható következmények minimalizálása lett az „elsőrendű követelemény” (azaz ne ártsunk másoknak), ami az antropológus mint individuum kötelezettsége is volt egyben, mely azonban mindig az adott eset körülményeinek

⁷² Rabinow 1986: 241.

⁷³ Meg kell jegyeznünk, hogy az 1940-es és 50-es évek során néhány antropológus (beleértve számos kutatót azok közül, akik részt vettek az SFLA alapításában) kapcsolatban állt a Human Relations Schoolal, ahol a kutatási program a munkaerő termelékenységének fejlesztésére irányult az amerikai iparban (Baba 2000). Mivel ezek a projektek megkövetelték a vállalatok vezetésével való együttműködést, a tudományos körökben gyakran gyanakvással tekintettek rájuk, és számos esetben „politikai reakcionista” bélyegezték őket (Bennett 1996: S24). Ezek a nézetek kedvezőtlenül viszonyultak a „tisztességes, liberális, reformista antropológiával”, amit állítólag a tudományág fősodra reprezentált (Bennett 1996: S37). Ez a körülmény hozzájárult az alkalmazás mint politikailag problematikus kategória kulturális konstrukciójának kialakulásához.

⁷⁴ A kulturális relativizmus valóban maga is relatív fogalom. Etnográfiai terepmunkánk során rendszeresen fogalmazunk meg etikai ítéletet az emberi viselkedésről, és ha nem tesszük ezt, akkor intézményi vizsgálóbizottságokkal találhatjuk szemben magunkat. Egy olyan korban, amikor a világ rohamosan változik, határok törlődnek el és az emberek mind kiszámíthatatlannabb módon kerülnek egymással kapcsolatba, egyre nehezebbé válik a kulturális relativizmus elvének alkalmazása, mely úgy tekint az emberekre, mintha egy kulturális közö(ny)össég hermetikusan elzárt buborékában élnének. Az ehhez hasonló változások az antropológia történelmi kontextusában azt jelentik, hogy az alkalmazott antropológusok azon meglátása, mely szerint bizonyos módszerek vagy eredmények előnyben részesítendők másokkal szemben, ma már nem számít olyan idegen gondolatnak, mint a 20. század közepén.

⁷⁵ Holmberg 1958.

függvényében alakult.⁷⁶ Számos antropológus ezért inkább a kockázatok elkerülését választotta, kerülve magát a gyakorlatot is (a „tisztá” antropológiát részesítve előnyben).⁷⁷

Az 1950-es és 60-as évek során komoly tudományos erőfeszítésekre került sor a kulturális beavatkozással kapcsolatban, s ez heves viták kirobbanásához vezetett, hozzájárulva ezáltal az alkalmazott antropológia kétes politikai és etikai folyamatok színtereként való feltüntetéséhez. Példaként említhetjük a Sol Tax által bevezetett akcióantropológiát és az Allan Holmberg által fémjelzett fejlődésantropológiát.⁷⁸ Ezek az egyetemi bázisú projektek olyan értékrendszer keretén belül zajlottak, melyet explicit módon határoztak meg. Lényegében azonban mindkét projekt komoly kritikákat kapott, és ennek következtében kiteljesedésük és reprodukciójuk is elmaradt. Számos megfigyelő véleménye szerint mindkét kutatásba paternalista felhangok keveredtek; valójában nem a közösségeknek volt szüksége segítségre, csupán az antropológusok hitték ezt el velük. Ez a kritika egy olyan újonnan megjelenő, posztkolonialista szemlélethez kapcsolódott, mely az alkalmazott antropológia kolonialista és elitista jellegét igyekeztek hangsúlyozni.⁷⁹ Egyre táguló szakadék volt érzékelhető a kormányhivatalok és a nemzetközi segítségsszervezetek által megbízott, fejlesztésre szakosodott alkalmazott antropológusok és azok között a tudományos szférán belül mozgó posztmodern antropo-

⁷⁶ Bennett 1996.

⁷⁷ Ma már természetesen belátjuk, hogy még a „tisztá” kutatás is beavatkozást jelent, amennyiben emberi alanyok is részt vesznek benne, még ha csak érintőlegesen is, és hogy nem kerülhetjük meg az erkölcsi felelősség kérdését kutatásunk során.

⁷⁸ Lásd Holmberg és Dobyns 1962; Tax 1975; Bennett 1996.

⁷⁹ Pl. Thompson 1976; Bennett 1996. A második világháborút követően a „fejlesztés” fogalma olyan eszközként jelent meg a nyugati országokban, ami az afrikai, ázsiai és latin-amerikai térség gazdasági „alulfejlettségéből” eredő bajokat volt hivatott orvosolni. Az Egyesült Államok politikai elítje járt a fejlesztési mozgalom élén, de hamarosan a nyugat teljes politikai gárdája bekapcsolódott a folyamatba, és igyekezett meggyőzni a harmadik világ országainak újonnan megválasztott vezetőit, hogy csatlakozzanak a gazdasági növekedésnek a nyugati országok által megfogalmazott kulturális koncepciójához (Escobar 1995). Amint ez az irányzat fejlődésnek indult, az amerikai antropológusoknak lehetőségük nyílt a nemzetközi szervezetekkel történő közös együttműködésre, az amerikai hadseregnek pedig a harmadik világ országainak „modernizálására”, ami központi elemét alkotta az Egyesült Államok kialakulóban lévő gazdasági hegemoniájának a 20. század közepén. Miközben a fejlesztési ügynökségek programjuk kialakításával voltak elfoglalva, addig az „alulfejlett” országok lakosai egyre szegényebbé és kétségbeesettebbé váltak. A harmadik világ vezető értelmisége éles kritikát fogalmazott meg a fejlesztésekkel kapcsolatban, melyet az 1970-es évek elején a függőségi-elmélet indított el. A függőségi-elmélet a marxizmus és a világrendszer-elmélet által befolyásolt teória, mely az „elmaradottságot” a periferiára szorult országok gazdasági kiszolgáltatottsága és a nyugati országok kizsákmányolása közvetlen következményének tekinti (Peet 1999). Noha a függőségi-elméletet több szempontból is élesen kritizálták, az a kritika, amelyet ez az elmélet megfogalmazott, csupán csak a nyitánya volt egy hosszú és tovagyűrűző globális huzavonának, mely a „fejlesztés” koncepciója ellen irányult. Ebbe a vitába fokozatosan más erők is bekapcsolódtak (az 1980-as évek vége felé), köztük antropológusok is, akik a fejlesztés kérdéskörét kutatási témájukká tették.

lógusok között, akik kutatásuk tárgyává a „fejlesztést” tették meg. Utóbbiak gyakran vetették az előbbieik szemére, hogy kutatásaik elhibáztak, vagy éppen etikátlanok (pl. hozzájárulás az úgynevezett harmadik világ egyre mélyülő elszegényedéséhez a fejlett államok és ügynökségeik által).⁸⁰ Az efféle kritikák ezért új-jáélesztették azokat a korábbi előítéleteket, melyek az antropológusoknak a befolyásos szponzorok által történő alkalmazása ellen irányultak, az antropológusok pedig a valójában az alkalmazói (pl. az Egyesült Államok kormánya vagy a nemzetközi segélyszervezetek) ellen irányuló támadások céltabláivá váltak.⁸¹ A „tisztá” megközelítés volt tehát továbbra is a legbiztonságosabb álláspont.

A fent említett episztemológiai, etikai és politikai diszkrimináció következtében azokat az antropológusokat, akik a tudásnak a „valós világra” történő alkalmazását tűzték ki célul, akár tudományos, akár egyéb megfontolásból, gyakran másodrangú, vagy még rosszabb esetben az antropológus névre kevésbé érdemes szakembereknek tekintették (ennek következtében többen hátrahagyták tudományos identitásukat). Az amerikai alkalmazott antropológia átalakult, és az SfAA alapítói által megálmodott innovatív, az elmélet irányába elkötelezett, vállalkozó szellemű partneri szerepből a tudomány alárendelt mostohagyermekének szerepébe lépett, aki kapható a meggondolatlan kritikára, de saját intellektuális teljesítménye következményei iránt nem vállal felelősséget.

3. *Az alkalmazott antropológia munkaerőpiaci expanziója az Egyesült Államokban.* Mialatt az amerikai tudományos antropológiai kultúra a 20. század közepén kialakult, vele párhuzamos, ám lassabb ütemű fejlődést lehetett tapasztalni az alkalmazott antropológiával összefüggésbe hozható szakmai berkeken belül. A nagy gazdasági világválság és a második világháború következtében az antropológusok iránti igény kinőtte az instruktor/kutató/konzulens szerepeket a belső kolóniák igazgatása terén (azaz az amerikai indiánokkal kapcsolatosan), és már új, az irányelv implementációval, a társadalmi cselekvéssel és a kulturális változással kapcsolatos intervenciós szerepeket is magában foglalt.⁸² Az ilyen funkciók betöltésére azonban nem sok antropológus volt hajlandó közvetlenül a második világháború után, akik pedig számításba jöhettek volna, tudományos posztokat töltöttek be. Mindezek ellenére az alkalmazott antropológia iránti igény folyamatos és

⁸⁰ Lásd Escobar 1995; Gardner és Lewis 1996.

⁸¹ Korábban, a vietnami időszak során nagy felháborodást váltott ki annak felfedezése, hogy az Egyesült Államok hadserege antropológusokat próbált meg bevonni a tengerentúlon zajló, álcázott hírszerzési hadműveleteibe. Ez aztán ahhoz vezetett, hogy az American Anthropological Association betiltott minden olyan kutatást, melynek anyaga nem volt publikálható a nyilvánosság számára. Ez a tilalom, ami az AAA által megfogalmazott Szakmai Felelősségi Alapelvek részét alkotta (1971), gyakorlatilag hatályon kívül helyezett minden tulajdonjogi védelem alatt álló antropológiai kutatást egészen addig, amíg az alapelvek meg nem változtak az 1990-es évek során.

⁸² van Willigen 2002.

egyre növekvő volt a nemzeti és nemzetközi helyzet számos változása miatt (pl. új szövetségi törvényhozás kialakítása, mely antropológiai szakértelmet kívánt; a nemzetközi „fejlesztéspolitika” kialakítása; új, tengerentúli piacok utáni kapitalista kereslet). Azok az újonnan végzett PhD-hallgatók, akik nem a tudományos szférán belül kerestek állást, valamint azok a PhD-hallgatók, akiket nem volt lehetőség a tudományos szférán belül elhelyezni, fokozatosan elérhetővé váltak az állami és a magánszektor számára.

Az 1970-es és 80-as évek során azonban fontos fordulat következett be. Az egyetemi álláshelyek csökkenő száma következtében megnövekedett azoknak az újonnan végzett antropológus PhD-hallgatóknak a száma, akik nem tudtak elhelyezkedni a tudományos szférán belül. Az Egyesült Államokban szerzett antropológiai PhD-fokokozatok száma 1976-ban érte el a tetőpontot, 445 diplomával. Tíz évvel később (1986) ez a szám 420 volt; azonban az antropológiai vagy társtan-székek által alkalmazott, friss diplomával rendelkezők aránya 33%-ra esett vissza, a tudományos szférában alkalmazottak száma pedig az összes végzett hallgató 51%-ára csökkent (szemben az 1971–72-ben mért 75%-kal; Baba 1994). A többiek a szövetségi, az állami vagy a helyi kormányzatoknál (13%), a privátszektorban (9%), a múzeumokban (6%), és egyéb munkáltatóknál (23%) talált munkát (a hibák a kerekítésből adódhatnak). Az „egyéb” kategória valószínűleg olyanokat is magában foglal, akik munkanélküliek voltak, vagy pedig hamarosan elhagyták szakterületüket. Az „egyéb” értéke 1971–72-ben csak 2% volt. A tudományág egyértelműen nyomás alá került, melynek során meg kellett változtatnia gyakorlatát annak érdekében, hogy több végzett hallgató találhasson tartalmas tevékenységet a tudományos berkeken túl is.

A háborút követő évek során számos fontos változtatást vezettek be az antropológián belül annak érdekében, hogy a gyakorlati tudásnak az állami és a magánszektorban való alkalmazhatóságát elősegítsék. Noha ez az irányzat a mai napig sem nevezhető a fősodorba tartozó tevékenységként az amerikai antropológiában, mégis kulcsfontosságú szerepet játszott abban, hogy egy, a gyakorlat irányába történő elmozdulást és strukturális fejlődést is magában foglaló szemléletváltás jöhetett létre egy azelőtt kifejezetten elméleti tudományágon belül. E körülmények között az antropológia intézményi adaptációja az Egyesült Államokban számos olyan szerkezeti elemet is tartalmazott, mely az alkalmazott antropológia iránti egyre növekvő keresletre igyekezett válaszolni. Ilyenek voltak például az alkalmazott antropológiai képzési programok és tanszékek, a társadalomtudományi tudást a gyakorlatban hasznosító szakemberek helyi szervezetei (Local Practitioner Organization – LPO-k), az AAA által megalapított National Association for the Practice of Anthropology (NAPA), a Coalition of Practicing and Applied Anthropology Programs (COPAA), illetve új, szakmai folyóira-

toknak, mint például a *Practicing Anthropology* és a *NAPA Bulletin*, elindítása stb.⁸³ Fontos figyelembe vennünk, hogy a tudományágon kívül eső területek feladatait ellátni képes antropológusok képzése viszont egyetemi intézményi kereteket követelt meg. Ennek következtében kialakult az egyetemi alkalmazott antropológusoknak egy olyan csoportja, akik teljes munkaidőben vettek részt a felsőoktatásban, azonban a tudományos szférán kívüli területek számára képeztek ki alkalmazott antropológusokat.

Ezen „új alkalmazott antropológia”⁸⁴ intézményesülésével és expanziójával egy időben az „alkalmazott” terminus jelentéstartamát érintő finom módosulás volt tapasztalható az 1970-es és 80-as években. Míg az SfAA alapítónak szeme előtt a teoretikai és gyakorlati célok innovatív összekapcsolásának célja lebegett, addig az „új alkalmazott antropológia” valami egészen más dologgá vált a 20. század végére. Nézőponttól függően, az alkalmazott antropológia egyaránt vált a politikai realitás számára segítséget nyújtó szaktudás forrásává, problémamegoldó szakemberek képzési eszközévé, és a különféle gyakorlati problémák megoldására szakosodott, intézményesített tudástárrá. Az újonnan megjelenő célok azokban a definíciókban is tükröződnek, melyek az utóbbi két évtized során jelentek meg az antropológiai szakirodalomban:

- Az alkalmazott antropológia olyan kutatási terület, mely az antropológiai tudás és annak alkalmazása közötti kapcsolatrendszer vizsgálgja az antropológián túlmutató területeken.⁸⁵
- Az alkalmazott antropológia terminus – mind Nagy-Britanniában, mind pedig az Egyesült Államokban – az antropológusoknak a szociális változások és az emberi jólét iránt elkötelezett szervezetek általi foglalkoztatását jelölő kifejezés.⁸⁶
- Vitánkat azzal a definícióval indítjuk, hogy az alkalmazott antropológia egyszerűen csak az antropológia gyakorlati aspektusa... Az alkalmazott antropológia felöleli mindazokat a tevékenységeket, melyeket az antropológusok nemcsak ma, hanem a múltban is végeztek, azzal a céllal, hogy gyakorlati problémákat oldjanak meg.⁸⁷

Az ezen meghatározásokban megfogalmazott célok alapvetőek, és az alkalmazott antropológia valamennyi modern koncepciójában helyet kellene kapniuk. Amit mi kifogásolunk, az olyan aspektusokra vonatkozik, melyek nem találhatók meg e definíciókban. Egyedül Chambers kapcsolja az antropológiát a tudáshoz, ám ennek ellenére a megértést a tudás használatának vizsgálatán keresztül képze-
li

⁸³ Lásd még Willigen 2002; Hill 1994.

⁸⁴ Angrosino 1976.

⁸⁵ Chambers 1987: 309.

⁸⁶ Bennett 1996: S25.

⁸⁷ van Willigen 2002: 8.

el, olyan területeken, melyek túlmutatnak az antropológián. Megvan vajon annak a lehetősége, hogy az alkalmazott antropológia hozzájáruljon az antropológia és a rokon szakterületek tudásának fejlődéséhez, a tudományelmélet kiterjesztéséhez és revíziójához, valamint a társadalomtudományok módszertanának innovatív fejlesztése terén? Meggyőződéssel állíthatjuk, hogy más alkalmazott társadalomtudományi (pl. alkalmazott közgazdaságtan, politikatudomány és pszichológia) és klinikai területek (gyógyászat) hozzájárulnak saját tudományterületük tudásképződési folyamatához. Az alkalmazott antropológia esetében vajon milyen mértékben tekinthető ez a hozzájárulás lehetségesnek, vagy akár kötelezőnek? Amint azt a fenti definíciók is tükrözik, az antropológiai tudáshoz való hozzájárulás nem tekinthető többé explicit módon jelenlévőnek az alkalmazott antropológia jelenleg használt elnevezéseiben. Meglátásunk, hogy ennek a szemléletváltásnak ára van. Bennett (aki nem tekinti önmagát „alkalmazott” antropológusnak) egyszerűen azt állítja, hogy:

A társadalomtudományokban tématerületeinek gyakorlati vagy alkalmazott oldalára gyakran tekintenek vegyes érzelmekkel, sőt, megvetéssel... Az antropológia – a hagyományos megközelítés értelmében – a törzsi, vagy nem urbánus társadalmak tanulmányozásának szentelte magát, ami azt is jelentette egyben, hogy csak nehezen fogadta el a gyakorló tudós szerepét... az alkalmazott antropológia Amerikában nem élvez tiszteletet tudományos körökben.⁸⁸

A presztízs hiánya hatalomhiányt is eredményezett, ami azt jelenti, hogy az „új alkalmazott antropológia” gyengének bizonyult politikájában.⁸⁹

A fenti fejtegetések azt sugallják, hogy az antropológiai elmélet és gyakorlat között létrejött hasadás – mely eredetileg Nagy-Britannia gyarmati időszakában zajlott le – a második világháborút követően Észak-Amerikában is megismétlődött. Míg azonban a britek a tudás-előállítás kétszintű modelljének csak egy kezdetleges változatát hozták létre (mivel az alkalmazott antropológia nem indult virágzásnak Nagy-Britanniában a második világháborút követően), addig az Egyesült Államokban érett formájában valósult meg. Ezen a modellen belül az elméleti tudás előállításának képessége a tudományághoz tartozó elit számára van fenntartva, az alkalmazott antropológia számára pedig csak a „második” szint elérhető, mivel tudását származtatott, kisebb tekintéllyel bíró tudásnak tekintik, mely nem járul hozzá a tudományelmélet fejlődéséhez. Természetesen az elméletalkotók „alkalmazhatják” az antropológiát, ha úgy döntenek, azonban közösségük általában nem vesz tudomást azokról a művekről, melyeket (csak) alkalmazott ant-

⁸⁸ Bennett 1996: S23–S24.

⁸⁹ Chambers 1987. Chambers megnevez számos olyan tényezőt, ami akadályozta az alkalmazott antropológia fejlődését Amerikában. Ezek közül néhány az etikai és értékrendbeli alapelvek kulturálisan megkonstruált szemléletével áll összefüggésben a tudományágon belül.

ropológusok hoznak létre. A jelen legnagyobb gazdasági hatalommal bíró országa (a 20. század végi Egyesült Államok) arra használja ezt a kognitív és intézményi struktúrát, hogy alkalmazott és gyakorlati antropológusokat készítsen fel neokolonialista céljai megvalósítása érdekében, míg ezzel egy időben igyekszik fenntartani egy „tisztta” elméleti struktúrát is azzal a céllal, hogy exportra szánt ideológiát állítson elő.⁹⁰ Az elsődleges különbség a brit és az amerikai modell között az, hogy az amerikai változat egy olyan jellegzetes identitást tudott kialakítani, mely nem azonos értelmű (azaz nem korlátozódik) az őslakos, etnikai vagy törzsi csoportok vizsgálatával(-ra), még annak ellenére sem, hogy az amerikai elméleti antropológia messzire merészkedett az egzotikus területeken zajló terepmunkában is. A kortárs problémák iránti fogékonyság, és a pontos megnevezéssel párosuló határozott módon artikulált identitás tette lehetővé az antropológia lenyűgöző expanzióját a 20. század második felében Amerikában.

Az antropológiai irányzatok globális konvergenciája: 1990-től napjainkig

A második világháborút követő időszakban kialakult, egyes nemzetek és régiók között, illetve azokon belül húzódó határvonalak az 1990-es évek során kezdtek módosulni, elmosódni, talán még eltűnni is, a mögöttes gazdasági és politikai viszonyrendszerben bekövetkezett strukturális változásokat tükrözvén. E változásokat elsősorban a Szovjetunió felbomlása és a hidegháború vége váltották ki, melyek egyúttal mind a regionális, mind pedig a globális politikai erőegyensúly felbomlásához is hozzájárultak. A folyamatok ugyanakkor új területeket is megnyitottak a kapitalizmus globális előretörése előtt. Az itt leírt változásokra gyakran mint a „globalizáció” kísérőjelenségeire szoktak utalni.⁹¹ A globalizációs elméletek a nemzetek közötti gazdasági és technológiai kapcsolatrendszernek *strukturális konvergenciáját* vetítik előre, mely az intézményformák mind fokozottabb mértékű hasonlóvá válásával jár majd együtt. Az oktatásért felelős intézményekkel szemben például követelményként fogalmazódhat meg, hogy olyan irányvonalak mentén gondolják újra programjaikat, melyek a globális követelmények implicit és explicit elvárásaival is összhangban állnak (nagyobb tartalmi hasonlósághoz vezetve ezáltal az egyes nemzetek programjaiban). Meglátásunk az, hogy saját tudományterületünkön belül nekünk is a konvergencia folyamatával kell szembesülnünk mind globális tekintetben, mind pedig az elmélet és a gyakorlat között meghúzódó területek tekintetében.

⁹⁰ Lásd még Baba 2000.

⁹¹ Robertson 1992; Chun 2004.

Jomathan Friedman antropológus, *Globalization, the State, and Violence* című könyvében a globális változások kérdését tárgyalja.⁹² Véleménye szerint az a jelenség, melyre leggyakrabban mint „globalizációra” szoktak utalni, valójában a tőkefelhalmozás hosszú múltra visszatekintő folyamatának utolsó állomása. Ennek a folyamatnak a során a tőkefelhalmozás központjai földrajzi-regionális szempontból változnak – a régi központok fokozatosan veszítenek jelentőségükből, új központoknak adva át helyüket. Noha vitatható, hogy az a folyamat, melyet Friedman leír, igaz-e a kapitalista korszakra, az azonban biztonsággal állítható, hogy az eltelt évszázadok, évezredek alatt újabb és újabb politikai és gazdasági hegemoniával bíró centrumok jöttek létre és omlottak össze. Ezek a korszakváltások egészen a Közel-Kelet nagy kereskedelmi központjaitól kezdve az itáliai városállamokon és számos európai államon át egészen az Egyesült Államok második világháborút követő hatalomra töréséig nyomon követhetők. Napjainkban a tőkefelhalmozás a csendes-óceáni térség, s ennek is leginkább az ázsiai széle irányába kezd tolódni. A téma jelentősége indokolja, hogy itt most hosszabban is idézzük Friedmant:

Európa felemelkedését a Közel-Kelet hanyatlásával ellentétes módon végbemenő folyamatként érthetjük meg legjobban. Az európai kapitalizmus ugyanis nemcsak egyszerűen a feudalizmusból fejlődött ki, hanem annak a tőkefelhalmozásban bekövetkezett korszakváltásnak az eredményeként, mely egyik világrégióból kiindulva egy másik felé tartott. Európa, ebben az értelemben, az Arab Birodalomtól függő helyzetben álló terület volt; ez a kapcsolat azonban fokozatosan a visszájára fordult a reneszánsz utáni századokra. Ebben a folyamatban a legfontosabb mechanizmus a tőkének a globális rendszeren belül történő decentralizációja (volt), melyre manapság *globalizációként* szoktunk utalni (kiemelés az eredetiben). Európa teljes történelme tehát pulzációk – kitágulások és összehúzódások – sorozataként értelmezhető, a Közel-Kelet krízisével egy időben kibontakozó, mediterrán és flamand felvirágzástól kezdődően, az olasz városállamokon, Portugálián, Spanyolországon és Hollandián át Anglia gazdasági előretöréséig. E ciklusok mindegyikét a tőkefelhalmozás centralizációja és a kereskedelem expanziója jellemezte, melyet aztán mindegyik esetben decentralizáció (tőkekivitel vagy globalizáció), valamint a hatalmi viszonyok terén bekövetkezett radikális korszakváltás követett. Az 1970-es évekre a Nyugat a világ összes többi részének fő tőkeexportőrévé vált, s ezt a tőkefelhalmozásban bekövetkezett, nyugat-keleti irányú váltásként értelmezhetjük. A csendes-óceáni térség gazdaságának az 1970-es évektől az 1990-es évek végéig tapasztalt felvirágzása, a világgazdasági hatalom újrafelosztását szimbolizálja. Ez az időszak egybeesik a globalizáció eszméjének a megjelenésével és nyugati intézményesülésével is.⁹³

⁹² Friedman 2003, lásd még 2004.

⁹³ Friedman 2003: 2.

A nyugati központ hanyatlását és egy új, keleti centrum felemelkedését jelzi az is, hogy az Egyesült Államok 1963 és 1987 között 40,3%-ról 24%-ra csökkentette a termelésből származó részesedését a térségben, míg Japán 5,5%-ról 19%-ra növelte azt. Az NIC-hez (Newly Industrialized Countries) tartozó India, Spanyolország és Brazília voltak a fő haszonélvezői ennek a decentralizációnak.⁹⁴ Az olyan országok, mint Tajvan, Dél-Korea és Kína, gyorsan törtek előre a készáru exportáló országok ranglistáján, s ezzel egy időben a nyugati államok közül jó néhány jelentős hanyatlásnak indult. Pillanatnyilag a csendes-óceáni térség államai lényegesen magasabb gazdasági növekedést mutatnak, mint az Egyesült Államok és Európa.⁹⁵ Természetesen ezek az adatok egy komplex helyzetnek csupán egyetlen, potenciálisan megkérdőjelezhető dimenzióját tárják elénk. Mégis nehéz lenne továbbra is fenntartani azt az érvelést, hogy a sokkal érettebb (nyugati) gazdaságok továbbra is képesek megőrizni befektetési lendületüket, miközben piacaikat külföldi fogyasztói termékek árasztják el. 1978 és 1998 között az Egyesült Államokban a külföldi import mértéke 17,8%-ról 31,8%-ra emelkedett. Friedman szerint a folyamat egy olyan modellben ragadható meg leginkább, ahol az exportált tőkét termékek előállítására használják fel, melyeket aztán visszaimportálnak a régi központokba. Ezek a tendenciák „a növekvő verseny, a decentralizáció és a tőkefelhalmozás keleti irányba történő egyértelmű eltolódásának jeleit mutatják”.⁹⁶

Ezenkívül a szovjet blokk és a szocialista/kommunista gazdasági modell felbomlása a térség piacgazdaság irányába történő elmozdulását eredményezte. A kapitalista terjeszkedés új formái jelentek meg korábban tiltott területeken (pl. Kelet-Európa, Oroszország, Kína és partnerországai). Határozottan láthatóvá váltak emellett azok a „gyenge láncszemek” is (pl. a csődbe ment afrikai államok), ahol a rendszer gyakorlatilag összeomlott és anarchia uralkodik.⁹⁷ Az ezekben a térségekben lezajló iszonyatos konfliktusok miatt emberek millióiból lett menekült, és súlyos humanitárius katasztrófák fordították az antropológia figyelmét is e területekre. Melléktermékként olyan interkulturális találkozások történtek, melyek a posztmodern elméletalkotás számára szolgáltatnak kiváló lehetőséget.⁹⁸ Az ehhez hasonló folyamatok világszerte összekötik egymással az embereket, orszá-

⁹⁴ Friedman 2004: 76.

⁹⁵ Az Economist például (2005. október 19: 104–106.) a következőképpen állapítja meg a csendes-óceáni térség, valamint a dél-kelet ázsiai országok GDP-jének (bruttó nemzeti össztermék) alakulását egy éves távlaton belül: Kína (9,4% +), Hong-Kong (6,8% +), India (8,1% +), Indonézia (5,5% +), Malajzia (4,1% +), Fülöp-szigetek (4,8% +), Szingapúr (6,0% +), Dél-Korea (3,3% +), Tajvan (3,0% +), Tájföld (4,4% +). Ezzel egy időben a GDP alakulása, ugyanarra az időintervallumra kivetítve, az euró térségben 1,1%-os, az Egyesült Államokban pedig 3,6%-os növekedést mutat.

⁹⁶ Friedman 2004: 76–77.

⁹⁷ Friedman 2003.

⁹⁸ Fischer 2003.

gokat és régiókat, sürgető feladatokat fogalmazva meg a kortárs antropológiai gyakorlat számára.

A globalizáció folyamatai jelen kontextusban meghatározóak, mivel mind az Egyesült Államok, mind a világ más területei vonatkozásában következményekkel bírnak az alkalmazott és gyakorlati antropológia alakulására. Jelen esszé mellett érvel, hogy az antropológiai tudáselőállítás a világhatalmak (korábban Nagy-Britannia, az utóbbi időben pedig az Egyesült Államok) égisze alatt egy olyan kétszintű struktúra keretei között valósul meg, mely egy teoretikai és egy alkalmazott/gyakorlati réteget foglal magában. Ez a struktúra a kolonializmus, és neokolonializmus elhúzódó időszaka során jött létre, amikor a világ hatalmi központjai nyugaton helyezkedtek el. Csakis ezen a szerkezeten belül viseli az „alkalmazott antropológia” elnevezést az alkalmazott antropológia. Jelen fejezeten belül megpróbáltuk nyomon követni azokat a történelmi változásokat, melyek az elnevezés jelentéstartalmát és a jelentéstartalomban bekövetkezett változásokat térben és időben meghatározták. Meglátásunk szerint, ha a világon valóban egy decentralizációs folyamat van kibontakozóban, melynek során a keleti, illetve egyéb nem nyugati hatalmak felemelkedése, és az USA fokozatos hanyatlása figyelhető meg, akkor a változások mind Amerikában, mind a világ többi részén tükröződni fognak az antropológiai intézmények szerkezeti jellegzetességeiben bekövetkező konvergenciós folyamaton keresztül (különösen a források nyugat-keleti irányú újraelosztási mintázataiban). Két tentatív hipotézis fogalmazható meg a globalizáció jelenségével, valamint az alkalmazott antropológia elnevezésének létrejöttével kapcsolatban: (1) más nemzetek is az amerikai alkalmazott antropológiai intézményekhez hasonló struktúrákat fognak kialakítani, ennek megfelelő elnevezéssel illetve azokat, és (2) az amerikai intézményi struktúrák olyan fejlődése fog bekövetkezni, mely egyre inkább közelíteni fog a globális normákhoz (tehát az elméleti és alkalmazott antropológia közötti határvonalak várhatóan elmosódnak).

Úgy gondoljuk, hogy ami az első hipotézisünkkel kapcsolatos tendenciákat illeti (azaz az alkalmazott antropológia elnevezését más országokban), számos, meglehetősen sikertelen próbálkozásra került sor mindeddig. Jelen kötetben három fejezet is (Kanada, Nagy-Britannia és Izrael) beszámol azokról az intézményi struktúrákról, melyek a különálló alkalmazott vagy gyakorlati antropológiai tevékenység támogatására jöttek létre az elmúlt évtizedek során (néhányik közülük az „alkalmazott antropológia” terminusával, vagy egy ahhoz hasonló elnevezéssel is bírt). A kísérletek azonban minden esetben kudarcot vallottak, vagy egyszerűen csak idő előtt befejeződtek.⁹⁹ Első ránézésre a modellek balsikere ellentmondá-

⁹⁹ Kanadában a Society for Applied Anthropology és orgánuma a Proactive megszűnt létezni. Az alkalmazott antropológiai mesterképzés, amely a Saskatchewan Egyetemen indult el, szintén nem volt fenntartható a költségvetési megszorítások miatt. Nagy-Britanniában csödbe ment a

sosnak tűnhet, ugyanis közülük valamennyi „első világbeli” országokban fogalmazódott meg, melyek látszólag képesek lehettek volna egy ilyen kétszintű rendszer fenntartására. Meglátásunk azonban az, hogy kétszintű rendszerek létrehozására csak egy világhatalom lehet képes (pl. Anglia a múltban, az Egyesült Államok jelenleg). Minden más szóban forgó ország (pl. Kanada, Izrael és a jelenlegi Nagy-Britannia) jelenlegi kontextusából hiányzik ugyanis egy-két olyan meghatározó elem, mely nélkülözhetetlen a kétszintű modell teljes érvényű replikációjához (pl. olyan gazdasági és politikai erőforrások, melyek elősegítik annak működését, határozott piaci igény az alkalmazott antropológia iránt és változatos szerepstruktúra). Az alkalmazott antropológiát támogató intézményi struktúrák kudarca és az „alkalmazott” név használatának megszűnése azonban még nem jelenti azt, hogy ezek az országok felhagytak volna az alkalmazott antropológiai gyakorlattal; a tevékenység mindenhol folyik tovább, különálló struktúrák vagy elnevezés megléte nélkül is, kivéve a hatalmi központokat. Néhány (nem amerikai) antropológus megkönnyebbülését fejezte ki nekünk bizalmasan azzal kapcsolatban, hogy országukban az egyfajta alkalmazott antropológiai „apartheidnek” kialakítására irányuló törekvések kudarcot vallottak, mivel meggyőződésük szerint, az alkalmazott tevékenységet az elméleti tudással integrálva kellene folytatni. Noha az „apartheid” kifejezés ebben a szövegösszefüggésben riasztónak és idegennek tűnhet, mégis találó leírását adja azoknak az intézményi struktúráknak, melyek (egyések szerint) „öröklőtnek” tekintett tulajdonságjegyek alapján szegregációt és diszkriminációt gyakorolnak.

Ezek a fejtegetések elvezetnek bennünket második hipotézisünkhöz: az elméleti és az alkalmazott antropológia potenciális egymásba olvadásához. Úgy véljük, hogy az ebben a kötetben, illetve más vonatkozó irodalomban olvasható bizonyítékok alapján a második hipotézis a globalizáció valószínűbb lehetséges eredménye. Az antropológia egy új, globális méretű modellje van kialakulóban, mely tudományágunkat egyértelmű módon helyezi el a világban, elmosva (de nem eltörölve) az akadémiai („tiszta”) és a nem akadémiai, valamint az amerikai és a más nemzetek által kifejlesztett gyakorlat közötti különbségtételt. A globális modell iránti igény megfogalmazása Fischer nevéhez köthető,¹⁰⁰ aki új fogalmi és módszertani eszközök bevezetését sürgette, mivel a globalizáció következtében

British Association for Anthropology in Policy and Practice és utódintézménye is. Izraelben bezárt a Ben-Gurion Egyetemen működő Viselkedéstudományi Tanszék alkalmazott antropológiai szakiránya. Meg kell jegyezzük azonban, hogy az „Anthropology in Action” még mindig működik Nagy-Britanniában e-mailes vitafórumként, és hogy az ASA 2003-ban elindította az „Apply”-t, ami egy olyan alkalmazott antropológiai hálózat, mely alkalmazott rendezvények támogatásával foglalkozik és saját weboldalt tart fenn. Ugyanakkor, meglátásunk szerint ez utóbbi megmozdulások nem tükrözik a formalizációnak ugyanazt a fokát, mint azok az intézményi struktúrák, melyek kudarcot vallottak.

¹⁰⁰ Fisher 2003.

exponenciálisan megnövekedett interakció hatására az egyes kultúrák mind komplexebb és jellegzetesebb formát öltenek. Fischer azt állítja, hogy az antropológia jelenleg olyan „harmadik dimenziókban” működik, mely a 19–20. század során kialakult fogalompárokra – mi/ők, primitív/civilizált, kelet/nyugat, észak/dél, illetve alkalmazott/akadémiai – már túlmutat. Ennek a „harmadik dimenzióknak” a megnyílása tette lehetővé az „egyediség” egy egészen különös jelentésének kialakulását, illetve a határok olyasfajta elmosódását, amit az antropológia – születése óta – még nem tapasztalt. Meglátásunk szerint ez az „egyediség” a *globális konvergencia három dimenziója* által jut kifejeződésre, melyet e kötet számos fejezete igyekszik bemutatni.¹⁰¹

A három dimenzió a tág értelemben vett antropológiai gyakorlat intézményi struktúráinak olyan aspektusait (azaz jellegzetességeit vagy eredményeit) tükrözi, melyek mind az egyes országok és régiók, mind az Egyesült Államok esetében megfigyelhetők. A három aspektust a következőképp ragadhatjuk meg: (1) kortárs, problémaorientált, interdiszciplináris kutatások irányába való eltolódás, (2) résztvevési és kollaboratív módszertan, valamint (3) meggyőzőbb akciótervek kidolgozása és a politikai befolyás iránt való nagyobb elhivatottság. Úgy gondoljuk, hogy ezek a jelenségek a globalizáció folyamatainak következményeiként mind a tudományos, mind a tudományos szférán kívüli antropológiára befolyással vannak és előbb-utóbb az alkalmazott antropológia amerikai modelljének, valamint elnevezésének az átalakulását is maguk után vonják. Az ezután következő szakaszok ezeknek a dimenzióknak a jellegébe engednek bepillantást.

A figyelem eltolódása kortárs, problémaorientált, interdiszciplináris kutatások felé a tudományos szférában

Az előzőekben néhány olyan körülményt vizsgáltunk meg, melyek az antropológiai figyelmet a nemzeti határokat átszelő, sürgető kérdések felé irányították. Jelen kötet kollégáink érdeklődési körével összhangban van – legyen szó tudományos vagy tudományon kívüli témákról –, mivel a környezeti károk, az erőszak, a járványok, a hajléktalanság és az éhínség globális méreteket öltő problémái kötődnek jelen témánkhoz is. Ezek a kérdések nem analizálhatók kizárólag a hagyományos értelemben vett „tisztá” tudományos elméletek és módszerek alkalmazásával. Míg a hagyományos antropológiai gyakorlat egyre veszít jelentőségéből (szóló/egyedülálló tudományág, absztrakt, „egzotikus ezotéria”), addig tudományágunk episztemológiai magja – a módszertant és az elméletalkotást érintő

¹⁰¹ A konvergencia ehhez hasonló dimenzióira amerikai példa a *Practicing Anthropology* kiadványai-ban (Hackenberg és Hackenberg 2004), valamint a saját munkánkban található.

kritikai megközelítéseknek köszönhetően – folyamatos átalakuláson megy keresztül,¹⁰² mely új intellektuális határok irányába mutató interdiszciplináris változásokat is magában foglal. A problémaorientált, egyben mégis alap kutatásnak nevezhető megközelítésmód ereje a természettudományok és a társadalomtudományok által is mind fokozottabb elismerésnek örvendő,¹⁰³ és eredményeket produkál az olyan élvonalbeli tudományok terén is, mint amilyen a környezettudomány, a gazdasági és „intézményi” antropológia és a komplex adaptációs rendszerek.¹⁰⁴ Ezeken a kontextusokon belül az elmélet és a gyakorlat közötti határvonalak elmosódását azok az újonnan megjelenő problémák idézik elő, melyek megértése és elméletbe foglalása még hiányos. Azok a kutatók, akiknek hozzáférésük van a terepmunkához is, a megértés szempontjából kulcsfontosságú információkra tehetnek szert, míg azok, akik a „tisztá” tudomány képzetén belül ragadnak valószínűleg kudarcot vallanak az újonnan megjelenő realitások megértésében, ugyanis a régi elméletek idejéért múltnak bizonyulhatnak a jelen problémaköreinek vizsgálata során. Fontos megjegyeznünk, hogy a terepmunka gyakran az értékrend felülvizsgálatát is megköveteli (a problémaorientáció vagy kivitelezés szempontjából). Az antropológusok feladata a gyakorlati feltételek között szerzett tudás átalakítása elméleti tudássá, melynek során tartózkodniuk kell attól a tévképzettől, hogy bármilyen kutatás automatikusan „tisztátalan”, vagy hogy a rendszer „árulását” jelenti.

Ez a kérdés a globális decentralizáció egy másik következményéhez vezet el bennünket, mely a tudósokat kortárs problémák megoldására is sarkallja egyben: a tudás önmagáért való keresése ma már csak a tehetős intézmények által alkalmazzott tudósok számára lehetséges. A legexkluzívabb tudományos intézményeknek talán módjában áll ilyen jellegű kutatások folytatása, mivel anyagilag többé-kevésbé függetlenek, azonban azoknak a közintézményeknek, melyek működése adókból, tandíjakból, valamint adományokból és szerződésekből származó bevételektől függ, inkább a választópolgárok azon igényeit kell kielégíteniük, melyek „szigorúbb elszámoltatást” és „nagyobb megbízhatóságot” követelnek, és ez az érintettek érdekeivel összhangban álló ütemtervek kidolgozását helyezi előtérbe.¹⁰⁵ A tudományos szférában történt efféle változások egyre növekvő nyomást gyakoroltak az egyetemi kutatókra, és arra ösztönözték őket, hogy különféle „termékekkel” álljanak elő, mintha csak a vállalati világban lennének, valamint hozzájárultak egy bizonyos „revizori kultúra” kialakulásához is a felsőoktatás-

¹⁰² Schweizer 1998.

¹⁰³ Stokes 1997.

¹⁰⁴ Pl. Moran és Ojima 2005; Jian és Young 2002; Agar 2004.

¹⁰⁵ Lásd Duderstadt és Womack 2003.

ban,¹⁰⁶ mely – véleményünk szerint – a források újraelosztásának egy, a globális hatalomdecentralizációt kísérő mechanizmusa.

Meggyőződésünk, hogy ezek a kontextuális hatások olyan üzleti impulzust fognak majd indukálni, mely a vezető pozíció megszerzésének lehetőségét fogja jelenteni az antropológusok számára az interdiszciplináris kutatásokban (s ez valami olyasmí, mint amit a második világháború előtt figyelhattunk meg). Ezek a lehetőségek számos következményt vonnak maguk után, mint például változtatások alkalmazását a hallgatók és az oktatók képzésében, illetve átképzésében és az antropológusok kutatási orientációjának és céljainak a kijelölésében. Hosszútávon az ilyen változások a tudományágat is átalakíthatják, melynek eredményeként az elméletalkotókat közelebb vihetik a „valós világ” problémaköréhez, és elmoshatják a határokat elmélet és gyakorlat között.¹⁰⁷

Mindeközben, a 20. század végén, megjelentek azok az úgynevezett „intézményi antropológiák” is,¹⁰⁸ melyek az antropológiát más tudományágakhoz és szakmákhoz kapcsolták (pl. orvosi antropológia, jogi antropológia, oktatási antropológia, szervezeti antropológia stb.) Az intézményi antropológia az antropológiai és etnográfiai gyakorlat értékének felismerésére modern foglalkozások széles skálájának létrehozásával válaszolt.¹⁰⁹ Az antropológia eme „diaszpórája” tudományágunk számos képviselőjét olyan intellektuális hibriddé formálta, aki mind az antropológia területén, mind más foglalkozási területen belül tevékenykedik egyidejűleg (pl. orvostudomány, üzleti élet), szabadon jöhet-mehet, egyszerűen lévén diszciplináris és interdiszciplináris. A hibriditás egyik érdekes aspektusa, hogy a kortárs kontextus tudástartalmának integrációját követeli meg, noha egy hibrid antropológus önmagát elméleti orientációjú kutatóként is meghatározhatja, amennyiben ezt a lehetőséget választja (antropológiai, vagy más tudományág elméletét alkalmazva). Nincs azonban olyan követelmény, mely szerint egy intézményi antropológusnak alkalmazott antropológusként kellene magát azonosítania, és többen nem is teszik ezt (annak ellenére, hogy más területek kortárs problémáira fókuszálnak, akárcsak az alkalmazott antropológusok). Véleményünk szerint az intézményi antropológia az Egyesült Államokban egy olyan gyakorlatot fejlesztett ki, mely az alkalmazott antropológiának az eredetileg a Society for Applied Anthropology alapítói által a második világháborút megelőző időszakban megfogalmazott modelljére emlékeztet (pl. Bateson, Mead, Warner és mások), eltekintve attól a körülménytől, hogy az antropológusok ma nem tartoznak egyetlen konkrét szakmai közösségbe. Az intézményi antropológia azért, hogy kívül maradjon a „megnevezett” tudományok körén (vagy hogy több különbö-

¹⁰⁶ Shore és Wright 2000.

¹⁰⁷ Lásd Jian és Young 2002.

¹⁰⁸ Bennett 1996.

¹⁰⁹ Lásd Hill 1999, 2000.

ző nevet is magára ölt) a világ más részein zajló események felé közelít, abba az irányba, ahol az alkalmazott antropológia ugyanúgy híján van a pontos megnevezésnek, ennek következtében pedig hozzájárul az elmélet és a gyakorlat közötti határok elmosódásához.

Részvevéses és kollaboratív módszertanok

A kollaboráció és a részvevéses megfigyelés hatékonyságát jelen kötetben azok a fejezetek tükrözik a legvilágosabban, melyek az őslakos és eredeti lakosság jogainak területén bekövetkezett fejlődést tárgyalják (pl. önrendelkezés, státuszismerés, igazságszolgáltatás, földterületek kiszélesítése és szerződéskötési jogok; lásd az Ecuadorról, Indiáról és Oroszországról szóló fejezetek). Az e területen tett előrelépés impresszív és magában foglalja a helyi lakosok, az antropológusok, a különböző nonprofit szervezetek, a nemzetközi intézmények – mint a Világbank – és a különböző transznacionális szervezetek együttműködését is. Ezek az előrelépések egy olyan történelmi folyamat következményének tekinthetők, melyek az 1970-es évek során az egyenlőség és igazságosság mellett fellépő társadalmi mozgalmak formájában indultak útnak, és melyek az őslakos és eredeti lakosság felkeléseihez vezettek a földhasználati jogok és az önrendelkezés jogának biztosítása érdekében. Számos esetben (pl. Latin-Amerika) a felkelések hatása az őslakosság és az állam közötti kapcsolat újraértelmezéséhez vezetett, mely folyamatban gyakran antropológusok is résztvettek annak érdekében, hogy nagyobb autonómiát és még világosabban megfogalmazott gazdasági jogokat vívjanak ki az őslakosoknak (lásd az Ecuadorról szóló fejezetet). Az erőfeszítések közül néhányat siker is koronázott, nemzeti szinten bekövetkező jogi és politikai változások bevezetését, valamint az őslakosok gazdasági helyzetének javulását eredményezve (lásd az Oroszországról szóló fejezetet).

Az őslakosok jogaival kapcsolatos sikeres innovációk terjedését olyan nemzetközi szervezetek is dokumentálták, mint amilyen a Világbank. A 20. század vége felé ezek a szervezetek egyre fokozódó nyomás alá kerültek, mely a fejlődő országokban pozitív gazdasági eredmények realizálását sürgette. A jelen kötetben található fejezetek meglátása szerint ezek a szervezetek olyan projektek megvalósítására törekedtek, melyek az őslakosság és az etnikai csoportok mellett szálltak síkra valószínűleg azzal a céllal, hogy behatárolt eseteken keresztül demonstrálják az elért eredményeket, melyekhez alkalmazott antropológiai módszereket használtak fel (pl. az „etnofejlesztés” Ecuador esetében; lásd még az Oroszországról szóló fejezet). Néhány kölcsönösen előnyös stratégia – miután hasznosságuk bizonyítást nyert – a nemzetközi intézmények által is elfogadásra került, és lehetővé vált ezáltal szélesebb körben történő alkalmazásuk. Az antropológusok, az ősla-

kosság és más etnikai csoportok közötti együttműködés hozzájárult ezáltal egy olyan konstruktív gazdasági változást célzó világmodell megjelenéséhez, mely napjainkban globális standardként vált elfogadottá. Tapasztalataink alapján ez a folyamat mind elméletileg, mind etikailag nagyobb mélységekkel rendelkezik, mint bármilyen más stratégia, amit a magánszektorban „változások kezelésére” alkalmaznak napjainkban.

Lamphere megjósolta az amerikai antropológiai gyakorlatnak más nemzetek felé történő közeledését, valamint azt is, hogyan válnak majd a kollaboratív módszerek mind a tudományos, mind a tudományos szférán kívüli kutatások számára a konvergencia kiindulópontjává: „Az antropológia mélyreható változások küszöbén áll. Ez a folyamat annak a három évtizednyi átalakulásnak a kulminációja, mely az általunk tanulmányozott közösségekben, az érdeklődésünket meghatározó témákban és a kutatásunk alanyaival kialakított kapcsolatainkban ment végbe [...] a közösségekkel kialakított kapcsolatrendszerünk újragondolására került sor, melynek során a „másikat” tanulmányozó, a kívülálló szerepét magára öltő szakember és tudósokból nagyobb együttműködésre hajlandó, a partneri viszonyt előtérbe helyező kutatók váltak.”¹¹⁰

A változások valóban mélyrehatóak, és ironikus módon, amikor az amerikai egyetemi antropológia részvevési módszereket igyekszik elsajátítani, a saját eredetéhez megy vissza. Noha számos elmélet és eljárás hozzájárult a részvevési tradíció kialakulásához,¹¹¹ a tényleges közösségi részvétel mint módszer melletti legvilágosabb elköteleződés a brazil Paulo Freire munkásságából ered. Freire módszere arra irányult, hogy megtörje a tudományos intézményeknek a tudás előállításában és terjesztésében élvezett monopóliumát a szegénységben élők olvasni tanulásának átalakítása által.¹¹² Hogy ez a módszertan bejárhatta a Földet és utat találhatott az amerikai tudományos szférába mint az antropológiai kutatás egy innovatív megközelítésmódja, minden bizonnyal a globalizáció és a konvergencia legszebb példája (ha létezik ilyen).

Határozottabban körvonalazott akciótervek és politikai befolyás

Az antropológia közügyben betöltött évszázados története mindvégig központi téma volt abban a történelmi utazásban, melyet jelen esszénk leírt. Egy gyorsan változó világban a köz- és a magánszféra politikai elitje – különösen a

¹¹⁰ Lamphere 2004: 431.

¹¹¹ Greenwood és Levin 1998; Wallerstein és Duran 2003.

¹¹² Elden és Levin 1991; Taylor 1993.

nyugati elit, mely hegemoniáját fenyegetve érzi – talán kényelmetlenül érezheti magát, és megfogalmazódhat benne az a szándék, hogy a közvetlen látókörén túl fekvő területekre is kiterjessze hatalmát. Maguk az antropológusok is igényt formáltak azonban ezekre az eddig ismeretlen területekre, és érdekes módon, szíves fogadtatásban részesültek a hatalmi körök számos olyan szegmensében, ahol azelőtt ritkábban tűntek fel. Mivel az antropológiai tudás a súlyos globális változások korszakában az elit nélkülözhetetlen eszközévé vált, ezért meggyőződésünk, hogy az antropológia 21. századi modellje a tőkefelhalmozás globális központjainak működésébe nagyobb befolyással és autoritással fog bekapcsolódni, mint az csaknem egy évszázaddal ezelőtt lehetséges volt. Ez a korszakváltás már világszinten elkezdődött, mint ahogy azt jelen kötetünkben is bemutatjuk (lásd a Kanadáról, Ecuadorról, Egyiptomról, Nagy-Britanniáról, Izraelről és Oroszországról szóló fejezeteket).¹¹³ Ezzel egy időben a tudományágon belül is változások zajlanak, melyek a sokáig absztrakt, ezoterikus és öncélú tudásfelfogás helyett a tudás és gyakorlat egy másik megközelítési módját kínálják fel, melyen belül sokkal inkább a stratégiai megfontolások, és a kritikus társadalmi kérdések iránti elkötelezettség fogalmazódnak meg.¹¹⁴ Míg az egyes kultúrákról való ismeretek gyűjtögetése inkább elszigetelődéshez vezet, addig a sürgető kérdések iránti érdeklődés a kapcsolatokat erősíti és egy globális folyamat kiteljesedését segíti elő. A mindent átható tudományági változások következtében az antropológia szükségszerűen ölt globális jelleget munkánk minden aspektusában (pl. globális standardok megjelenése a szakirodalomban, a módszertanban és a gyakorlatban). Azok az intézményi struktúrák és egyének, akik képesek ezt az átalakulást véghezvinni, a jövő antropológiájának megszületéséhez fognak hozzájárulni (pl. a hallgatók módszertani ismereteinek olyan elmélyítése által, amely nem feltétlenül egyetemi kereteken belül valósul meg). Talán a gyakorlat és a komplementer megközelítésmódok területein belül felhalmozódó tudás lesz az, ami a jövő antropológusait szegmentálja majd (pl. az orvostudomány, az oktatás vagy egyéb irányelvképző területek), nem pedig a múlt olyan dichotómiái, mint az alap- versus alkalmazott tudás, vagy egy meghatározott elmélet iránti elkötelezettség. Az antropológusok választott témájukkal összefüggésben álló társtudományokkal fognak szövetségre lépni, és a Föld olyan térségei és transzglobális emberi közösségei felé fogják fordítani figyelmüket, ahol bizonyos kérdések kritikus jelleget öltenek.

¹¹³ Az amerikai példaként lásd Hackenberg és Hackenberg 2004.

¹¹⁴ Ez a szemléletváltás talán újra megerősíti azt a rég fennálló nézetet az antropológián belül, mely szerint az „emberi létezés másfajta módjainak” részletesebb ismerete és elismerése hozzájárul a tolerancia növekedéséhez, enyhíti a konfliktusokat és növeli a társadalmi jólétet. Ebből a szempontból nézve, az antropológiának mindig is volt „célja”, noha ez a cél csak másodlagos volt, a tudás keresése mögött helyet foglalván.

Röviden összefoglalva az előbbieket, érveink áttekintése alátámasztja azt a meglátásunkat, miszerint az antropológia területén az Egyesült Államokban a gyakorlati modellek irányába történő elmozdulás tapasztalható, melynek következménye nemcsak a „tisztá” és az alkalmazott közötti különbségek feloldódása, hanem a tudományág új formáinak a megszületése is, melyet az antropológián és a társtudományok területén bekövetkező elméleti és gyakorlati felfogásmód szinergikus kombinációja jellemez. A jelenség magyarázata szerintünk a globális kontextusban bekövetkezett zavarokban keresendő, kiváltképp a világ decentralizációjának folyamatában, mely az erőforrások újraelosztását vonta maga után. Megállapíthatjuk, hogy az olyan időszakok, amikor a zűrzavar és bizonytalanság jellemző, a stabil elméleti rendszerek kimozdulását eredményezik, és olyan krízist idéznek elő, mely az empirikus kutatás és cselekvés igényét helyezi előtérbe. A nagy gazdasági világválság és a második világháború időszaka is ilyen periódusok voltak, és jelenünk is ezekkel a vonásokkal bír. Az elmélet és gyakorlat „apartheid” megközelítése, mely a szilárdan működő rezsimek régi hatalmi központjaiban jött létre, nem maradhat fenn jelen körülmények között, mivel akadályozza a történések megértéséhez és a cselekvéshez szükséges tudás globális áramlásának folyamatát. Az antropológia legújabb kihívása az új feltételekhez alkalmazkodó reformban rejlik, és nekünk is meg kell reformálnunk önmagunkat annak érdekében, hogy hitelesek és dinamikusak maradjunk (és hogy fejlődhessünk és esetleg még hitelesebbé válhassunk a jövőben).

Önmagunk átalakítása: amerikai antropológia a 21. században

Az antropológusok a múltban rés piacokat alakítottak ki maguknak a kolonializmus és annak kritikája kontextusán belül. Boastól kezdődően az antropológusok többsége, különösen a nyugati antropológusok, egyfajta komfortzónát leltek liberalizmusuk számára a tudományos élet keretei között. Noha Boast és tanítványait foglalkoztatták az etnicitás kérdései, valamint az kihalófélben lévő népcsoportok etnográfiai leírásainak a megmentése a róluk való tudás megőrzése érdekében, az antropológia kisméretű és aránylag erőtlen tudományág maradt. Boas és tanítványai egy olyan fogalmi keretet (relativizmus) és ideológiát (liberalizmus) fektettek le a tudományág számára, mely a 20. század során mindvégig meghatározta az antropológiai szemléletmódot. Talán Horton volt az,¹¹⁵ aki a legtalálóbb módon jellemezte az antropológiának a hagyományos társadalmak iránti „romantikus lelkesültségét”. Azt állította, hogy a legtöbb antropológus „liberális aggá-

¹¹⁵ Horton 1973.

lyokkal” szerelkezik fel, annak érdekében, hogy a gyűlöletes és bosszantó interkulturális összehasonlításokat (pl. kulturális relativizmus) elkerülje. A relativizmusnak a fenntartása azonban azt követeli meg tőlük, hogy eltekintsenek bizonyos kulturális párhuzamoktól és tényektől, melyek (véleményünk szerint) akaratlanul is vakfoltokat hoznak létre a tudományágon belül. Noha az antropológusok régen felismerték például a fogyasztás központi szerepét a kulturális minták keletkezése során,¹¹⁶ mégis a 20. század jelentős része úgy telt el, hogy figyelmen kívül hagyták azt mint esetleges kutatási területet, mivel a tudományág befolyásos tagjai igyekeztek egyrészt megóvni a hagyományos társadalmakat azoktól a „szennyeződésektől”, melyek a termékekkel együtt érkeznek, másrészt pedig szertették volna megvédeni az antropológiát a kihalás veszélyétől.¹¹⁷ Azáltal, hogy most a fogyasztás jelentősége is elismerésre került, a változásokkal kapcsolatban megfogalmazódó észrevételek azt sugallják, hogy önös célból megfogalmazódó „liberális aggályaink” a társadalmi valóság önkéntelen tagadásához vezettek. Féllelmeink a világ egyoldalú látásmódját eredményezték (ironikus módon a „saját”, nem pedig a „másik” nézőpontjából kiindulva), ami az antropológia intellektuális és politikai marginalizálódásához vezetett mind lokális, mind pedig globális szinten.

A globális közeledés egy alapvető dimenzióját azok a szövetségek és transznacionális hálózatok tükrözik, melyek antropológusok segítségével jöttek létre, és számos esetben 21. századi ideológiát követelnek meg. Elméletünknek és gyakorlatunknak a világ politikai rendszerének új társadalmi és kulturális átstrukturálódását kell tükröznie. Míg a liberalizmusnak továbbra is helye van attitűdünkben és cselekedeteinkben, ahhoz, hogy fejlődhessünk, fel kell ismernünk a 20. század eszméit megfogalmazó és az újonnan alakuló világ közötti különbségeket. A globalizációs folyamatok kiindulópontja nem mindig a Nyugat; ennek következtében nem minden aspektusa káros mások nézőpontjából szemlélve. A „kultúra” megőrzéséhez, valamint a létminimum alattiak és a szegények jogaihoz kapcsolódó értékeket például más ideológiai keretek irányába kell tolni, olyanok felé, melyek még inkább összhangban vannak a globális folyamatokkal, nem pedig csak a nyugati társadalmakban gyökerező mintáikkal. A globális újrastrukturálódás az antropológusoktól 20. századi ideológiájuk, értékeik és konstrukcióik újragondolását követeli meg, 21. századi keretek között. A posztmodern elmélet egyik fő hozzájárulása ehhez a folyamathoz a „mi-ők” viszony kritikai újragondolása volt, jobban a megfigyelés előterébe állítva ezáltal a „másik” személyét, mint ahogy azt a 20. századi antropológiát átható korábbi modellek lehetővé tették.

¹¹⁶ Pl. Sahlins 1976; Douglas és Isherwood 1979.

¹¹⁷ Miller 1995.

Meggyőződésünk, hogy a 21. századi antropológia képes lesz újra megidézni a Society for Applied Anthropology alapítóinak innovatív látomását, a szakértői tudás és képességek előállításán keresztül pedig képes lesz megvalósítani elmélet és gyakorlat integrációját, ami a megfelelő pillanatban majd hozzájárulhat a tudományág marginális pozíciójából történő kimozdításához. A döntő ebben a folyamatban elmélet és gyakorlat integrációja, mely előmozdíthatja helyzetünket a globális rendszeren belül, és képes lehet ellensúlyozni majd azt a feszültséget is, mely tudományágunk integritását fenyegeti. Már korábban is érveltünk amellett,¹¹⁸ és most ismét, határozottan megerősítjük azon véleményünket, hogy az antropológia jövője azokban az elméleti és módszertani kérdésekben gyökerezik, melyek a gyakorlat határterületein tűnnek fel. Ez az izgalmas és kihívásokkal teli terület egyre terjeszkedőben van azon az új globális modellen belül, mely meghaladja 20. századi eszméinket, magába foglalja múltunk leginnovatívabb aspektusait, és olyan új gondolatok terjedését segíti elő, melyek egy decentralizált világból születnek.

[Fordította Gyökér Róbert]

Felhasznált irodalom

AGAR, Michael

- 2004 An Anthropological Problem, a Complex Solution. *Human Organization*. 63(4), 411–418.

ANGROSINO, Michael

- 1976 The evolution of the New Applied Anthropology. In Michael Angrosino (ed.): *Do Applied Anthropologists Apply Anthropology?* Athens: University of Georgia Press

ARENSBERG, Conrad

- 1947 Prospect and Retrospect. *Applied Anthropology*. 6, 1–7.

BABA, Marietta L.

- 1994 The Fifth Subdiscipline: Anthropological Practice and the Future of Anthropology. *Human Organization*. 53(2), 174–186.

- 2000 Theories of Practice in Anthropology: A Critical Appraisal. In Carole E. Hill – Marietta L. Baba (eds.): *The Unity of Theory and Practice in Anthropology: Rebuilding a Fractured Synthesis*. NAPA Bulletin 18. 17–44. Washington, D.C.: American Anthropological Association

- 2005 Anthropological Practice in Business and Industry. In Satish Kedia – John van Willigen (eds.): *Applied Anthropology: Domains of Application*. 221–261. Westport, Connecticut: Praeger

BABA, Marietta L. – HILL, Carole E. (eds.)

- 1997 *The Global Practice of Anthropology*. Williamsburg, VA: College of William and Mary

BASTIDE, Roger

- 1973 *Applied Anthropology*. New York: Harper & Row

¹¹⁸ Hill és Baba 2000.

- BENNETT, John
1996 Applied and Action Anthropology. *Current Anthropology*. 36 (Supplement), S23–S53.
- BLOCH, Maurice
1983 *Marxism and Anthropology: The History of a Relationship*. Oxford: Clarendon
- CAVANAGH, Gerald F.
1990 *American Business Values*. Third Edition. Englewood Cliffs, NJ: Prentice–Hall
- CHAMBERS, Erve
1987 Applied Anthropology in the Post-Vietnam Era: Anticipations and Ironies. *Annual Review of Anthropology*. 66, 309–37.
- CHUN, Allen (ed.)
2004 *Globalization: Critical Issues*. New York: Berghahn Books
- DOUGLAS, Mary – ISHERWOOD, Baron
1979 *The World of Goods: Towards an Anthropology of Consumption*. New York: Basic Books
- DUDERSTADT, James – WOMACK, Farris W.
2003 *The Future of the Public University in America: Beyond the Crossroad*. Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press
- ELDEN, Max – LEVIN, Morten
1991 Cogenerative Learning: Bringing Participation into Action Research. In William Foote Whyte (ed): *Participatory Action Research*. Newbury Park, CA: Sage Publications
- ESCOBAR, Arturo
1995 *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- FISCHER, Michael M.J.
2003 *Emergent Forms of Life and The Anthropological Voice*. Durham, NC: Duke University Press
- FISKE, Shirley J. – CHAMBERS, Erve
1997 Status and Trends: Practice and Anthropology in the United States. In Marietta L. Baba – Carole E. Hill (eds.): *The Global Practice of Anthropology*. 283–309. Williamsburg, VA: College of William and Mary Press
- FOSTER, George
1969 *Applied Anthropology*. Boston: Little, Brown and Company
- FOUCAULT, Michel
1981 The Order of Discourse. In Robert. Young (ed.): *Untying the Text: The Post-structuralist Reader*. 48–78. London: Routledge and Kegan Paul
- FREIDENBERG, Judith
2001 Applied Anthropology/antropolgia de la gestion: Debating the Uses of Anthropology in the United States and Latin America. *The Journal of Latin American Anthropology*. 6 (2), 4–19.
- FREIRE, Paulo
1970 *Pedagogy of the Oppressed*. Harmondsworth: Penguin
- FRIEDMAN, Jonathan
2003 Globalization, Dis-integration, Re-organization: The Transformation of Violence. In Jonathan Friedman (ed.): *Globalization, Violence and the State*. 1–34. Walnut Creek, CA: Alta Mira Press
2004 Champagne Liberals and the New ‘Dangerous Classes’: Reconfigurations of Class, Identity and Cultural Production in the Contemporary Global System. In Allen Chun (ed.): *Globalization*. 49–82. New York: Berghahn Books
- GARDNER, Katy – LEWIS, David
1996 *Anthropology, Development and the Post-Modern Challenge*. London: Pluto Press

- GELLNER, David. N. – HIRSCH, Eric.
 2001 *Inside Organizations: Anthropologists at Work*. Oxford: Berg
- GREENWOOD, Davydd J. – LEVIN, Morten
 1998 *Introduction to Action Research: Social Research for Social Change*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications
- HACKENBERG, Robert A.
 1988 Scientists or Survivors? The Future of Applied Anthropology under Maximum Uncertainty. In Robert Trotter (ed.): *Anthropology for Tomorrow: Creating Practitioner Oriented Training Programs*. II. ed. Washington DC: American Anthropological Association
- HACKENBERG, Robert A. – HACKENBERG, Beverly H.
 2004 Notes Toward a New Future: Applied Anthropology in Century XXI. *Human Organization* 63, 385–399.
- HARRIS, Marvin
 1968 *The Rise of Anthropological Theory*. New York, NY: Thomas Y. Cromwell Co.
- HILL, Carole E.
 1994 Professional Organizations and the Future Practice of Anthropology. *Practicing Anthropology*. 16, 23–24.
 1999 Challenging Assumptions of Human Diversity: The Teaching Imagination in Anthropology. In Bernice A. Pescosolido – Ronald Aminzade (eds.): *The Social Worlds of Higher Education*. 271–279. Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press
 2000 Strategic Issues for Rebuilding a Theory and Practice Synthesis. In Carole E. Hill – Marietta L. Baba (eds.): *The Unity of Theory and Practice in Anthropology: Rebuilding a Fractured Synthesis*. NAPA Bulletin 18. 1–16. Washington, D.C.: American Anthropological Association
- HILL, Carole E. – BABA, Marietta
 2000 *The Unity of Theory and Practice in Anthropology: Rebuilding a Fractured Synthesis*. NAPA Bulletin 18. Washington, D.C.: American Anthropological Association
- HOLMBERG, Allan
 1956 Values in Action: A Symposium. *Human Organization*. 17(1):2–26.
- HOLMBERG, Allan – DOBYNS, Henry
 1962 Community and Regional Development, the Joint Cornell-Peru Experiment: The Process of Accelerating Community Change. *Human Organization*. 21:107–109.
- HORTON, Robin
 1973 Levy-Bruhl, Durkheim and the Scientific Revolution. In Robin Horton – Ruth Finnegan (eds.): *Modes of Thought. Essays on Thinking in Western and Non-Western Societies*. 249–305. London: Faber & Faber
- JIAN, Guan – YOUNG, John
 2002 Introduction to the Investigation of the Present Situation and the Development of Ethnic Minorities in China. *Practicing Anthropology*. 24(2):2–5.
- KERCKHOFF, Alan C. – CAMPBELL, Richard R. – WINFEILD-LAIRD, Idee
 1985 Social Mobility in Great Britain and the United States. *American Journal of Sociology* 91(2):281–308.
- KUPER, Adam
 1983 *Anthropology and Anthropologists: The Modern British School*. London: Routledge and Kegan Paul
 1999 *Culture: The Anthropologists Account*. Cambridge, MA: Harvard
- LAMPHERE, Louise
 2004 The Convergence of Applied, Practicing, and Public Anthropology in the 21st Century. *Human Organization*. 63(4):431–443.

- LAVE, Jean – WEGNER, Etienne
1991 *Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation*. New York: Cambridge University Press
- MALINOWSKI, Bronislaw
1929 *Practical Anthropology*. *Africa* 2(1):28–38.
- MATLEY, Ian
1966 The Marxist Approach to the Geographical Environment. *Annals of the Association of American Geographers*. 56(1):97–111.
- MESSERSCHMIDT, Donald A (ed.)
1981 *Anthropologists at Home in North America: Methods and Issues in the Study of One's Own Society*. Cambridge: Cambridge University Press
- MILLER, Daniel (ed.)
1995 *Acknowledging Consumption: A Review of New Studies*. London: Routledge
- MILLS, David
2002 British Anthropology at the End of Empire: The Rise and Fall of the Colonial Social Science Research Council, 1944–1962. *Revue d'Histoire des Sciences Humaines* 6:161–188.
- MORAN, Emilio – OJIMA, Dennis
2005 *Global Land Project. Science Plan and Implementation Strategy*. IGBP Report 33/IHDP Report 19. International Human Dimensions Programme on Global Environmental Change. International Council for Science
- NADER, Ralph
1975 Anthropology in Law and Civic Action. In Bela C. Maday (ed.): *Anthropology and Society*. 31–40. Washington, DC: American Anthropological Association
- ORTNER, Sherry
1984 Theory in Anthropology Since the Sixties. *Comparative Studies in Society and History* 26(1):126–166.
- PARTRIDGE, William L. – EDDY, Elizabeth M. eds.
1978 The Development of Applied Anthropology in America. In William Partridge – Elizabeth Eddy (eds.): *Applied Anthropology in America*. New York: Columbia University Press
- PELS, Peter – SALEMINK, Oscar
1999 Introduction: Locating the Colonial Subjects of Anthropology. In Pels, Peter – Oscar Salemink (eds.): *Colonial Subjects: Essays on the Practical History of Anthropology*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press
- PEET, Richard
1999 *Theories of Development*. New York: The Guilford Press
- RABINOW, Paul
1986 Representations as Social Facts: Modernity and Post-modernity in Anthropology. In Clifford, James – George Marcus (eds.): *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press
- ROBEIRO, Gustavo
2004 Practicing Anthropology in Brazil: A Retrospective Look at Two Time Periods. *Practicing Anthropology* 26(3):6–10.
- ROBERTS, William
1997 Introduction to Practicing Anthropology in Senegal. *Practicing Anthropology* 19(1): 2–4.
- ROBERTSON, Roland
1992 *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London: SAGE
- SAHLINS, Marshall
1976 *Culture and Practical Reason*. Chicago, IL: University of Chicago Press

- SCHWARTZMAN, Helen B.
1992 *Ethnography in Organizations*. Newbury Park, CA: Sage Publications
- SCHWEIZER, Thomas
1998 Epistemology: The Nature and Validation of Anthropological Knowledge. In H. Russell Bernard (ed.): *Handbook of Methods in Cultural Anthropology*. Walnut Creek, CA: Sage Publications
- SHORE, Cris – WRIGHT, Susan
2000 Coercive Accountability: The Rise of Audit Culture in Higher Education. In Marilyn Strathern (ed.): *Audit Cultures: Anthropological Studies in Accountability, Ethics and the Academy*. London: Routledge
- STOKES, Donald
1997 *Pasteur's Quadrant: Basic Science and Technological Innovation*. Washington DC: The Brookings Institution
- STRAUSS, Claudia – QUINN, Naomi
1997 *A Cognitive Theory of Cultural Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press
- TAX, Sol
1975 A ction Anthropology. *Current Anthropology*. 16:171–177.
- TAYLOR, P.
1993 *The Texts of Paulo Freire*. Buckingham: Open University Press
- THOMPSON, Laura
1976 An Appropriate Role for Postcolonial Applied Anthropologists. *Human Organization*. 5: 1–7.
- VAN WILLIGEN, John
2002 *Applied Anthropology: An Introduction*. Westport, Conn: Bergin and Garvey
- WALLERSTEIN, Nina – DURAN, Bonnie
2003 The Conceptual, Historical, and Practice Roots of Community Based Participatory Research and Related Participatory Traditions. In M. Minkler – Nina Wallerstein (eds.): *Community Based Participatory Research for Health*. San Francisco: Jossey-Bass

Mariette L. Baba and Carole E. Hill

WHAT'S IN THE NAME „APPLIED ANTHROPOLOGY”? AN ENCOUNTER WITH GLOBAL PRACTICE

This chapter is a reflective essay that explores the contextual influences upon the naming and non-naming of applied anthropology in different nations and regions of the world. Using a historical and comparative method, the chapter is deliberately designed to present a perspective that does not originate from or end up in the United States. By comparing diverse contexts chronologically, the chapter suggests alternative ways of understanding the reasons why applied and practicing anthropology have evolved so distinctively in different places. The chapter suggests that applied and practicing anthropology, indeed all of anthropology, is inextricably bound to its historical and cultural contexts, meaning that there are important differences in the way the discipline is understood and practiced across different nations and regions. Moreover, historical shifts in context have resulted in important changes in the way the discipline is practiced over time. The chapter also argues that if processes of globalization are indeed transforming the nature of connectedness and boundaries across nations, then there are consequences for the distinctive forms of applied and practicing anthropology observed across nations,

with an emphasis on those in the United States. The authors postulate that some of the differences observed between applied and practicing anthropology in the United States and elsewhere are beginning to blur, and that the unique model of applied anthropology that developed in the United States during the last quarter of the 20th century is destined to be transformed into one that is more integrated into the mainstream of the discipline and, indeed, into all of global anthropology.

E számunk szerzői

2012/4.

BABA, MARIETTA L.

az antropológia, a humán erőforrás és a munkakapcsolatok professzora
Michigan State University, USA
mbaba@msu.edu

BAKÓ BÉLA

tanársegéd
Nyugat-magyarországi Egyetem – Savaria
Egyetemi Központ, Andragógia Intézet
ELTE – BTK – Atelier (doktorandusz)
bakob@mnsk.nyme.hu

BALOGH BALÁZS

igazgató
MTA BTK Néprajztudományi Intézet
balogh@etnologia.mta.hu

CSERI MIKLÓS

főigazgató
Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre
cseri.miklos@sznm.hu

FÜLEMILE ÁGNES

igazgató
New York-i Magyar Kulturális Intézet
fulemile@gmail.com

HILL, CAROLE C.

nyugalmazott professzor
kulturális antropológus
alkalmazott és orvosi antropológia

HUNYADI MÁRTON

Darmasiswa ösztöndíjas hallgató
State University of Semarang (Universitas
Negerei Semarang – UNNES), Indonézia
megbízott oktató
Szociológia és Antropológia (Sociologi
dan Antropologi) Tanszék, UNNES, In-
donézia
marton.hunyadi@gmail.com

KEMECSI LAJOS

tudományos igazgató
Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre
kemecsi@mailbox.hu

MARINKA MELINDA

tudományos segédmunkatárs
MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport
marinkamelinda@yahoo.co.uk

100

The Commission on the Status of Women, established in 1946, was the first of its kind. It was created to address the needs of women and to promote their participation in the development of the world. The Commission has since become a permanent body within the United Nations system, and it continues to play a vital role in advancing the status of women and promoting gender equality.

Women's Status and the

Issue

The Commission on the Status of Women has been instrumental in the development of international instruments for the advancement of women. These instruments include the Declaration on the Elimination of Discrimination against Women, the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, and the Beijing Declaration and Platform for Action. These instruments have provided a framework for the development of national laws and policies to promote gender equality and the status of women.

The Commission has also been instrumental in the development of the Women's Development Fund, which provides financial assistance to women's organizations and projects. The Fund has been a major source of support for women's development projects in many developing countries. The Commission has also been instrumental in the development of the Women's Empowerment Fund, which provides financial assistance to women's organizations and projects.

The Commission on the Status of Women has been instrumental in the development of the Women's Empowerment Fund, which provides financial assistance to women's organizations and projects. The Fund has been a major source of support for women's development projects in many developing countries. The Commission has also been instrumental in the development of the Women's Empowerment Fund, which provides financial assistance to women's organizations and projects.

ETHNOLOGIC HORIZONS

A Periodical Published by Györfly István Ethnological Association
Volume 21 Number 4 (2012)

Founders

IVÁN BALASSA and ZOLTÁN UJVÁRY (1992)

Founding Editor

GYULA VIGA (1992–2001)

Editor

RÓBERT KEMÉNYFI and VERONIKA LAJOS

Head of the Editorial Board

ZOLTÁN UJVÁRY

Members of the Editorial Board

DÁNIEL BÁRTH, MÁRTA FATA (Tübingen), VILMOS KESZEG (Kolozsvár),
MARGIT KÉSZ (Salánk/Beregszász), KÁROLY LÁBADI,
JÓZSEF LISZKA (Komárom), GYULA VIGA

Copy Editor

MONIKA GÖNCZY, ERIK LÁSZLÓ KOVÁCS

Translation

VERONIKA LAJOS

Technical Assistant

ÉVA BIHARI NAGY

Cover design by

CSABA DALLOS

Publication Sponsored by

Ministry of Human Resources, Museum Department

The Local Government of Debrecen

MTA-DE Ethnologic Research Group

Department of Ethnology, University of Debrecen, Hungary

Published by

ELEK BARTHA, President of Györfly István Ethnological Association

ISSN 1215-8097

Printed in Debrecen by *Kapitális Ltd.*

www.neprajzilatohatar.hu

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Folyóiratunk a térségünkben együtt élő nyelvi, etnikai, vallási közösségek tárgyi-szellemi hagyatékát elemző, az asszimilációs, akkulturációs, integrációs folyamatokat értelmező írásoknak biztosít többnyelvű fórumot. Nem csupán térbeli és tárgyköri változatossággal, hanem különböző generációs nézőpontokból mutatja be a folytonosan alakuló Közép-Európa néprajzi örökségének jelentéseit. A tematikus tartalommal megjelenő egyes számainkban kiemelten foglalkozunk egy-egy szórvány-közösség kultúrájának több tudományágat átfogó megközelítésével.

Our periodical aims to provide a multilingual forum for scholarly works analyzing the intellectual and material heritage of co-existing communities of language, ethnicity or religious denomination in our region while interpreting assimilation, acculturation and integration processes. It intends to present meanings of the continuously changing Central European ethnographical traditions not only with geographical diversity and variety in fields but from different generations' points of view. In our thematic issues, we place emphasis on studying the culture of a particular Diaspora by means of approaching it from the viewpoints of several scholarly disciplines.